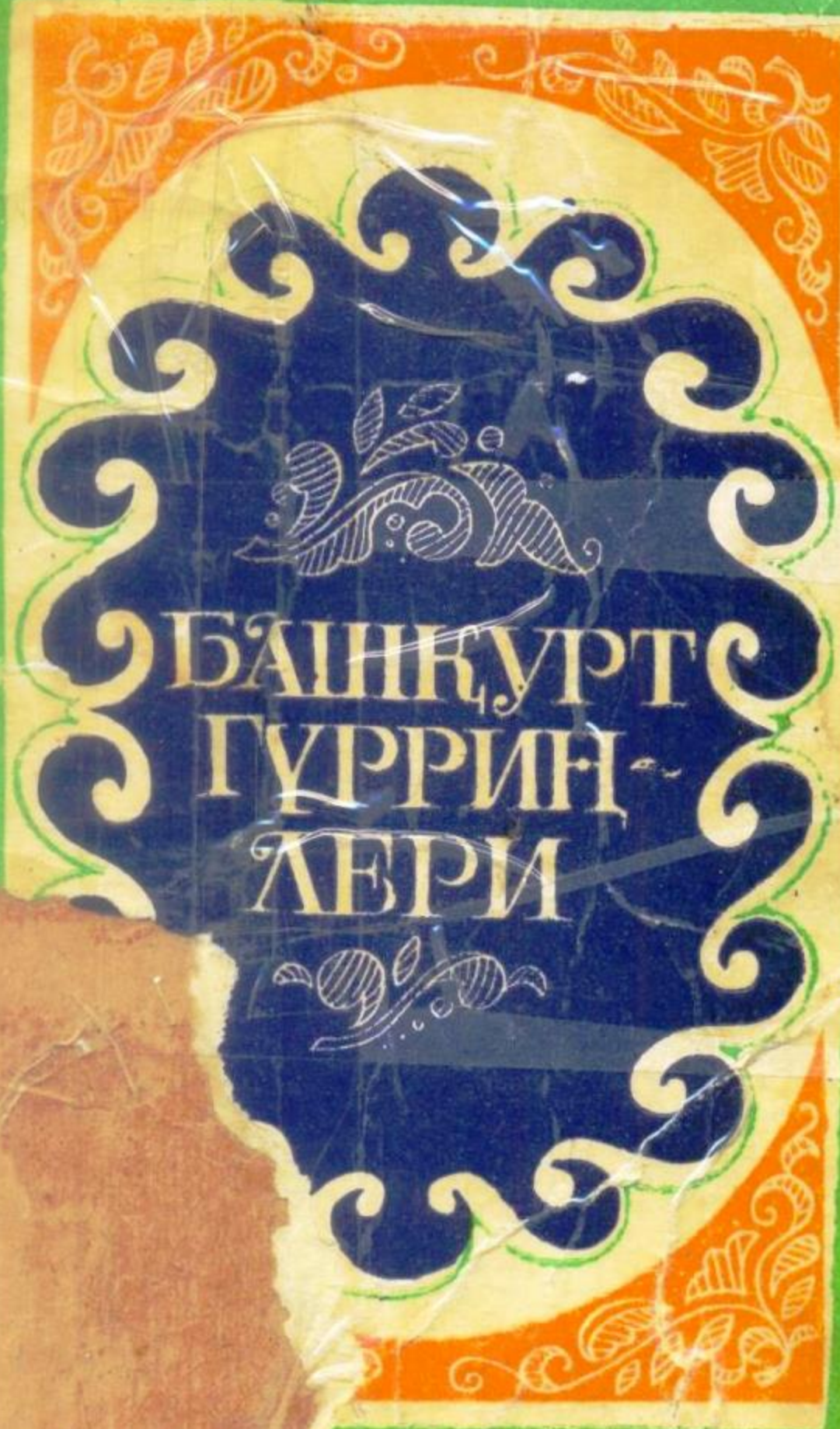

Книга должна быть возвращена
не позже указанного здесь срока

Количество предыдущих выдач

у/мн. 92 2

1415

БАШКУРТ
ГҮРРИНҖЛЕРИ

ОБЗОР 2010

«КАРАКАЛПАКСТАН»
НОКИС—1977

Қолыңыздағы «Башқұрт гүрриңлери» топламы қарақалпақ кітап оқыушыларына бірінші ирет ұсынылып отыр. Топлам туысқан башқұрт халқының атақлы жазушыларының ең жақсы гүрриңлерін өз ишине қамтыды. Гүрриңдерді аударуға Қарақалпақстанның көп ғана жазушылары қатнасты.

Бұл кітап туысқан Башқұртстан АССР ында, Ақедил бойларында быылғы жылы өткерилетугын Қарақалпақ әдебиаты дәм искусствосы күнлерине арналып шығарылып отыр.

3703010100

75—77—М

Жыйнап баспаға тапсараған
дәм библиографиясын жазған
ӘДИЛБАЙ ҚОЖЫҚБАЕВ

© Башкирские рассказы. Советский писатель
Москва—1955.
Хикәялар: Башқортостан кітап нәшриәте Офе—1974

Қарақалпақша аударма

© «Қарақалпақстан» баспасы, Нөкис—1977

БАШҚҰРТ ГҮРРИҢЛЕРИ ҲАҚҚЫНДА БИРНӘШЕ СӨЗ

Башқұртларда мынадай бир ушырма гәп бар: дос-досқа қол узатса жүрегін қосып ұсынады.

Өткен жылы бизин үлкемізде өткерилген Башқұртстан әдебиаты дәм искусствосының хәптелиги әне ұсы қол узатысуының айқын дәлиһи болды. Ақедил бойының көркем сөз шеберлери, искусство ғайраткерлери дүньяға мәлим Башқұртстан миллий мәдениатының үлгилерине қосып, бизге дослық жүрегін әкелди. Қуяшылы Қарақалпақстан мийнеткешлери оларды шын жүректен қызғын күтип алып кеңнен дослық қушақларын ашты, мийманларға барлық есиклер ашып қойылды, барлық семьяларда бай дәстүрханлар жайыұлы турды. Қала менен район орайларында, колхозлар менен совхоз клубларында, театр, кино көрсетиу залларында бир хәпте бойы башқұртстан музыкасы жаңлады. Башқұртстан жазушылары менен талантлы артистлери өз миллий мәдениатының үлгилерін көрсетти.

Бұл қууанышлы дослық ушырасыулар, әлбетте, Уллы Октябрь Социалистлик революциясының айқын бир жемиси.

Қарақалпақлар менен Башқұртлардың тиллерин бир жамбылшаның еки қыйлы тилиги десек болады, ал, мәдениаты болса, бир түбирлес, тәғдирлериде бир-бирине жақын халықлар. Уллы Октябрь революциясы нәтижесинде дөреген жаңа социалистлик жәмийетимиз совет халықлары арасындағы, сондай-ақ башқұртлар менен болған қарым-қатнас туысқанлығымызды және де жақыналастырды, және де беккемlestирди, және де тереңlestирди, ҳәр бир халықтың миллий өзге-

иелігін сақтау менен, олардың миллий мәдениетін хәр тәрәппе байытты хәм раўажландырды.

В. Маяковскийдің тили менен айтқанда «Әдебиет-тарийхый гүресті сәўлетендириўи айна емес, ал сол гүрестің қуралы». Башқұрт әдебиеті әне, усы гүрес жолынан өтип, усы жолда қәлиплесті, ҳәзир башқұрт совет әдебиеті усы жол менен баратыр.

Башқұрт совет әдебиетінің социалистлик реализм жолында айрықша раўажланыў жыллары 30-жыллар болды. Коллективизация темасын кең планда қамтып сүүретлейтуғын романлар, повестьлер жарық көрди.

Кең көлемдеги монументаль проза, әсиресе, уалы Уатандарлық урыстан соңғы жыллары айрықша раўажланыў жолына түсти. Усы жыллары дөреген С. Ф. Құдаштың «Бәхәрди қутлықлап» атлы повести татар хәм башқұрт халықларының атақлы шайырлары Ғабдулла Тоқай менен Мәжид Ғафурийдің қарым-қатнасын сөз етиў арқалы еки халықтың бузылмас дослығын кең планда көрсетти. Сондай-ақ усы жыллары пайда болған Х. Давлетшинның «Иргиз» романында рус рабочилары менен башқұрт дийханларының дослығы, олардың әдиллик хәм жаңа турмыс ушын гүреси кең планда сәўлетендириўи тапты. Башқұрт халқының өтмишине бағышланған Зийиен Бийшеваның «Кемситилгенлер», Яныбай Ҳамматовтың тарийхый, революциялық темадағы трилогиясы жүзеге келди. С. Ағиштың «Фундамент», А. М. Валиевтың «Биринши қәден», В. Г. Бикбайдың жаңа романлары башқұрт аўылларын социалистлик тийкарда раўажландырыўдың проблемаларына қурылды.

Башқұртстан рабочий классының революциялық ислери дүньяға мәлим, Башқұртстан нефтьшилер ели. Олардың турмыс шынлығы, социализм қурылысындағы хәр тәрәппе гүреслери К. Мергеннің «Нарыш таў етеклеринде», Әнұар Бекчентаевтың «Қуўлар Оралда қалады» романларында образлы сәўлетениўи тапса, А. М. Валиевтың «Май жаўыны», «Шиповник гүллери», Д. Исламовтың «Сақый жер», «Москва школы» Ә. Бикчентаевтың «Мен саған бейишти ўәде ете алмайман», Х. Г. Гляжевтың «Пагонсыз солдатлар» романлары бүгинги заманласларымыздың айқын образларын ашып беріў менен, көп миллетли совет оқыўшыларына кеңнен мәлим болды.

Ири шығармалар менен бир қатарда әдебиеттың хәрәкәтшәң жанры—гүррини жанры бүгинги Башқұртстан әдебиетінің белгилі бир басқышын қурайды. Бул жанрда қәлем тербетіўши А. Карнай, К. Мерген, С. Ағиш, И. Абдулин, Ә. Вали, Г. Гүмер, А. Бекчентаев, З. Бийшеева, Ә. Гирфанов, Г. Байборин, М. Каримов, В. Исхаков, Н. Асанбаев, Ф. Эсенов, Рим Ахметов, Р. Бекчентаев, Ф. Ишанкулов, Ә. Гориев, Н. Мусин хәм басқалар өзлериниң ықшам гүрринлери арқалы Башқұрт совет әдебиетинде усы жанрдың раўажланыўын хәм қәлиплесиў тарийхында белгилі орынларды ийелейди. Олардың көп ғана гүрринлери рус тили арқалы, тиккелей башқұрт тили арқалы, соның менен бирге қарақалпақ тилине аудармалар арқалы бизиң оқыўшыларымызға бурыннан таныс. Қарақалпақстанлылар оларды айрықша қызығыўшылық пенен оқыды.

Мине биз, башқұртстанлылар менен және ушырасыў алдындамыз. Быйыл төрт орденли Башқұртстан үлкесинде Қарақалпақ әдебиеті менен искусствосының хәптелиги өткериледи. Биз тек шығармалары арқалы таныс болған талантлы қәлем ийелери менен және бир мәртебе жүзбе-жүз көрисиўге, қызын творчестволық пикир алмасыўға миясар боламыз. Еки ел әдебиет бойынша өзлеримиздің келешектеги творчестволық планларымыз бенен өз-ара кеңесемиз.

Өткен жылы Башқұртстан әдебиеті менен искусствосының хәптелигиниң бизиң автономиялы республикамызда өтиўине байланыслы, Башқұрт поэзиясының үлгилеринен «Башқұрттың бахыт қосығы» деген топлам шығарылған еди. Быйыл биз «Башқұрт гүрринлерин» кең оқыўшылар жәмийетиниң дыққатына усыныўды нәзерде тутып отырмыз. Әлбетте, бул кишкене топлам арқалы Башқұртстан прозасын, соның ишинде гүррини жанры менен шұғылланыўшы жазыўшылардың гүллән шығармаларын өз ишине алады деп айта алмаймыз.

Көркем проза бир заттың, қубылыстың тиккелей ямаса айнаға өз қәлпинде сәўлетендириў қуралы емес, хәр бир шығарма өзинде жазыўшының өмир тәжирийбесин, эмоциялық сезимлерин алып киреди, оның идеяларын белгилейди, геройлар арқалы оның өмирге болған көз қараслары көрсетиледи. Әдебиет—бул халықтың өзін-өзи билиўиндеги, өзін-өзи таныўындағы, сондай-ақ басқаларға танытыўдағы қуралдың әжайып бир формасы. Сонлықтан да бул топламға кирген гүр-

бетер нақолай аўхалға түсти. Көзилдиригиниң айнасын қол орамалы менен сыпырып қараса, барлық орынлар бос емес екен. Сонлықтан өзи сыяқлы басқа да аяқ үстінде турғанлар менен бір қатарда тар жерде зепирейип турмасына болмай қалды.

Соның арасында вагонның иши жолаушылардың қадимги ўағырлысына толып кетти. Уфа театрларының биринде қойылған ең соңғы спектакль жөнинде, тап оның қасында отырған биреулер пикир алысып, қызғын түрде сөйлесип отыр еди. Ақ бозлақ жолаушы олардың гәпине сер салып турды да, соңынан көзилдиригиниң айнасын тағы бір мәртебе сыпырып, еңкейип көрпип:

— Хаў, бала! Мен кимди көрип турман-әй, усы! Хаў, сиз қадимги доктор Мергеновасыз ғой. Көриспегенимизге неше жыл, неше ай болды екен!—деп қәлемде бирден қуўанып бақырып жиберди.

Мергенова менен қатар отырған киси сәл арманырақ жылысып, орын қағыстырған ўақытта, ақбозлақ олардың «отыр» деген мирзәтин күтип турмастан, араларына жайғасып алды. Отырды да ебетейсизлик пенен ғорбыйып умтылып, сәл жыйрылыққырап отырған Мергенованың қолын қысып, сәлемлесип қойды. Мергенова болса бул күтилмеген жолаушыны бағанадан бери қасында сөйлесип отырған киси менен таныстырып атырып, ҳеш кимге билдирместен, кишкене сумкасынан жағымлы әтир суўдың ийиси аңқып турған орамалын шығарып алды да, сәлемлескен қолын сыпырып таслады.

— Шаўларов!—деп таныстырды өзин ақбозлақ.

— Янтуўғановпан!—деди өз гезегинде қарапәреннен келген адам ҳам бирден күлип жиберди де, гәпиниң изин алып:—бизлер усы қашанға дейин танысамызда жүремиз?—деди тағы да.

— О, Янтуўғановпысаң!—деп таңланды Шаўларов. —Кеширерсиз, мен сизди танымай қалыппан. Сиз мениң көзимниң көриў қәбилетиниң қандай екеини билмейсиз.

— Көз болса ҳеш гәп,—деп ҳазиллести Янтуўғанов,—бирақ мына қолларыңыз оғаш-оғаш болып жарылып кеткен екен.

Сол ўақытта Мергенова сәл күлимсиреди де, нелик-

теңде алақанын пальтосының жеңине үйкелеп тағы да сыпыра баслады.

— Демек, сизлер бурыннан бир-бириңизди танийды екенсизлер ғой, солайма?—деп таңланды да келиншек Янтуўғановқа қарап гийне тутып:—Сиз маған өзиниздиң Шаўларов пенен таныслығыңыз жөнинде ҳешқашанда ҳеш нәрсе айтпаған единиз ғой?—деди.

— Бир прети келмей жүрип едидағы.—Мергенованың еле де бир нәрсеге ҳайран қалып отырғанын сезип, Янтуўғанов қашырым етти: —Бизлердиң таныслығымыз, былайынша тәбийғый ҳалат өзи. Бир областта ислеймиз ғой, ақыры. Дурысын айтқанда мен республикалық газетаның ебиндей хабаршысыман, ал енди Шаўларов болса нағыз атағы белгили жазыўшы болып кеткенликтен таныўымыз мүмкин ғой.

— Ондай аса белгили болыў қайда,—деп Шаўларов искер адам қусап, төмен қарады. Қәне, оннанша басқа бир нәрселер жөнинде сөйлесип отырайықта. Егер жазыўшылар әдебият, ал музыкантлар музыка жөнинде сөйлесе қойса, әлгейлиден зеригип кетесен...

— Ал, врачлар ден саўлық ҳаққында сөйлесе не?—деп гәпке араласты Мергенова. —Мәселемкиден мен медицина туўралы сөйлескенди жақсы көремен: себеби маған өзимниң жумысым, өз кәсибим қадирли, ақыры...

— Ал, сиз, жолдас Шаўларов, өз жумысыңызды жақсы көресизбе?—деп ҳийлекерлик пенен сорады Янтуўғанов.

— Мен бе? Сөзсиз жақсы көремен.

— Олай болатуғын болса, бизлер неге жақсы көретуғын нәрселеримиз жөнинде сөйлеспеймиз? Оның үстине мына қасымызда отырған келиншектің медицина туўе, ҳәтте әдебияттан да хабары бар сыяқлы көринеди.

— Солай болсын!—деп шын кеўилден қайылшылық билдирди Мергенова, Янтуўғановтың дийдинен шығып. —Мен бир қатар жазыўшыларды мәселемкиден: Пушкинди, Лермонтовты, Толстойды жүдә ғана жақсы көремен,—деди де Янтуўғановтың айтқанын тастыйықлайтуғынын билдирди.

Шаўларов ериксиз түрде бетин тыржыйтып, өзиниң қысынғанын билдирмеў ушын йошып отырған адам қусап асықпай былай деди:

— Мен гейпара ҳаяллардың республикалық газетаның айырым хабаршылары менен бирге театрға барату-

ғынын билемен. Жасырмай айта беріңдер, сизлерде сол театрда қиятырған жоқсыз ба, усы?

— Яғәй, жаңағы өзіңіз қусап бұл кисі менен де жол үсті ушырасын қалдық,—деди Янтуұғанов. қәпелімде жүзі қызғын дөніп кеткен келиншекті қолайсыз жағдайда қалдырмау үшін.

— Деген менен сиз усы бүгін мына сулыұ келиншек пенен театрда қатар отырған сыяқлы көринесіз,—деп басқыламақшы болды Шаўларов.

— Мен спектакльди жүзлеген сулыұлар менен көре-мен! Ал, сиз мине, мысал үшін алғанда тек биреуіне ғана суқ нәзериңізди салады екенсіз. Усыған қарайман деп қатте, вагонға кирип келгениңизде мени де көрмей қалдыңыз.

— Бұл бир тәбийғый қалат ғой. Биз бұл сулыұ келиншек пенен,—деди Шаўларов, Мергенованы көрсетип,—кишкентайымызда бирге оқығанбыз, қатте бир партада отырдық, деп айта берсекте болады.

— Бұл гәпиніз оны зериктирип жиберер сирә,—деди Янтуұғанов келиншектің суық демін алып отырғанын сезип.—Қәйткен менен де поэзия қаққында сөйлесип отырсақ қалай болар екен?

— Ондай болса мен уйықлап қаламан,—деп Шаўларов бұл усынысты жақтырмады.

— Ал, мен керисинше, өзимди қустай жеңил сезе-мен,—деди де сол ўақытта Мергенова, Янтуұғановқа бурылып:

— Дурыс айтасыз, менде поэзияны, улыұма әдебиятты жақсы көремен. Бирақ, билесіз бе, бизлерге ең кәдирли болған нәрсеге басқалардың салқын қаплық пенен қарайтуғыны адамның жанына батады екен. Мен бирнәрсени абайлап жүрмен, себеби, гейпара жазыұшылар менен шайырлар өзінің кәсибин, онша құрмет-лемейди. Мен ғой муқаббатты айтып отырған жоқпан, бирақ.

Оның бұл гәплерди жөгисиреп емес, ал шын кеўлинен, қағынан жарылып айтқаны соншелли, басқа жолаушыларда оған жалт-жалт қарап қойды. Келиншек олардың тыңлап турғанында сезбей сөйлей берди. Гәпинің бағдарына қарағанда бұл қаялдың әдебиятты оғыры жақсы көретуғыны мәлим болды да қалды.

— Егер мен доктор Мергенованың көркем өнерди буншелли дәрежеде бас ийип құрметлейтуғынын бил-

генимдеме, буның жолына әллеқашан-ақ бир қосық китабымды бағышлайтуғын едим ғой,—деди Шаўларов жолаушыларға мардыйып қарап.

— «Келиншектің кеўилин табыұдың жолын биледи екенсің жүдә»—деп ойлады Янтуұғанов күлип жибере жазлап.

— Еле де кеш емес. Маған арнап жазатуғын қосық-ларың түбинде жақсы болса болар, әйтеуір, деп қазилести Мергенова.

— Мен жаманың жазбайман,—деп исенимсизлеу етип сөйледі Шаўларов.

— Қалай баратырсыз?—деп сорады Мергенова оннан.

— Гезектеги творчестволық әдебий кешеге баратырман,—деди Шаўларов хешқандай шимиркенбестен.—Менің менен бирге бармайсыз ба?

—Кешигип қалған жоқсыз ба?

— Айтқандай, ол былай ғой: менің ол жердеги ушырасыұым ертең болады, клубта. Сонлықтан бурын барыұ үшін жолға ертелеу шықтым. Билесіз ғой, бұл клуб дегеннің хызметкерлери мудама қәрнәрсени шатастырады да жүреди. Биресе әкеңнің атын надурис жазады, биресе афишада мени прозаик деп дағазалап жибереди. Түсинбейсен, әйтеуір. Қалаға кешлетип барағойсан, сондай-сондай қәте жазылған афишаларды көрип, қашып кеткің келип турады. Тап сол ўақытлары Грибоедов айтқандай «Арба жиберің маған, арба!» дегің келип турады.

— Әяны жоқ, түнлетип барасыз ғой, афишаларда көринбейди қараңғыда!

— Көркем өнер құрбанлық талап етеди, деген гәп бар. Сонлықтан ертең азанда азан менен афишалар дийұалларға қағыламан дегенше, патыраттың алдын алып үлгермен. Қәдимгидей мен көрип болмағанша бирде-бир афиша қағылмаған, деп олардың алдына шәрт қояман. Мергенова күлип жиберди.

— Афишада бир үтир қәте қойылып кетеди, деп оншелли қорқа беріұдың не кереги бар. Ең тийислиси өзіңнің көпшиликтің алдында оқыған шығармаларыңның жақсы болып шығыұы емеспе. Буның афишаға не қатнасы бар еди?

— Қатнасы болғанда жүдә қатнасы бар,—деп суық демін алды Шаўларов.

— Бизлерде жұмыстың бағдары басқаша болады,— деп астарлап сөйледі Мергенова.—Бір сапары операцияға атақлы профессордың өзі қатнасуыға тиіс еді, бірақ оның орнына, бұрын әскерий хирург болып ислеген, дөшқандай атағы жоқ, бір жас врач келді. Себеби, бизлер келеді деп күтіп отырған профессордың өзі ауырып қалған екен. Операцияны кейінге созуыға болмайтуғын еді. Бизлер болсақ ауырыу адамның тағдирин, еле биймәлим бір әпиұайы врачтың қолына енді қалай исенип тапсырамыз, деп албырасып қалдық. Бірақ, бизлердің биймәлим деп жүрген врачымыз сонда қандай шеберлік көрсетті дейсең! Ол деген бизлердің аузымызды аңқайтып кетті! Елеге дейін ядымызға түссе уялып қаламыз!—деп Мергенова, Шауларовқа бежирейіп қарады да:—Сіз хәм сондай болып, шайырды афишаға қарап бақалайтуғынларды масқаралауға баратырған жоқсыз ба?—деді.

Шауларов үндемей қалып еді, бірақ Янтуұғанов оннан:

— Сіз «Тырнарлар қосығы» деген балеттің премьерасында болдыңызба?—деп сорады.

—Өзиміздің башқұртша балетне?—деп Шауларов қатты кеккидеп күлген уақытта, сары дақ басқан ипри сояұдай тислери көринип турды.—Мен оның дәртке аспайтуғынын билемен.

Мергенова шоршынып кеткенліктен:

— Басқалардың мийнетине неге буншелли құрметсизлик пенен қарайсыз!—деді.

— Кеширерсиз.

— Яқ, кеширмеймен!—деп қарсы дау урды Мергенова. —Әлбетте, хәркимнің өз талғамы болады. Тартыспайман. Спектакль азда болса кемшиликтен де құралақан емес, оған сөзім жоқ. Бірақ, еле ол кемис-қутық дүзетиледи, солай десип атырған жоқпеди?

— Аұа,—деп Янтуұғанов оның гәлин мақұллады. —Оны еле жақсылауға болады.

Мергенова гәлин дауам етип:

— Мен өз үстінде нәрсе ислемайтуғын творчестволық хызметкерлерди билемен. Хайран қаласан! Сондайлар дәртке аспайтуғын кітаптарды қалай шығарып отыра бериуі мүмкін, ә?

— Мүмкін, сол айтып отырған кітаптарында азлап

шалағайшылық бар шығар, бірақ талантлы жазылған,—деп қарсыласты Шауларов.

— Талантлы дейсиз бе?

— Аұа. Мәселен, әпиұайы бір айнаны жақсылап гирбенсиз етип, шеберлик пенен тегислесен қымбат бақалы тастай жарқырап кетиуі мүмкін. Бірақ, оны қаншалли қәстерлеп, дөгерегин қанша жийеклеп қойсаңда бәри бир айнаның аты айна! Ал, енді яқитты шүберектин арасына қойсаңда—ол яқит қалында тура береди.

Янтуұғанов басын шайқап:

— Бұл айтқаның бир түрлі ерси философия! Бирден хәшким яқитты шүберекке орамайды, бундай бақалы нәрсениң өзіне ылайық жийек табылады. Екиншиден биз жақсы қосықлардың орнына, көбинесе ләттеге усаған қосықларды, былайынша айтқанда шүберек пенен жийекленген гедир-будыр айнарларды көп ушыратамыз.

— Бәрекелла! Ойдың!—деп бақырып жиберди Мергенова кем-кемнен басқа жолаушылардың дыққатын өзіне аударып. Бир қатар өзі болған баймуратлардың қолынан айнаның гедир-будырларын тегислеуде келмейді. Яқиттың несин айтасан, оның! Нағыз таланты барлар жаңадан жол салып кетеди, солай емеспе? Олардың биреулердин салған, тапланып қалған жолынан жүргиси келмейді.

Шауларов албырай баслағанлықтан, түри аппақ болып кетті. Ярымына дейін шегілген папирасын таслап, тазадан басқа биреуін тутандырды. Сонынан көзлерин сығырайтып отырып, папирасын тағы да әйнектен тысқарыға таслап, аузынан түтинин бурқыратып шығарып, сәл-пәл болса да келиншекти терис қарауға мәжбүрледі. Сөйтип өзинин ағарып кеткен хәм тобарсыған ернин тили менер жылмаң еттирил бир жалап қойды.

— Талант кенисликти талап етеди,—деді ол сөйтип отырып ақырында.

— Кенисликти? —деп Мергенова ийинлерин қысып қойды. Бизин бұл Башқұртстанның кенисликтери таланты барларға тарлық етип жүрмекен? Қим аяқ ойынды билмесе, гез келген майданша оған тарлық ете береди. Бир уақытлары әдебиятымыздың көрнекли искери Мәжит Ғафурий Уфа губерниясында жасаған замандарда жазушылардың шөлкеминде болмады, хәшқандай

газета, книга, журнал дегендерде шықпайтуғын еді. Хәзір бизде Мәмлекетлик баспа бар. Тек бизин Башқұртстанның өзінде бирнеше атамадағы газеталар шығарылады. Бирақ, солардың өзі де, көріп жүргениміздей жәриялайтуғын жақсы қосық таппай қыйналып атыр.

— Хә, мүмкин жәриялағысы келмейтуғын шығар?— деп ызалы түрде күлімсиреп сорады Шаўларов.

— Мүмкин, солай болыуы да. Миллионлаған адамлар оқытуғын газета бетінде гейпаралардың қәлемінен өрбиген... өмірінше жас шайыр деген атты көтеріп жүргенлердің жазғаналарын шығарғ беріу мүмкинбе, ақыры!...

— Сиз кимди айтып отырсыз? Ямаса анығын айтпайсыз!—деп гүдирикледі Шаўларов.

— Сиз шоршып кеттіңіз ғой,—деп күлімсиреді Мергенова. Гәп сиз жөнінде, қайтарып айтаман, сиз жөнінде баратырған жоқ, жолдас Шаўларов, сизге келгеніміз жоқ еле...

— Сонда да ирабайы менен болыу керек тә...—деп тисленді Шаўларов.

— Ирабайы менен боламанба, болмайман ба бирақ, айтыуым керек, деп гәпіннің изин алды Мергенова кемкемнен пәтлениңкиреп.—Мен қатардағы оқыушы претінде пикиримди айтыуға тийислимен. Сизин рухсатыңыз бенен бизин хәммемизге жақсы таныс болып кеткен Тонтемиров хәққында айтпақшыман. Арадан сонша жыл өтиуіне қарамастан, ол үлкенлердің дийдинен шығатуғын етип хәшнәрсе де жазған жоқ.

— Бирақ, ол балалар ушын жазып жүр,—деген ұақытта Шаўларовтың дауысынан нарызалық кейпи сезилді.

— Хә, мейли, балалар ушын жаза қойсын. Дурыс, бизлер оның үлкенлерге жазған қосықларында гезлестиргенбиз. Бирақ, ол шамасы балалар әдебиятына соқпақ салыу жеңіл болады деген ықарға келген болса керек. Әйтеуірде хәм газета хәм журналлардың саны қуры емес, оннан қала берсе радио арқалы да бийшара балалардың мийин ғыр гүбелек етип болады. Тек аты қосық деген нәрселер менен ол балалардың әдебиятқа болған ықласын патаслап атыр. Сиз неге маған буншама сазырайып қарап отырсыз, жолдас Шаўларов, мен сизди айтып атырғаным жоқ.

— Яғә, яқ, менде Тонтемировты жақлайын деп атырғаным жоқ,—деп гүңкилдеді Шаўларов.

— Егер сиз оны жақлағанда да қолыңыздан хәшнәрсе келмей қалар еді,—деді Мергенова, Янтуўғановтың ерилеринің күлкіге бейимлескенін сезіп.—Себеби, ол шайырдың хәдден тысқары талантсыз екені айқынылып тур, ақыры.

Шаўларов шыдай алмады:

— Тонтемиров—жас шайыр,—деп қарсы дау урды ол.—Бизлерде хәр қандай талантлы шайырдың «қәлемін» қолына алып сыяға малғаннан дәрхал жақсы қосықты сыпыртып жазып кете бермейтуғынын билеміз.

— Гәп ондай бирең-сараң олқылық хәққында болып атырған жоқ. Гәп мынада: бирқанша шайырлар өмірінше сапасыз шығармалар жазыу менен шуғылланып киятыр...

Янтуўғанов бирден тамағын қырып жөтеліп. Мергенованың дыққатын өзіне қаратпақшы болды. Янтуўғановтың бирден жөтелгенінің мәніси, врач иретінде өзіме жаны ашырлық етиуге миннетли деп ойлап еді. Бирақ, Мергенова болса хәдден тысқары қызып кетіп, кишкене сумкасынан жөтелдің бир түйір дәрісин алды да, хайран болғанынан не қыларын билмей отырған Янтуўғановтың қолына ұслатып, гәпін дауам ете берді:

— Ямаса, мысал ушын әне бир Исарбаев деген шайырды алайық. Ол бар ғой... ол деген бәрінен де бетер сағал аяққа шығып қалған қыйлынан.

Ол үлкенлер ушын жазып жүр ғой,—деп садасырап сөйледі Шаўларов.

—Ауа, үлкенлер ушын.—деп ерегисти Мергенова. Ол қайтип жазып жүр! Оның оқыушыларды қууандырып, кеуилинен шыққандай бирде бир қосығы жоқ. Солай емеспе?

—Итимал, егер сиз солай дейтуғын болсаңыз.

Янтуўғанов жөтелгенін қойып былай деди:

—Гәптің бағдарын өзгертетуғын ұақтымыз болған жоқ па? Хәш болмаса драматургия туұралы сөйлесіп отырайық. Бирақ Мергенованың тық-тыққа туратуғын түрі болмады.

— Сондай-ақ,—деп сөйлей берді келиншек,—Исарбаев пьеса жазатуғында әдетти шығарыпты дейди. Бу-

рын жазған халтуралық қосықтары азлық етип жүргендей, енді оның драматург болғысы келипти. Мен оның қолынан пьеса жазыу келмейтуғынын билемен!

Янтуұғанов отырған жери тарлық етип бартырғандай шайқатылып қойды. Мергенова сөйлеп отырған гәппин бөлместен сәл жылысып отырып:

— Әне, сол Исарбаев деген уят-пұятты былай ысырып қойып, критикалық сын мақалалар жаза баслапты. Бети бүлк етпестен, ол жана жаза баслаған шайырларға жол-жоба көрсетеді. Егер ол бинтке усаған узын шубай газеталық мақалалардың орнына жақсы қосықтар жазғанда, сол арқалы жас шайырларға үлгі көрсеткен болар еді. Бірақ, сол Исарбаев деген уқыпсыздың жоқары сапалы көркем шығарма жазыу өзінің қолынан келмей жүріп, жазған мақалаларында басқалардан көркемлік талап етеді. Жасларға ақыл бериудің жөни басқа, ал өзі ушын көркем шығарма жазыуында жөни басқа.

Шаўларовтың пүткиллей жини тырысып, жыйрылып қалды. Оның үйректикине усаған мурнының үстинде майда тер тамшылары пайда болды. Ол үндемеді, бірақ бир нәрсе айтқысы келип отырғандай бир-еки мәртебе ауызын жасқап-жасқап қойды. Ол сөйлеудің орнына пальтосының сәдебия ағытып, кир орамалы менен терлеп кеткен бетин сыпырды да, неге екені белгисіз, малақайын портфелине тығып қойды. Оның тауыр-ақ албырағанын сезген Янтуұғанов ишинен аяғанлықтан Мергеноваға қарап:

— Енді неде болса усы тема әтирапында сөйлескенді қойсақта болар еді,—деді.

— Яқ, еле мениң айтып отырғанларым сизлердің әдебий тилиниз бенен айтқанда пролог ғой.

— Ондай болғаннан кейин, несине врач болып жүрсиз, ҳеш болмаса әдебий сыншы болып ислеуиңиз керек.

— Менде аўмақайлық жетиспейди,—деп шағып сөйледі Мергенова.—Егер мен әнебир Тонтемиров, ямаса Исарбаевқа усайтуғын болсам, оннан ша...

Сол ўақытта Шаўларов бирден бақырып: «Мениң түсиўим керек!» деп вагоннан атылып шыға бергенде, поездда тоқтады. Янтуұғанов күлип жиберди.

— Сизге не болды?—деп сорады Мергенова, ийинлері силкилдеп күлип отырған Янтуұғановтың жуўық

арада күлкиден ауызын жыйып ала алмайтуғынын көріп.

Соның арасында жолаўшылардың биреуі:

— Сизің танысыңыз алжасты, қалаға бараман дегенше еле алыс, бул дачаның тусындағы платформа,—деді.

— Қудайым-ай, ертең оның қаладағы клубта шығып сөйлеуі керек еді ғой,—деп Мергенова орнынан ушып турып, шығар ауызға барып еді, бірақ поезд жүріп кетті. Келиншек әйнектің тусына жақышлап келгенде, жүріп баратырған поездға секиріп миниўге жүрек ете алмай албырап турған Шаўларовты басқа вагонның тусында көрді. Ол хуўлеп турған платформада жалғыз өзі терлеген бет-аузын орамалы менен сыпырып тур еді.

Ал, Янтуұғанов болса ишек силеси қатып, еки қолы менен ишин услап күле бергенликтен:

— Сизге не болды?—деді Мергенова сәл қабағын шытыңқырап.

Ол геўдесин кернеген күлки, тасқынын зорға басып: —Ырасында да сөз Шаўларовты бурыннан танийсыз ба?—деп сорады.

— Ауа. Тап бала күнинен бери билемен. Оны жүдә ырбийтып өсирген еді. Дәслеп орта мектепти, соңнан техникумды таслап кетті. Әкесинің ғамхорлығы хәм басқалардың жәрдеминен пайдаланып, медициналық институтқа кирип еді оны да питкере алмады. Қайўақ көрсең көкирегіне урып: «Мениң булақтай тасқынлаған талант түртіп баратыр. Мениң шайыр, прозаник, драматург, критик болыўым керек»—деп гәрдийе беретугын еді. Бизлер оның бул сөзине тек күлисиң қоя беретугын едик.

Янтуұғановтың тағы ғарқылдап күлип киятырғанын көрген Мергенова:

— Ал, сиз... Сиз неге күле бересиз?—деп жекиринип жиберди де: «Мүмкин, бул маған күлип атырған шығар?»—деп гүманланып сәл қыялап турып айнаға қарады. Өзинің бет ажарында адам күлгендей ҳешнәрсе жоқ екенін билгеннен кейин, басындағы мамық түкли орамалын жөнлеп:—Қәне, неге күлип отырғаныңыздың мәнисин айтың, ақыры?—деді.

— Айтамаң, айтамаң,—деп оның кеўилин алды Янтуұғанов. Айтайын дегеним, бириншиден усы минип

киятырғанымыздың ең соңғы поезд екені енді есіме түсіп отыр, бийшара жаңағы түсіп қалған Шаўларов афишаларды қадағалай алмайтуғын болды.

— Буның не күлетуғын жери бар?

— Клубтың директоры қателесетуғын болды. Ол афишаға Шаўларов пенен емес, ал Тонтемиров, ямаса Исарбаев пенен ушырасуы болады, деп дағазалап жибереді енді.

— Неге?

Янтуғанов күлгенін қойып, буның мәнісін түсіндірді:

— Неге дейсіз бе? Себеби, Шаўларов, Тонтемиров, Исарбаев буның бәрі бір адам.

— Не-е-е?!

— Аға, солай, Тонтемиров хәм Исарбаев—бул Шаўларовтың әдебий лақабы, ақыры. Областьлық әхмийеттегі шайыр бола алмайтуғынын билгеннен соң, ол балалар әдебиятына қол салып Тонтемиров болды. Балалар үшін да жарытып хеш нәрсе жаза алмайтуғыны бетіне басылғаннан кейін, ол Исарбаев болып үлкендер үшін қосық жаза баслады. Мине, енді жақында театрда басқа бір лақаптың пайда болатуғынын көресіз. Шаўларов пьесасын жазып бола берсін еле, оннан соң бизлер афишаларда бурын аты нәмәлим жас драматургті көретуғын боламыз. Хайран қалмай-ақ қызыңыз. Мени айтты дерсен, итимал, сол жас драматург сизиң ески танысыңыз болып шығады еле!.

ДАҰЫТ ЮЛТЫЙ (1893—1938)

Дауыт Юлтый Оренбург губерниясында 1893-жылы туылған, биринши империалисттик урысқа қатнасады. Қызыл Армия қатарында граждандық урыстың бастан ахырына дейін қатнасып, әскерий комиссар болып жетіседі. Әскерий газеталарда істейді. Ол 1919-жылдан КПСС ағзасы.

1921-жылдан баслап «Башқұртстан» газетасында хәм көп ғана журналларда редактор болып істейді. Ол хәзирги «Ақ едил» журналын (бурынғы «Октябрь») биринши шөлкестіріушілердің бири болды.

Дауыт Юлтый 1921-жылғы советлердің шүткил Россиялық съездинің делегаты. Көсеміміз В. И. Лениннің қабылауында болып, баспа сөздің ұазыйпалары бойынша кеңеслерін тыңлайды 1925-жылы «Орал мыңлары» кітабы шықты. «Нефть барлығы хәқыйқат», «Майсара», «Айсулыу» поэмалары менен «Кишкене Құтыш», «Әлима менен Мырзаш ғаррының тойы», «Көн» хәм т. б. гүррин, повесть, романлардың көп ғана драмалық шығармалардың авторы.

КИШКЕНЕ ҚУТЫШ

1

аводтың үзликсиз бақырған гудогиннің сестинен мен оянып кеттим, оның азанғы дауысы бизиң ызғар гөпе сарайдың подвалына күтә анық еситилетуғын еди.

Көше жарық еди, сонда да анам турып шыраны жақты, себеби бизиң жайдың бир тәрепиндеги әйнек жер бетке қарағанлықтан оған тек күнді ғана жақты түседі.

Көрпе астынан ағама көз таслап, оны бақлай басладым. Ол күтә асықпай, ериниңкиреп кийинді. Ол да тап мен сыяқты таң азаннан туруыға еринип атырғандай ашыулы пишинде көринеді. Ол мурнын бир тартып қойып, трубкасын алыстыр-

ды. Аздан кейин ол менин қасыма келип, үстимдегі көрпемді қымтастырды, ұзақ уақыт маған тигилип қарап отырды. Мен де тап уйықлап атырғандай болып тырс етпей жата бердим. Не үшін маған көп тигилип қарап отырды? Мен темекінің ашшы түтіннің иісін сездим, бұл иіс мени буулықтырып жиберді. Мен көзімді ашып қарағанда, босағадан сыртқа қарай шығып баратырған ағамның жауырынын көріп ақ қалдым.

Оның менен бірге шыққан апам шүтик шыранын қасында, отырып, менин сыртқы ыштанымды хәм ағамның көйлегін жамай баслады. Апам оны талай мәртебе жамады. Оның сирә жамауға жалықпайтуғынын қайтерсен. Илаж қанша, жаңасын сатып алыуға үйде хешқандай мүмкіншіліктің жоқ екенлігіне мен де түсінемен.

Мен тағы да бастырынып жатып қалған едим, апам мени күтә әсте оятты. Нан жеп чай ишкенимнен кейін үйді қулпырып, апам мени қонсы Галия атамның үйіне ертіп апарды. Ал, өзі болса қолтықлаған затын қолына алып кетіп қалды.

Галия атамның қасында отыра беріу мени пүтінлей жалықтырып жиберді. Мен қашып көшеге шығып кеттім. Бұл уақытта күн нурын барлық үй хәм шарбақларға толық түсіріп, хәмме тәренті қыздырып жиберген еді. Мен тез-тез жууырып барып өзимиздің подвалға бараман, еле қапы қулыплаулы бир турысы. Апам тап сол кеткеннен әдеттегіше қараңғы түскенде келеді. Мен оның келиуін күтә шыдамсызлық пенен күтемен. Апам маған бүгін нан яки пирожка әкеліп бере мекен? Мен қапының ашылуының шыдамсызлық пенен күтеуғын едим. Гейде апам бос келгенде ол қайғылы түрде маған қарап, тап бир айыплы адамдай сууық демін алатуғын еді. Ағам болса, жүде кеш, қашшан мен уйықлап қалғаннан кейін келетуғын еді.

2.

Бир күні азанда завод гудогиннің сестіні еситпедім хәм уйықлап қалыппан. Көзімді ашып қарасам ағам үйде отыр. Шүтик шыра жанып тур.

Ағам нардан аяғын төмен жиберіп үстінне жыртық көйлегін кийіп, қәдімгі трубкасын шегіп отыр. Под-

валдың иші ашшы көк түтінге толған. Байрам күнлері түе есейінде үйден табылмайтуғын ағам бүгін үйде отыр. Бұл жағдай менде қандай да бир гүман тууғызды. Не болды екен? Мен жатқан орнымнан турып, ағамның қасына барып тым-тырыс отырдым. Ағамның шегіп отырған трубкасына қарадым, ийретілген ашшы көк түтін буудақлап шығып атыр, тап шапқы аттын қуйрығындай шыйратылған. Ағам тигилип қарадым. Түсініу қыйын, қыйын, оған не болған хәм ол не тууралы ойлап отыр, оның кишкене қысық көзлері менен әжим басқан жыйрық бетлері оның ишіндегі толғаныстарды тағы да теренірек жасырып турғандай. Мен ағамды аяп кеттім. Кім оның кеуліне тийген. Мен билиу үшін апамның қасына бардым. Ол дым індеместен шойын қазанды былғап бир жұмыстар менен әуере болып жүр. Ол ашыулы пішінде печке отын салып атырып, хешіәрсеге алансыз белин төмен ийместен ағамнан әсте ғана сорады.

—Мүмкін, өзің басшыларың менен келіспей қалған шығарсаң...

Ағам хешқандай жууап қайтармады, солайда аузын ашып бир нәрселерді айтып өзіңше гүбірленді де, бир екі ирет сууық демін алып қойды. Тағы да хәммеміз тым-тырыс... Азанғы ауқаттан соң апам күндегі жұмысына кетті. Бизлер екеуіміз үйде қалдық. Менин сезіуімше, енді бизлердің күнделікті турмысымызда бир өзгерістің болатуғынлығын аңладым.

3.

Келесі күні ағам үйге келді, ол бұрынғыдай емес, күтә ашыулы, оған қараудың өзі қорқынышлы. Мен оны ұсындай ашыулы түрде бұрын хеш көрмедім. Қорыққанымнан жайдың мүйешіне тығылдым, оған жақыпласуға қорқаман. Ол өзіңше биреулерге бақырып жайдың ишінде арман-берман жүре баслады, жууап жудырығы менен столды урып.

—Хақыйқатлық емес! Мен он сегіз жыл мастер болдым, өтирикпе. Бүгін я ертен, қашан болмасын оның алқымын еземен.

—Өзіңді тут, Қутыш!—деп апам хаулыққан түрде мен тәрентегі қапыға қарады, әйнеклерді бекитті,

тап биреуер еситип қоятуғындай қәуетерленип. Будан кейін апам ағам жақын келип, қапалы түрде оған қарады, көзлерінде жас тамшылары көринді.

—Биз жарлымыз ғой, Қутыш! Бизлерге ким көмек береді, ким бауырманлық көрсетеді...

Бұл ұақыдан кейін үйге бір бийтаныс ағай келетуғын болды, үстінде май-май куртки, аяғында жыртық етік. Мен олардың сөйлескен сөзлерінің рамауына қарағанда ол ағам жұмыс истейтуғын заводта бірге истейтуғынлығын билдим. Бұл бийтаныс адам үйдегі скамейкада отырып, бір сөзлерді әсте-ақырын ағамға ұзақ түсіндіре бастады. Ағам болса дым индеместен хәм бір орында қозғалмастан төмен қарауы менен тыңлай берді, бұл сөзлер ағамға тыңлаған сайын тап күн сәулесі сыяқлы тәсійір етип атырғандай сезилер еді.

—Хеш, қапаланба, Қутыш аға!—деді ең ақырында орнынан турып атырып.—Ауа, тынышсызланатуғын, қайғыратуғын хеш нәрсе емес. Жұмыс деген барлық ұақытта табылады. Бұл жерде болмаса шахтыға барамыз. Барамызба?

Мен сонда ғана билдим, ағамның жұмыстан қуылығанын. Не ушын қуылады? Ол өйтип жұмысты жаман истейме?

4.

Бір күнн азанда оянсам үйде апамда, ағам да жоқ. Қапылар сырттан беккем етип бекитілген. Көк тас дий-ұалдың иші бір өзіме әрі қәуетерлі, әрі қорқынышлы сезиле бастады. Мен қапыны урып, бақырсам биреулер еситип ашар деген қыял менен қапыны теуіп бақыра бастадым. хешким келип ашпады, қайта менин бақырғанымды ермеклегендей қапының үлкен құлпы салдырлап, тап мени сыртқа «шығармайман, жибермеймен» деп атырғандай болып сезилді. Мен қапыны оннан сайын қатты урып бақырғанымның хешбір пайдасы жоқ екенлігін түсіндім. Үйде бір өзімнің ұсындай жағдайда жалғыз қалғанымға сонша қорлығым келип жылай бердим, жылай бердим. Қапыға келген, әйнектен қараған хешким болмады, ақырында жылай-жылай көзімнен жаста шықпай қалды, барлық көз жасларым таусылып қалса керек.

Қалай болғанда да бір нәрсені ермек етіуге, ұақыт өткеріуге туура келді. Әйнектің алдына сандықты қойып, үстінде минип әйнектен сыртқа қарай бастадым. Сыртта жамғыр қуып тұр. Әйнекке келип урған жауын суулары төменге қарай ағып, үлкен ойға қуып атыр. Жамғыр суулары жыйналып, тап көл сыяқлы жылтырайды. Арманырақта басын төмен алып, арбакеш ат мүлгіп тұр. Оның көзлері жумылған. Ол да тап мен сыяқлы зеригіп тұрғандай. Арбакеш бір жақларға кетіп, тап оны ұмытқандай жалғыз қалдырған. Мен атты күтә аяп кеттім.

Жамғыр тына бастады. Ирі жамғыр тамшылары жерге қарай шоршып түсіп, үлкен ойға қуылып атыр. Мениң тағы да жылағым келді. Бирақ мен тап сал ұақытта әйнек алдына келген шымшыққа көзім түсті. Ол жауыннан қашып әйнектің алдына ұшып келді, тұмсығы менен нәрлерін шоқып тазалай бастады. Мен қуғанғанымнан әйнекке күтә жақын келип үңілдім. Бирақ шымшық маған қара көзлерін тигіп қаулыққан пишинде қарады да ұшып кетті. Мен муздай әйнекті бармағым менен қағып: «Сен қайда барасан? Мен сени қуумақшы емес едім»—деп бақырдым. Шымшық биресе оң тәрепине, биресе сол тәрепине бурылып төменлеп ұшып кетті. Ол жауынның астында ұшып жүріп жаурап қалады, деп өзімше тынышсызландым. Оны не ушын үркіттім деп өзіме өзім ашыуландым. Мүмкін тағы да ұшып келетуғын шығар. Мен оны ұзақ күтіп отырдым. Бирақ ол сол кеткеннен қайтып келмеді.

Жамғыр тағы да күшлі қуя бастады, көшедегі арбашы атта дий-ұалдың түбіне тығылып тұр. Сон оларда көрінбеді. Тек жамғырдың ғана сесті еситиледі. Оның бір қәліптегі қайталанушы сесті кемпірлер айтатуғын муңлы қосықтарды еске түсіреді... Мениң көзлерім гиртийіп, еснелі, ұйқым келе бастады. Мен сандықтың үстінде топ болып жатып қалдым. Ол мени балалар өткөншегіндей тербетіп атырғандай сезилді. Көп ұзамай ұйықтап кетіппен.

5

Апам мени кешкісін оятты. Ол басымды әсте ерке-летіп сыйпап маған қарап сөйленді. Балам, не қыла-

йын иркилип қалдым, мүмкін ашта болған шығарсан бийшара балам.

Апамның бундай жағымталлы сестинен жайдын иши ысып кеткендей, шүтик шыраның жарығы жайдын ишин барынша жақтыландырып жибергендей сезилді. Апамның алақаны жуп-пумсақ хәм оннан жағымлы сабынның ийиси шығып тур. Мен оған тигилип қарадым. Ол негедур меннен бетин бурып, артына айланып көз шанақларына келип қалған жасларын орамалы менен сыпырды. Не ушын апам жылап атыр? Қандай да бир қолайсызлық жағдай болдыма екен? Неге ағам үйде жоқ?

Мен турдым хәм азғантай отырдым, аздан кейин сандықтың үстинен түсип ағаш кроваттың (нар) қасына келдим. Апам мениң қасыма еки бөлек пан бир стахан сүт қойды. Нан хәм сүтке қарап туып өзимше ойлана басладым, барлық денем өзиме ауырласып, мыйым айланып баратыр. Нанды жегим келип азғантай сындырып алып аузыма салдым, хешқандай мазасын сезбедим, иштейим байланып нәрсе жегим келмеді. Жутқан наным да тамағымды қырып кеткендей. Қулағым гүңілдеп тур. Жамғыр еле тынбаған. Мен әйнекке үңилип барлығын бақыладым. Үй-иши тым-тырыс. Апам таңлана маған хәм жеу ушын қасыма қойылған нан хәм сүтке қарады.

—Нанынды же әбиш, же!—деп маған меҳрибан көзлери менен қарап өтинді.

—Апа, мениң басым ауырып тур!

Оның жүзиндеги барлық күлкі, жайдарылық бирден жоқ болып кетті. Ол маған жақын келип, тамырымды, басымды ұстап көрді. оның қоллары муздай еді.

—Әбиш, ыссылығың артқан, саған не болған, балам ауырып қалмағайсаңда?—деп жайдың мүйешиндеги нардың үстине төсек салып мени жатқарды, жамылған одеялды қамтастырып, үстиме ағамның бешпентин жапты. Мен ағам қайда деп сорамақшы едим, тағы да негедур иркилип қалдым. Сорауға хәзир асықпайын, мүмкін хәзир келип қалар. Мен уйықлау ушын көзімді жумдым. Мениң көзіме хәриәрсә көрине баслады. Мен кем-кем жоқарыға көтерілип баратырман, тап жайдың шетки горнизинин үстінде зордан турман. Төменде бағанағы арбашы ат маған қабәтерлен-

ген пишинде қарап тур. Биреу мени шетке қарай ийтерип жиберді.

—Уай, қуладым, қулап баратырман,—деп бақырыуым менен көзімді аштым. Апам бас ушымда отыр, ол басымды ұслап көріп, үстимдеги бешпентти қымтастырды. Бешпент күтә жыллы еді. Тағы да көзім гиртийип уйқым келді. Будан соң мен түсімде әйнектин алдына қонған шымшықты көрдім. Мениң жол бойына қойған бир бөлек нанымды шоқып жей баслады. Сол уақта қайдан келгенін билмеймен жүк тийелген үлкен арба тап болды. Арбаның дегершиги дуппа-дуұры шымшықтың үстине қарай киятыр, ал шымшық болса нан ұсағын шоқып атыр, шоқып атыр арбаны сирә сезбейді. Мен оны қутқару ушын өзимді арбадан аттым. Шымшық қайда кеткені белгисіз, ал мен арбаның дегершинин алдына жығылдым.

«Аға, бастығой мени!»—деп бақырдым хәм ағамды көрдім. Ол қолы менен еки дегершекті ұслап арбаны тоқтатты.

Мен оянып кеттім. Апам отырыпты, шүтик шыра жанып тур. Үй-иши тым-тырыс. Кешегі думан тарқаған, мен сонда да әдеуір уақыт аунап жаттым.

Азанда мен үстимдеги бешпентти серпин тасладым. Апам басын төмен алып отыр. Подвалдың дийуаллары да оған ийилип тәжим берип атырғандай. Мен дастығымды дурыслап қойдым.

Үйге Мәрзия кемпир келді. Апам оған:

—Мениң Әбишим ауырып қалды. Пүткіл түн бойына көз илдирмеді.

Кемпир апама бир нәрселерді айтып кеңес бере баслады, апам оның айтқанларын тыңлап отырып сууық демін алды... Олар не сөйлесті, оны мен түсінбедім. Гәп сөздің барлығы да мен хәққында хәм мен жамылған бешпентим хәққында болып атырғандай.

—Апа, ағам қайда.—деп сорадым мен.

—Мениң дауысымды еситсе де ауызына суу ұртлағандай тым-тырыс отыр. Мен сонша жууап күтсемде маған хешким хешнәрсә демеді. Апамның төмен қарап отырып, көз жасларын сыпырып атырғанын сезіп қалдым. Қартайған Мәрзия кемпир кетіп баратырып жыйрық бетлерін аянышлы үйіңкіреп.

—Түсиніп турман, тәгдийір солай болған соң барыу керек, тууысқаным, көп қапалана берме,—деді ол

апама. «Кімге барамыз, қайда, не үшін кетеміз, қандай тәғдйір?—мен хешнәрсеге түсинбедім. Басым тағы да қатты ауыра бастады. Тоңып кеттім, жыллы жатыу үшін бешпентті үстіме жамылдым. Мен тағы да жайдың төбесінде жүрмен, арбаның дегершиги басып кетейін деп тұр, ағамның күшлі қоллары оны ұстап тұр. Бірақта оны ұзағына ұстап тұрыуға болмады. Қолынан жаздырылып кетті. Мен ұсындай қәуетерлі уақытта «Аға, Аға!»—деп бақырып жибердім.

6.

Бираз күннен кейін тәуір болдым. Апам бір жақтарға барып келді де, маған өтініш етті...

—Әбиш, бизлер көшеміз!

Мен таңландым. Қалай көшеміз ағам жоқта? Не үшін? Апам маған не үшін көшіу кереклиги, неге көшіп атырғанын түсіндіріп отырмастан үйдің заттарын жыйнастыра бастады. Мен күтә кеуілсиз түрде апама көмек бере бастадым.

Бизнің подвал босап қалды. Мен көшеге шықтым. Бизнің үйдегі барлық заттарымыз кішкене бір арбаға жүк болды. Сандық қалып баратыр. Оны арбаға жүклемегеніміз маған күтә аянышлы көрінді. Мен оның үстінде ұйықтаған хәм үстіне мініп әйнектен сыртқа қарайтуғын едім... Арба жүріп кетті. Шарбаққа шыққан соң мен нзіме қарадым, бизнің подвалдың қапысына көзім түсті хәм бизлер жоқта ағам үйге келсе ашыуланар деп ойлана бастадым.

Бизлер апам екеуіміз арбаның нзінен жүріп үлкен бір тас көшеге шықтық. Мен, салмадан ырғып өтіп, тротуар менен жүріп баратырып дүкенлардың витринасына қарап баратырман. Не үшін екені белгисіз вулка наплар, печенье, пряник, самовар хәм ойыншықлар көрінбейді. Мен барлық нәрселерді ұмытқандай айнаға жақын келіп, үңіліп қарай бастадым. Апамның мени шақырып атырған дауысын еситтім.

—Әбиш, Әбиш!

Мен дүкеннің витринасына қарауды қойып арбаға қарасам ұзап кетіпті, екінші бір көшеге бурылып баратыр. Апам қолын былғап мени шақырып тұр. Ол ашыулы.

Мен дәрриу жетіп бардым хәм екеуіміз алға қарай

жүріп кеттік. Апам мениң қолымнан ұстап жүрді. Арба бираз жүргеннен кейін бурылып үлкен темир дәрұзаға қарай бағдар алды. Хәулинің түпкіріндегі кішкене жайдың алдына келіп тоқтады. Жайдың қарауытып кеткен екі айнасын тап моншадағыдай бояп қойыпты.

Үлкен темир дәрұзаның қасында үлкен хәм бийік гербиштен өрілген жай тұр. Әйнеклері үлкен, жақсылап тазаланғанлықтан жарқырап тұр. Бұнда Шәмсутдйін бай турады.

Көп ұзамай апамның Шәмсутдйіннің байдың асханасында жалланып аспаз болып нслейтуғынын түсіндім, себебі хәмме мени «Аспаз хаялдың баласы» деп шақыратуғын болды. Солай етіп маған жаңа ат қойылды. Бұл атты мен күтә жек көремен, «аспаздың баласы» деп шақыратуғын Шәмсутдйіннің балларын да туурап таслағым келеді, тап үлкенлердей оларда мени солай атайды. Апам бір күні ауыр қайғыланып; шыда, олардың айтқанына кеуіл бөлме, Әбиш! Еле көнлігіп кетесек, болмаса бизлерді қууын жибереді,—деді. Тек апамнан ғана нағыз өз атымды еситтім. Апам бұрынғы «Әбиш» деген атымды айтатуғын бірден бір қәдірдан бауырманым еді. Шынында да мен байдың тұрпайы семіз балаларына гәзесім қайнайды, ағамның «неге азапланамыз! Қашан болмасын бір күні оның тамағын бууындырамыз»,—деп мушы менен столды ұрғанын еске түсірдім.

7

Бирнеше күннен кейін мен хәулиде шығып атырған шауқымды еситтім. Шәмсутдйіннің байдың үлкен хаялы апама қатты бақырып атыр.

—Хей, жарлы гезенде! Арестанттың хаялы! Биз сені ауқатландырамыз. Бизден тойғаныңша ауқат жеп қутырасаң. Бұл не деген хорлық.

Апам не үшін ндемей тұр. Төмен қарауы менен хеш жууап бермей тұр. Мен жууырып барып апамның алдына шығып тұрдым. Шәмсутдйіннің хаялы дауысының барынша хәмме адамлар еситетуғын етіп қатты бақырып;

—Мына әпенденді алып, тұр жоқпол! Тез кетіңдер!—деді қатаң ашыу менен маған суқ бармағын шошай-

тып. Мен аламды қушақладым. Ол мени бауырына басып тұрып жылады.

Кеште мен әйнектен бақырған бір дауысты еситтим.
—Жұпыны, әпенде аспаздың күшиги.

Мен сыртқа жууырып шықтым. Мени масқаралап аузын қысайтып тұрған шарбақшының баласын көрдім. Мен бір тасты алып оны ашыу менен жиберіп қалдым. Тас оның аяғына тийди, ол жылап жиберди.

—Екинши мәртебе усындай етип масқаралайтұғын болсаң, будан да жаманып көрсетемен,—деп бақырдым. Мениң қолымда екінши тас бар еді. Қорыққан шарбақшының баласы қашып кетті.

Мен үйге кирмедім. Тасты қолыма қатты қысып алып шарбақтың ишінде арман-берман жүре басладым, байдың биік жайы тәрепкеде қарап қояман. Не ушын Шәмсутдиннің байдың зулым хаялы көшеге шықпайды? Мен өзінди батырлық пенен тутта басладым. Ол өзінің жылтылдаған қалатын киіні қапысының алдына шықса, оның бетіне түпиремен. Мениң амама бақырғанын, оның көзіне көрсетіп қояман. Бирақ ол көп уақытқа дейін үйінен шықпады. Мүмкін ол мени әйнектен көріп, қорқып, шықпаған шығар. Ең ақырында ол қапысының алдында пайда болған уақытта мен күтә қорқып кеттім. Ол хаял маған күтә қорқынышлы болып көрінди. Мениң қасымда ағам болғанда... Мен бул гайбар қатынды тас пенен урып жығар едим. Мен бурылып, үйге кирип кеттім. с

Ертеңіне бизлер барлық затларымызды арбаға жүклеп, бурынғы жайымызға қайта көшіп келдік. Бақытқа бола, бул жайға биреу көшіп келипти. Бунда жас бир таныс емес адамлар орналасыпты. Олар күйеуі хәм хаялы екеуі ганасы, бирақта олар бизлерди қуып жибермеді. Бизлер барлық жүклеримизди түсіріп үйге киргиздік. Сандық хазир тап қапының аузында турыпты. Бизлерге печтің қуысын босатып берди. Бизлер усы орында туратуғын болдық. Бир еки күн өткеннен кейін амам төсек тартып жатып қалды. Бир хәптеден кейін амам менен мәңгилікке қошлас-тым.

8.

Мен солай етип, Хибат аға хәм женгем Сәрби менен бирге подвалдары жайда тура басладым. Булар бир ақ кеуіл жақсы адамлар екен. Ағай типографияда

наборщик болып ислеиди. Бир күни ол мени қолымнан жетеклеп қандайда бир кеңсеге алып барды. Ондағылардың барлығы Хибатты таныйды, сораитұғынлардың барлығына, мениң ким екенлигимди, барлық хал жағдайымды түсіндирип атыр.

—Бул бала Қутыштың баласы, есиндеме?

—Сибирьге сүргін етилгенбе?

—Ауа.

Хибат аға менен сөйлесип атырған адам басын шайқап, маған узақ тигилип қарады. Бул семиз, еки бети қып қызыл киси бирден ақ маған унамай қалды.

—Мейли, қалай болмасын оған жұмыс тауып беремиз,—деди семиз адам.

Бизлер тар дәлиз арқалы өтип, соң қараңғылау бир бөлмеге бурылдык. Үйілген таяқшалар, кишкени яшиклер, тап жүзлеген пал хәррелеринің быжнаған уясын еске түсіреді.

—Бул хәрип териу бөлими,—деди семиз киси, тап мен бәрін билетугындай. Соң ол бир рабочийдың қапына барып бир нәрселерди айтты. Олардың барлығы да мен тәрепке бурылып қарады. Ал, Хибат аға оларға.

—Анасы жақында өлди, енди бир өзі қалды, өзлериңиздің хожалығыңызға қосып алыңдар!

Бир қатары отырған кишкене қара стулынан турып, бизлерди қоршап алды. Бир қара шашлы рабочий маған күтә жақын келип.

—Қутыштың баласыман дедің бе.—деп кеуіллі хәм күтә әлпайымлық пенен сорады, ийниме қолын қойып, Ол тап мени бурыннап билетугындай күлп маған узақ қарап турды. Бунның жақсы адам екенін сезип турман. Усындай бауырмап адамлар арасында өзінди жекке деп сезбедім.

Келесі күни Хибат аға екеуіміз күтә ерте турып, баспаханаға кеттік. Мен усындай азанғы уақытта күтә ерте өмірімде көшеге шыққан емеспен. Қолымды қысып услаған Хибат ағаның алақанларының ыссылығын сезип киятырман.

—Хеш қыйыншылығы жоқ, демде үйренип кетесен, нағыз рабочий боласаң,—деди ол,—тап әкен Қутыштай.

Мен ағамның атын еситуіден басымды жоқары тиклеп Хибат ағаға қарадым. Ағам туұралы тағыда бир нәрселерди айтар деген үмітте. Бирақ ол үндемеді.

—Не ушын ағамды Сибирге жиберген?—дедим мен.

қалайда бір жуған берер деген үмітте. Хибат аға дегерегине ұзақ қарап алды да маған әсте ғана былай деди:

—Дурыслықты, қақыйқатлықты жақсы көргенің ушын.

Бизлер баспаханаға келдік, Онда рабочийлар көп еді. Олар мени тап бурыннан таныс қадирданларындай етіп қабыл етті. Минне, сөйтіп, мен тағы да хәрип теріу бөліміндемен. Маған бір мүйешті көрсетті. мен ол жерде биринші ирет темир хәриптерді, сызғышларды, кубик хәм т.б. көрдім. Дәслең буларды бир-биринен айырыу хәм тәртіплестіріу керек болды. Бул жұмыслар дәслең маған унамады. Азаннан тап қараңғы түскенше бір қыйлы жұмыс. Соң буған көнлігіп кеттім.

Хибат аға жұмысын күтә кеш, он бирлерде питкерең, мен оны ұзақ күтіп отырдым. Бизің үйлер ұзақта. солай да екеуіміз жүрсек күтә кеуіллі болады. Оны күтіп турып баспахананың хәрқыйлы бөлімлеріне барып көрдім, баспа машинасына қарадым, верстка, хәриптердің хәрқыйлы ренде басылғанларын көрдім.

Мени көріп қалған бір рабочий былай деди.

Кишкене Қутыш келді!

Мени олардың ұсылай атағаны, маған айрықша ұпады. Мениң жаңа атым, мени барынша жигерлендіріп жиберді. Мен баспа ислерін басқалардай толық өзлестіріп алдым. Сонда да оларға «кишкене Қутыш!» болып қалдым.

9

Қандай да бір байрам күні бизің үйге бір бийтаныс адам келді. Ол Хибат ағадан жаслау, бірақта оның қысқа шашы, мурты оны күтә күлкілі етіп көрсетіп тур.

Олар бір нәрселер туұралы көп сөйлесіп отырды, бийтаныс адам маған қайта қайта қарай берді. Мен сандықтың үстіне шығып, жаттым.

—Қутыштың баласы барма еді?—деді ахырында муртлы киіс.

Кишкене Қутыш!—деді Хибат аға, оның жүзінде күлкінің излери көрінді. Белгисіз адам оннан сайын кишкене қара көзін маған барынша тигіп қарайды.

—Жаман бала болмауы керек,—деді қонақ жигит.

—Ол мениң тап өз баламдай,—деді Хибат аға, ол сақаллыға хәм маған қарап туып.

—Оның қолынан не келер екен?—деді бийтаныс адам. Ол сақалларын бармағы менен тарап туып, ойшаң түрде маған тигіліп қарады, тап бир оның айтқанына исенбегендей. Хибат аға оған папирос беріп атырып.

—Толық жарайды,—деді ол папиросын алыстырып атырып.

Бул адам түн жарпына дейін отырды. Ол бунда не ушын келді, оннан мениң хеш хабарым жоқ.

Бир дем алыс күні хәулідегі балалар менен ойнап жүр едім, Хибат аға мени үйге шақырды.

Ол маған жақын келип, қолыма ораулы бир қағазларды беріп атырып.

—Мына қағазларды алып, қалалық бағқа бар, хешкімге көрінбей оларды тарқатып шық.

—Мен саған айтып атырман, тыныш туып тыңла, бул жүдә кереклі жұмыс.

Шынын айтқанда, қалалық бағқа дейін маған жуырып барыу, бул бир әпиуайы исти орылау дым жақпады. Мен Хибат ағаны жақсы көремен, ол ушын ол маған исенип тапсырып отыр, оны орыналауым керек.

—Болады, Хибат аға. Будан кейін балалар менен ойнауға болама?—деп сорадым.

—Болады. Бірақта мынаны уқ—қағазларды ылақтырған уақытта полицейскийлер көрмесін, олар жоқ жерлерге таста, түсіндин бе?

—Түсіндим.

—Хибат ағаның тапсырмасы маған күтә қызықлы болып көрине баслады.

Мен қалалық бағқа келгенімде әдеуір қараңғы түскен еді. Фонарлар жағылып атыр еді. Халық жүдә көп. Маған кеуіл бөлген хешкімде болмады. Мен Аллеяға шығып қапшыққа оралған қағазларды таслау ушын қолыма алдым. Скамейкалардың қасына таслап атырғанымда қағаздың жаңа бояуларының ийісі аңқып кетті, бул жағдай мени айрықша кеуіллендіріп жиберді.

Ұрым саат ишінде бағдың дәрұазасына қайта айланып келдім, екі қолымды қалтама суғып алып, ке-

үйллі түрде адамларға қарайман. Көпшилигі менің таспаған қағазларымды алып, фонарьдың жақтысында оқып атыр. Дөгерекке көп адамлар жыйнала бастады. Жуғырысып жүрген полицейскийлерди де көрдім. Мен тез бурылып кеттім.

Жуғырыуым менен үйге келдім. Мен қапыны ашар ашпастан-ақ Хибат аға дауыслап:

— Орынладыңба?

— Хешким көрмедіме?

— Әне, нағыз азаматсаң!—Хибат аға мени қушақлап сүйди, будан кейін үйдің қараңғы мүйешіне қарап,—айттым ғой, мен,—деген уақта барып, үйде біреудің бар екенлігін сездім. Мен мүйешке қарадым бермап шығып киятырған баяғы, сақаллы кісін көрдім. Ол мени қушақлап, басымнан сыйлап тұрып:

—Шынында да нағыз азамат екенсең,—кішкене Қутыш, ағаңнан да асып түстің!—деді.

10.

Мен тез күнде бұл бийтаныс адам менен танысып кеттім. Оның аты—Бадреим. Мен соң барып билдім, оның сақаллары желімленіп қойылған екен. Тағы да оннан билгенлерім немецтер менен рус патшасының урысларында да прокламацияның жүдә кереклі болғанын есінттім. Оның тапсырмаларын орынлауға кірісіп кеттім. Соң ол маған қыйын тапсырмаларды бере бастады. Мен рабочийлар туратуғын кварталларға барып жасырын листовкалар таратаман, жаңа хабарлар айтып, я олардан биліп келемен. Усындай бір тапсырманы орындайман деп жүріп екі күн жұмысқа шыға алмай қалдым.

Менің кеңсеге шақырды. Хибат аға менің ауырып жұмыстан қалғанымды жан тәңі менен түсіндіріп атыр, бір сапарға кешірің, орнында істей берсін деп семіз кісіден соранып атыр, ол тыңлар емес. Ол маған толық расчөтымды беріп баспаханадан—жұмыстан бөсатты. Екеуімізде үйге қапа болып қайттық.

— Міне, бәрі тамам,—Хибат аға,—нағыз жарадым!

— Менің кішкене Қутышым, бұған хеш қапаланба, бұл исти дүзетіуге болады.

Мен баспахананың жұмысына үйреніп, адамларға бауыр басып қалған едім, бұл жерден кеткім келмеді.

— Сениң ағаң болғандама еді хәзір, ол саған риза болған болар еді.

Шынында да ыраспа?

— Ол Сибирден жақында келеді.

Хибат аға бір нәрселерди ойлады, соң ісенімлі былай деді:

— Тез күнде!

Бір хәптеден кейін мени газета шығарыу басқармасына алып барды. Онда арық қатпа, сары сылғы, бір кісі менен сөйлесіп, ол маған газетаның бірнеше жаңа сандарын берді. Хибат аға маған:

— Буларды көшеге шығып сатасаң, ақшасын ұсы жерге әкеліп бересен. Оннан кейін саған сатыуға тағы да газета береді, түсіндің бе?—деді.

Мен тыныш тұрып тыңлап мақұлладым хәм ағаш басқыш арқалы төменге түстім. Жаңа турмыс маған күтә қызықтай болып көрінді. Хәр күні таң азаннан редакцияға бараман, оның ашылуы босағада күтіп тураман. Ашылғаннан кейін бір буума газетаны алып үйге келемен. Аұқатланып алып тағыда күтемен. Демде көшеде адамлар толып, шауқымласып кетеді. Алған газеталарды адамлар көп жүретуғын тас көшелерде тарқатаман, түөсесілсе тағы да әкелемен, тағы да бір бақырыу.

— Жаңа хабарлар бар! Таза газеталарды сатып алыңдар!

Ұзақ күн бойы театр бағ хәм көшелерди айналып шығаман. Будан кейін кешкі газеталарды сатаман. Кешке таман көшелерде адамлар күтә көп болады, газеталар тез өтіп кетеді.

11.

Бір күні пүгкіл қала толқынланған хәрекетке енді. Дөгеректің хәммесі адам. Аяқ басар орын жоқ. Хәмме байрамдағыдай азада кийінген. Олар бір нәрселерди айтысады, тартысады. Газета сатыушы балаларда көбейіп кетті, менде олардан қалыспай жуыраман.

— Таза хабарлар!

— Жаңа үлкен табыс!

— Бизің әскерлер Перемышль қаласын иіеледі!

— Душпанлар өз окоптарын таслап, қашып атыр!

Газеталар қолдан қолға өтіп атыр. Мени әскер формада кийінген, көз әйнекли, жаңа қалпағы бар адамлар қоршап алды. Бірнеше минуттың ішінде газе-

таларым самалға ушқандай таўсылып қалды. Мен тағы да редакцияға жуырып бардым, бир буұат газета алып, тағы да изиме қайттым. Жолда мени Бадрий аға иркіп:

— Қәне, кишкене Қутыш, ислериң қалай?—деп сорады.

— Немецлер окобын таслап қашыўда, бизиң әскерлер ийелеп атыр...

— Тоқта, тоқта былай жүр,—деп мени қаранғылаў мүйешке алып келди.—Минне, буларды тарқат!—деп маған ораўлы қағазларды берди.

—Прокламация?

— Әсте, булар нағыз өзи.

Адамлар көп болатуғын орынларда прокламация таартыўды қойған едик, себеби ҳәр бир орында бизди аңлыўшы полицейскийлер ызғып кеткен еди. Әдетте ондай қағазларды рабочийлар көбирек туратуғын кварталларда, оны да өзимиздиң исенимли адамларымызға апарып беретугын едик. Ҳәзирше пайда жоқ деген еди, ол бүгин не ушын қайтадан таратыўды буйырып отыр. Буларды еске түсирип, оның менен ерегиским келмеди. Биз оған үйренбегенбиз. Бадрий ағай айтты орынлаў керек. Мен оралған қағазды алдымда, таратыўға асықтым.

— Таза хабарлар!

— Немецлер шегинип атыр!

— Бизлердики Перемышль қаласын ийеледи!

Мен театрға қарай уштым. Мени адамлар қоршап алды. Барлық газеталарды таратып болдым. Мениң қалтамда сыңғырлаған майда тийинлер көбейип кетти. Еле таратыўға тийисли прокламациялардың барлығы есиме түсти. Оралған сыртқы қапшықты жаздырдым. Енди қалай болады? Театрдың қасында полицейскийлер гезип жүр. Кейинге қайтыў керек? Онда Бадрий аға ашыўланады, қапа болады. Оның тапсырмасын орындамаған ўақтым болмады. Мен театрдың кассасына қарадым. Гейде оннан ойындардың, ойнайтуғын артистлерди хабарлайтуғын өтимли дағазалар алатуғынлығым есиме түсти. Бул жағдайда көп ақша жыйнаўға болмайды. Тап ҳәзир оның ақшасы керек емес. Мен кассаға жақынластым. Бунда усынша дизилген адамлар дизбеге, илаж қанша күтиў керек. Мен жақынлап ишке үңилдим.

— Дағазалар таўсылды,—деди иптеш.

— Мүмкин емес, қалғанлары бар шығар...

Мен кассир менен тартысып турғым келмеди.

Оған ҳеш мүтәжлығымда жоқ есабы. Өзимдеги прокламацияларды таратқым келди. Билет алыў ушын дизбекте турғанлардың барлығына усы орында-ақ таратып болып бир ўх дедим. Мен кетиў ушын есикке қарай жүрдим. Бүгин жақсы жұмыс иследим. Бадрий аға қуўанып қалатуғын болды. Бирақ, тап қапыға келген жеримде бир күшли қол билегимнен услап алды.

— Тоқта, кишкене жигит!

Жоқары қарасам—полицейский. Тартынсам да аяғы жерден қозғалмайды. Ҳешбир нәтийже шықпады.

— Жүр, былай!

Өмиримде биринши ирет тутылдым, бул өкинншли еди. Барлық тәрәпимди қарап шықты ҳәм ҳешнәрсе таба алмағаннан кейин басын шайқады. Мүмкин, мени урлықшы деп ойлаған болыўға да итимал.

Полицейский мени бир жайға алып келди. Қапыға келген жерде тағыда жырылып қашпақшы болып урынып көрип едим, нәтийже шықпады, ол мени қолы менен көтерип ишке киргизди, ҳәтте аяғым жерге тиймеди. Бул узын тулғалы киси күтә күшлидей көринди. Ол мени столға таман ийтерип, бетиме үңилип турып ссрады:

— Не таратып жүрсең?

— Дағазалар,—дедим мен гүбирлеп.

— Мынаў не?—деп мениң көз алдыма бир прокламацияны тутып көрсетти. Оның узын муртлары дирилдеп, қалың еринли аўзын ашты. Мен қорқайын дедим. Ол мениң шекеме шаппаты менен қойып қалды. Жайдың төбеси, дийўаллары қулап айланып баратырғандай болды. Мен полға жығылдым. Мен көзимди ашсам ири адамның жылтыраған етиклерине көзим түсти. Ол тағы мени турғызып:

— Бул не?—деп ол тағы сорады.

Мен қағазға узақ тигилип қарадым, тап оны биринши ирет көрип атырған адамдай болып.

— Листовка,—дедим мен.

— Ким берди?

— Кассир.

— Кассир?

Полицейский турған жеринде Һайраны шығып, аўзын ашып қалды. Ол бул сөзге исенген болыўы керек. Ол дәрриў бурылып, қапыны қулыплады. Мен қашып үлгермедим. Бир аздан кейин қапы ашылды, жайға еки адам кирип келди. Булар полицейский Һәм кассир еди.

— Мыналарды оған сен бердинбе?—деп сорады кассирден. Оған прокламацияны көрсетти, ол оны көрип күтә қорқып кетти.

— Яқ, мен емес—ол көзи менен мени барынша жек көриўшилик пенен атқылап тур. Полицейский оны жиберди, мени бөлимге алып келди. Бул жерде менин атымды, адресимди жазып алды да, маған қапыны көрсетип:—Тур кет! Көремиз, еле екнши ирет қолға түсип қаларсан!

Мен әсте көшеге шықтым, дөгерекке қарайман, олардың пүткиллей босатып жибергенине өзимше исепбеймен. Өз үйиме бурылатуғын көшениң дығырығында дөгерекке қарадым, изиме жасырын ерип киятырған бир қара халатлыны сезип қалдым.

12.

Мен өзимниң қәтелик ислегенимди сездим, бирақ кеш еди. Мен үйге келдимде дуппа-дуўры «тутылдым»—деп бақырып жибердим.

Бадрий аға маған умтылды, қапыны илдирип, менин жағамнан услап жулқылап:

— Не ушын үйге қарай қаштың! Олар изиннен бақлайды ғой..

Мен индемедим, қаплығып демимди аламан, арасында мурнымды тартып қояман. Хибат аға басын шайқап қояды, ол тез бир оралған қағазларды әкелип пещьке тықты.

—Пай, сени еле подвольщик деп атайды,—деди Бадрий аға.

Не ушын мен үйге қарай жүрдим? Бәрибир адреси дурыс айттым ғой. Сада, аңсыз, балалығым-ай! Өгирик айтыў керек еди! Мен босағада турып Бадрий ағаның қағазларды пещьке қалай жағып атырғанына қарап турман.

— Мен саған алдып ала ескертпекши едим,—дедим мен өзимди исендириў ушын.

— Бул керисинше болды,—деди Бадрий аға.

Усы ўақытта ким болсада биреў қапыны қатты ура баслады.

— Ашынлар!

Хибат аға қағазлар жанып турған пещьтиң темир қапысып бекитти. Мен тез сандықтың үстине шықтым. Бадрий аға пещьтиң жапып атырғанын билиў ушын қулағын тутып тыңлады.

— Енди не болады?—деди әсте ғана ашыўлы ол.

— Болары болды, Хибат, ашабер. Мен барлығын өз мойным аламан, тек бизиң комитет қайда ислеитугынын айтпағайлы, түсиниклиме?—деди Бадрий аға маған қарап турып:

— Әй, сен дым индеме, сол Һешнәрсени де билмейсен, түсиниди бе? Мен басымды қағып мақулладым. Қапы барынша қатты урыла баслады. Хибат аға пещьке келип бир қарады да, қапыға жақын келип илдиришти жаздырды. Жайға халатлы үш адам кирди...

13.

Бизлердиң барлығымызды алып кетти. Үйге кеширек келген Сәрби жеңгейди апарды. Шын мәнісинде оны ҳәлеклемейн керек еди, ол бизлердиң жумысымыздан Һешбир хабарсыз еди. Биз төртеўимизде жандармлар басқармасының жайында отырыз. Түнде Сәрбин босатып жиберди. Ол күтә қорыққанынан бирде бир сораўға жуўап бере алмады. Басымды ийзегеним болмаса менде сөйлемедим. Мени азанда жиберди. Ал, Хибат ағаны болса екнши күни босатты. Ол үйге келгенде қуўанғанымнан оны қушақлап алдым.

— Һаў, Бадрий аға қайда?

Ол индемеди, ашық турған пещьтиң қақпағына, полдың үстине жатқан жанған қағазлардың күлине қарап әстен сөйленди:

— Бадрий ағайды Сибирьге жибереди...

Бул ўақыядан кейин бизлердиң турмысымыз қыйын жағдайда қалды, тап тартатуғын күш көлигинен айрылған бир қантарыўлы арбадай болдық. Маған газета сатыўға рухсат бермеди. Хибат аға баспаханадан куўылды. Ол жумыс қыдырып қаланы айланып шықты, оны Һеш жер жумысқа алмады. Турмыс кешириў ауырласты. Барын ишип болдық. Адамларда бизлерге келгенди қойды. Буның барлығына өзим айыплы екеним-

ди түсинемен. Енди қайтып бундай ис пенен шуғыл-ланбайман деп бирнеше ирет басқармаға барып сорансамда, жадынымда жұмыс бермеді. Барған сайын қуып салады. Маған бір нәрселерди айтып изимнен масқаралан қалады.

Бизлер үйімізде отырдық. Егер Сәрби жеңгем жұмыс іслемегенде аштан өлер едік. Ол күнде байлардың үйлеріне барып кирип жуады, азғантай нан тауып келеді. Оның тапқаны үшеуімізге жетпейтуғын еді. Бул азғантай нанның көбірегін маған береді. Бурын кишкентай болып көрінсем, енди оған үлкен адамдай болып көринемен. Бадрий аға жоқ. Хибат ағаны да, мени де полицейскийлер бақлай баслады. Ишин жеуге хеш нәрсе жоқ.

— Мүмкин, ауылға кетерміз,—деді Сәрби ен ақырында.

— Кеткенде бул жерде бизін не затымыз қалады, жүр кеттик!—деді Хибат аға. Бизлер көшип кетиуге таярландық. Бирақта Хибат ағаны жандармлар басқармасына шақыртып, қаладан хеш жаққа шығып кетиуге қадаған екенлиги ескертилді. Солай етип бизлердин бул ойымызда нәтижесіз жууақланды.

— Бизлердин жағдайымыз жаман болды,—деді Хибат аға қолын арқасына қайырып, үйдін ишинде арман-берман жүріп. Ол ойлап-ойлап ақырында:

— Сизлер көшип кетебериңдер! Мен бул жерде еп-леп күнелтермен.

Сәрби жеңгей жылап жиберді. Ол Хибат ағаны таслап кеткиси келмеді. Мениң де кетким келмеді.

— Хештене етпейди,—деп тынышландырды Сәрбини,—ауылда жұмыс табылады, жақында гәлле жыйнауда басланады.

Келесі күні барлық затымызды арбаға жүкледік. Шайнекти мен белбеуге байлап алдым. Бизлер Хибат аға менен қошласып, жолға түстік. Неликтен де бизлердин апам екеуіміздин Шәмсутдинин байдың үйіне хәм оннан қайта өзіміздин жайға көшип келгенлеріміз ядыма түсті. Сол уақытта бизін апам сыяқлы Сәрби жеңгемнің де жүзінен қапалықты толық анладым. Хәзир жол жөнекей баратырып Шәмсутдинин байдың хаялын тас пенен урғым келді. Бирақта жолымыздың басқа жаққа қарап бурылып баратырғаны өкинишли. Хош, бағырман қалам! Хош, Хибат аға!

Жазы менен Сәрби жеңгем екеуіміз байдың буыдайын шалғы менен ордық. Оның құрғақ қарайған қоллары менен устаған боз бийдайы майдаланып сынып кетер еді. Мен оған көмек беремен, мениң де қолларым қатып қалды. Бийдайды бир жерге үйгеннен кейін оны түйеклейміз. Бул күтә қызықлы хәм ауыр жұмыс еді. Суық түскеннен кейін бизлер ауылдан Хибат аға жаққа барамыз. Соң бизлер отырықшы уақтағы бир ауылда болдық.

Сәрби жеңгей жұмыс іслемей үйде отырғанды күтә жек көреді. Хақыйқатында оның қолы гүл, шебер екен. Ләген, шелек түплейді, сырға, жүзиклерди соғады. Мен бул исти үйренип кетиу үшін оған көмек беремен. Енди бизлерде майда, сүтте болатуғын болды. Бизлер үйде Хибат ағаның жоқлығын қайғырамыз, әсіресе түнде күшли самаллар әйнеклерди сықырлатқанда жүдә еске түсіреміз.

Солайынша қыста өтип кетти. Күн сәулесі хәмме тәреплерге түсіп, жылыта баслады. Сәрби гейде қолы бос уақытлары қуяшламаға шығып, ауылға, жолларға тигилип қарайды, арасында өзінше мыйық тартып күлште қояды. Оның алақанына қолыңды қойғанның өзінде ысытып жибереді, бир-биримізге қарап күлште қоямыз. Жайдың сыртынан қаппап турған қарлар еріп кетти. Ең өкинишли жери күндизде үйдін ишин қараңғы. Сәрби жеңгем негедур көбирек қапаланады, әйнектен сыртқа қарап отырып мұңлы қосық айтады. Мен ондай қосықты унатпайман. Қолайлы уақыт тауып мен үйден зып беріп шығып кетемен, ауылдың балалары менен хәрқыйлы ойындар ойнаймыз. Бизлер полицейский хәм подпольщиклер деген ойынды үйрендик. Листовка таратыушылар усталса оны терең ураға қаппап қоямыз. Бул ойын жүдә қызық болатуғын еді. Усындай ойындарға берілген уақыттары Сәрби жеңгемди пүткіллей ұмытып үйде жалғыз қалдыраман. Үйде деріккен Сәрби ондайда мени шақырып алады.

— Сен қайда жоқ болып кеттиң, тез үйге кел!

— Бармайман!

— Мен саған шөрек писиріп қойыппан!—деп бақырады. Илаж қанша ондайда дәрриу ойынды тоқтатаман.

Маған Сәрби жеңгем ойыннан да қадірлі еді. Мен жууырып келиуім менен ойынның қызықтарын оған айтаман, екеуіміз күлісеміз.

Бұл жердегі кемпірлер кеште бір жерге жыйналады. Бұндай жыйын қызықлы болады. Түни менен ерте айтсады, мұңлы қосықтар айтады, хатте гейде мұрындарын тартып жылап алады. Гей күндері Сәрби жеңгем хеш уйықтамайды. Сондай бір уйқысыз түндердің бірінде:

— Қар толық еріп болғаннан кейін қалаға қайта-йық!—деді.

— Кетейік!—деді мен.

Бізлер қаладағы подвал жайды, менің ағамды хәм Хибат ағаны еске түсіреміз.

15.

Ауылда заводтың гудогі бақырмаса да, мен бүгін ерте турдым. Өзімде хайранман, неге ерте турғаным. Жууырып көшеге шықтым. Бийік төбешіктерден асырылып күн жана шығып киятыр. Ауылдың хәммесі уйқыда. Жерде азғантай қар болсада, күн жыллы еді. Сүмелектерден тамшылар жерге тамып тур. Мен оған қарап біраз ойнадым.

Қуурақ сабанның үстінде уйықтап атырған, бизін шарбақты қорытуғын Ақбай иттің қасына жууырып келип, оны ояттым. Үйге барып нан әкеліп бердім. Нанды алақанымға қойып ауқатландырдым...

Мен жайдың төбесіне шығып, узақтан көрініп турған тау жоталарына қызығып қарадым. Олар күн нуры менен жақтыланып, тутас бір сулы картинаны көз алдына келтірді.

Үйлердің морыларынан бұдақлаған түтіндер шыға бастады. Төменде Ақбай әлде бір нәрселерге үріп атыр, мүмкін, ол байдың атын яки сыйырын көрген болуы керек. Ауыл уйқыдан ояңды, көшелерде хәрекет басланды.

Ауылдан иретилип шыққан хәрқыйлы тәрепке кететугын жоллар тап лентадай болып анық көріне бастады. Мен бұл жолларға қызықсынып көп уақыт қарап турдым. Жолда ауылға қарай киятырған бір жолаушының қарасы көрінді. Дәслеп ол қара ноқаттай болып, жылжып көрінседе, соң анық көріне бастады.

Бұл кім? Не үшін ол сонша ерте шыққан? Басқалардай неге уйықтамаған. Қонсы ауылдан ба екен, яки қаладанба? Ол асығып жүріп ауылға жақындасып қалды. Үйлердің тасасынан көрінбей кетті. Менің жүрегім силкиніп басым айланып кетті. Мен тамның басынан түсіп, тез дәрұазаға қарай жууырдым.

16.

Өткен жылдан қалған шөп-шарлар қап қара болып узынына созылып атырған жол шетіндегі майданлықта үйилип атырған еді. Оның қасында үйилип атырған қар үйіндісі үлкен бір төбешіктей болып көрінеді. Бұл қар үйінділері ерімеймен дегеніне қарамастан, күннің ысы нурлары хәр күні еритіп атыр. Бұл үйінділер тек күн нурынан, бәхәрдің келиуінен қорқады. Булар еріп сай-салаларға ағып кеткен уақытта нағыз бәхәр басланады. Мен Сәрби жеңгемнің айтқан сөзін еске түсірдім. «Қар ерігеннен кейін, дәрриу қалаға кетейік!» Тап менің ойлағанымдай тез ерісе жақсы болар еді, қайта маған ерегискендей қар үйінділері көбейіп баратыр. Булар қашан ерийді? Бізлер қалаға соңырақ кететугын шығармыз? Мен қаладағы подвал жайды, оның хәрбір гербишлерін еске түсірдім. Хибат аға төмендегі нардың үстінде жатырған шығар, оның бір өзіне кеуілсіз. Ол жайдың ишінде арманберман қолын арқасына жиберіп теңселип жүрген шығар. Қалада бәхәр ертерек басланады хәм кеуіллі болады. Солай болса да Хибат аға-бізге—ауылға келиуге қуштар. Бирақта оған рухсат етпейді. Қөшеде жүріп жүріп ахырында подвалға келип жататугын шығар. Ол бизлердің келиуімізді шыдамсызлық пенен күтеді.

Мен усындай ойлардың шырмалуында жүріп киятырғанымда, қасыма бір адам келип маған:

— Кишкене Қутыш!—деді.

Мен ауымды ашып өз көзлеріме өзім ісенбей қалдым. Жана ғана оның қаладағы подвал жайдағы жүрис-турысын есіме түсірген менің алдымда күлімсіреп маған қарап Хибат аға тур.

— Хибат аға!—деп қуғанғанымнан бақырып, оның мойнына асылдым. Ол мені қатты қысып өзіне тартты.

— Сен уп-узын болып өсіп кетіпсең, сени таны-

май қалдым. Мениң кишкене Қутышым!—деп сүйніп атыр.

Шынында да мен жайдың төбесінде тұрғанда кия-тырған биреуді көріп едим, сен екенсең ғой, Хибат аға!

Оның көзлері күлімлеп тұр. Жамғыр суынан шашлары ығалланған. Үлкен бір шайқастан қайтып келген қахарманлардай үйге шайқатыла жүріп кия-тырмыз.

— Сәрби қайда?

— Уйықлап атыр, Хибат аға!

— Бизлер хәзир оны оятамыз, усындай ұақытқа уйықлауға болама?

Бизлер есикті қағып, ишке асығып кирдик. Сәрби жаңа оянды. Сәрби Хибат ағаны көріп, қолы менен көз-лерін ууқалап, исенбей тағы қарады...

— Хаў, Сәрби! Танымай тұрсаңба?

Ол жылап жиберди хәм Хибат ағаны бара қу-шақлады.

— Хаў, Хибат, қаладан қашып шықтыңба, көрсе, тағы алып кетеме?—деп сорады. Бизлер өзлеримиз-ақ барайық деп атыр едик. Хибат аға күлди.

— Сизлердің хешнәрседен хабарыңыз жоқ па!

— Хибат, қандай жаңалық болды?

— Патша қулатылды!—деди бәлент дауыс пенен мушын тап бизің ағамдай столға урып.

— Патша қулады?

— Аўа, енди еркинлик!—деп бақырды Хибат аға.

— Бул қалай болды?—деп хешнәрсеге еле түсінне алмаған Сәрби жеңгей жылағанын қойып сорады. Мен де жартыұлы хешнәрсеге түсінбедім. Бирақта қуған-нышлы Хибат ағаға қарап, бизің турмысымызға бу-рылыс жасайтуғын жаңалықтың болғандығын шама-ладымы.

17.

Бизлер кеўилли түрде шай иштик. Қонсыларымыз бизлерге таңланып қарай баслады. Хибат ағаның ауыл-ға алып келген бул жаңа хабары тез жылдырымдай тарап кетти, қапа хәм қайғылы жүреклерге демде шад-лық бағышлады. Хәммеде қуған-ныш, жүзінде күлкі. Хәмме үйге жыйналып, шай үстінде бул қуған-нышлы

хабарды, қаладағы өзгерістерди Хибат ағаның өз ау-зынан есете баслады. Мен екінші кесени ишип бол-дым, ол еле биріншиси, сөйлеп беріп атыр, сөйлеп атыр!

— Бизің ағам—Бадрий қайтып келеме?—деп со-радым мен.

— Хәмме еркинликте, Бадрий аған да жақында ке-леді.

Бизлер шайды ишип болып көшеге шықтық. Дәрўа-заның қасында адамлар Хибат ағаны қоршап алды, тап бир қахарманды бирінші ирет көріп атырғандай таң-ланысып қарайды.

— Ырастанда солай болдыма?

— Ал, онда енди ким патша болады?

— Патша деген енди болмайды,—деди күліп Хибат аға.

— Онда қалай болады?

— Урыс тоқтады, енди хәмме нәрсе кеўилдегідей болады.

— Әйтеўир енди урыс болмаса болар.

Жыйналған адамлар көп ұақытқа дейін тарқамады. Биразлар бул хабарға исенбеди. Олар тым-тырыс турып Хибат ағаның жууап бериўин күтип тұр. Бул тыныш-лықты тек ғада ерип атырған муз тамшыларының сес-ти ғана бузады.

— Бизлер енди өзлеримиз хожайынбыз,—деген Хи-бат ағаның дауысы тынышлықты бузып жиберди.

Қаладан кешке қарай жаңа хабарлар келип жетти. Енди хәмме Хибат ағаның айтқанларына исенди.

Усы күни кеште бизің үйге көп адамлар келди, олар түн бойы өз-ара сөйлесип отырды.

Келеси күни бизлер қалаға барыўға шықтық. Қуған-нышлы хабардан соң жол жүриў не деген аңсат, аяқ-ларымыз жеп-жеңил. Сәрби жеңгей хеш жерде дем ал-мастан жүрди. Хибат аға екеўимиз жол бойындағы таўдың сулыў көринислерине қызықсынып қарап кия-тырмыз. Бул көркем тәбият көринислерін баспахана-ның бояўы менен бояп таслағандай сезиледи.

— Сен, кишкене Қутыш листовкаларды бийкар та-ратпаған екенсең, оның нәтижесі күшли болды,—деди Хибат аға. Мен өзимди театр кассасы қасында ұслап алған ири полицейскийлерди еске түсірдім.

— Енди полицейскийлер не жұмыс ислейди?—деп

сорадым мен. Хибат ағаның ишек силеси қатып күлди.

— Олар енді пүткіллей жоқ!...

— Олар қайда кетті?

— Пышықтан қашқан тышқанлардай жерге кирип кетті.

— Енді еркін түрде листовкалар таратыуға бола-туғын шығар?

— Болады, бірақта басқашасын, таза хабарларды...

— Ол қандай? Оған не деп жазылған?

— Жасасын революция!—деп жазылған.

1919.жыл, Бузулук.

ГАРИФ ГУМЕР (1891)

РСФСР ға мийнети сиңген мәдениет хызметкери, Гариф Муртаза улы Гумеров 1891-жылы Башкүртстанның Миякин районында жарлы дийқан семьясында тууылады. Ауыллық медресени питкереди. Оренбургтеги «Хусани» медресесиндеги талабалардың қозғалаңына қатнасқаны үшін оқыудан қууылады. Ауылда муғаллим болып ислеиди. Бириңши дүнья жүзилік урысына қатнасады... 1919-жылы Қызыл Армия қатарында ислеиди, оның шығармалары дәслеп әскерий газета-журналларда ислеиди. Оның шығармалары көп тиллерге аударылған.

Г. Гумердин «Еркинлик ҳаўазы», «Қызыл гүлдәсте», «Революция ели» (1925), «Дослық хәм муҳаббат» (1947), «Толқын үстиндеги қала» (1954), «Таңланды гүрриңлер», «Жаңыл» (1960), «Ел қызы» (1966), «Юморлық гүрриңлер» хәм т. б. китаплары, гүрриң хәм повестьлері дағазаланады. Ол көп ғана драмалық шығармалардың авторы. Ол балалардың да сүйикли жазушысы, «Бир галстуктың тарийхы», «Бизің ҳәулиде», «Ириска», «Дизбеклер» әм т. б. китап-ларын жаслар сүйип оқыйды.

ХОШ ҚАЛ, САБЫР ДОСТЫМ

занғы хош ҳаўазлы қоразлардың шақырғаны ма, шыбынлардың ызылдысы ма, ол жағын билмедим, орнымнан бирден ушып түргелдим. Өжирениң иши жап-жақты екен. Бас ушыма қойылған будильник те шырылдамапты. Қарасам, саат беске жигирма үш минут қалыпты. Биз минетуғын поезд тап бесте жүреди, вокзалға еки шақырымдай жер. Албырап қалдым, не қыларымды билмей атырман, төсегимнің үстине шығып отырдым. Ал жолдасым Сабыр да мениң менен бирге кетпекши, ол еле шынт уйқыда. Түс көрип атырма күлимси-

реп қояды. Оның түсінде бәлкім поездда кетіп баратырғанда шығармыз. Будильникке ашығулы нәзерде бір қарап қойдым. Ол неге шырылдамады? Мен тап оны саррас төртте шырылдайтуғын етіп қойған едим. Оңбағырға не бәле болды екен? Мен оны алып таулап едим. Ауа, не қыларсан, дурыслап-ақ қойып едим? Демек, мен оны таулауын таулап, тиллерін төртке апарған менен шырылдайтуғын жерін бәнтлеп таслаппаи.

Хаққыннан сениң, хаққыннан! Ауылға да барып болдың! Ауылдағы жаз күнлері қандай жақсы. Ашық терезеден жағымлы самалдың ескени, жайдың ишінде күн нурларының жайнап тұрыуын айтпайсаң ба? Ауа, хәзір ауылға барсаң қандай хәз! Мениң бұл жақсы қиялларымды алыстан еснтілген паровоз сесті бөліп жиберді. Ашық айна алдында аяғын созып жиберіп, алағадасыз уйықлап атырған Сабырды оятпақшы болдым.

— Сабыр достым түргел, түргел! Кешигіп қалармыз. Қәне, тез қыймылда, көзинди аш,—деп қайта-қайта асықтырып атырман.

Ал уақыт болса өтіп баратыр... Сабыр басын бірден жоқары көтеріп, саатқа бір қарады да, үмітсіздік пенен қолын бір силтеді.

— Поездың жүріп кетиуіне саррас жигирма бір минут қалды. Бәрі бір үлгере алмаймыз.

Ол жатыуға ыңғайласып, көрпесін көкірегінше шекем жауып, көзін жумып және уйықламақшы болды.

— Түргел, саған не болды? Билет қалтамызда? Ол —пұлдың бәрі тайын. Бизлердің тек, тез жетіп үлгеріуіміз керек, деп кийініп атырып айттым.

Сабыр да еріншеклік пенен бір нәрселерді айтып гүбірленип жүріп кийініп атыр.

— Хәзір я трамвай, я такси болып, биреуі де жүрмейді!—деді ол еснеп атырып.

— Ал бизің «он биринші трамвай» сағ болсын, ол бәрхә жүріп турады,—дедим мен.

— Қойса, Қәлий. Енді қалай үлгереміз. Бизлер жары жолға бармай-ақ поезд кетіп қалады! Қуры асығып бийкарға бүлиніп атырмыз...

— Олай емес, Сабыр, кетіу керек. Тәуекел... Тез бол!

Бизлер кереклі затларымыз бенен чемоданларымызды қолымызға алып, тез жүріп киятырмыз. Тез жууырып жүргенліктен демде қара тер болдық.

— Қуры асығып баратырмыз, бийкарға өзимізди азаплап атырмыз,—деп Сабыр тоңқылдауы менен изимнен жүріп киятыр.

— Тез! Тезирек бас аяғынды,—деймен оған.

Саатқа қарағым келмеді. Уақытта жоқ. Бизлер қаланың орайындағы бағқа жақынлағанда, бір поезд өзінің алыс жолға кетіп баратырғаны жөнінде сес берді. Мениң өкпем қысылды. Сабыр қалша тұрып алды. Ол қол шаршысы менен маңлайындағы терін сыпырып:

— Айттым ғой мен?... Айттым ғой, босқа бүлиніп атырмыз. Поезд кетті!...—деді тоңқылдап.

— Бизің поезд екеңін саған ким айтты. Күнне мынсан екі поезд жүретуғынын еле билмейсең бе, еріншек сениң?—дедим ашыуланып. Ол мени демеудің орнына, бәрқулла ашыуланып, кеулімди сууытады.

— Уақыт қанша болды қарындасым?—деп қасымнан өтіп баратырған қыздан сорадым.

—Беске тоғыз минут қалды,—деп жууап берді ол.

— Қәне, Сабыр, жууырайық!

Аяғымыздың астынан узақшаларда ушып баратыр. Хәкисине алдымыздан самалдың тұрыуы, бір уақта чемоданға таққан Сабырдың қайысы шешіліп, ишіндегі затлары, қағазлары тротуарға шашылып кетті ме дейсең! Қитаптар патырлап ушып, конфета, печенье, алмалар да домалап баратыр. Әсиресе, резина топты услау қыйын болды. Ол көпирдин дал ортасына барғанда, машина басып жарып кете жазлады. Бизлер екеуіміз шашылғанларды көп қыйыншылық пенен тез жыйнап, зорға тәртіппеп алдық. Түйіншіктегі қайысты байластырып болғанда, қулағымызға бір паровоздың дауысы тағы шалынды. Кеулім тағы тынышсызланды. Сабыр бірден салқа түсіп қалды.

— Мүмкін емес, Қәлий!—деп ол бірден бақырып тоқтады. Ол көзіне түскен бұйра шашларын дүзеп кепкасы менен терлеген бетін желпіп;—Мүмкін емес?—деп ол сөзін тағы қайталады.

— Сабыр сен қандай қоян жүрексең. Сен «мүмкін емес, мүмкін емес» деп паровоздың сестін еситкен сайын екилесесең. Қалып қойыуымызға сениң көзің жетіп турма. Онда қала бер, барғың келмесе, усы жерде тұр, бір өзим-ақ кетемен! Қуры сөйлей бересең, уақытты алғаннан басқа хеш нәрсе емес.

Мениң бул сөзим Сабырдың жанына тийди.

— Мен де турған пәрсе, болса, Қалий, онда мейли! Кеттик,—деди ол.—Кеттик, поездымыздың қашшан кетіп қалғанын көресен Қанша өліп-тирилип жуғырсақта бәрибір поездан қаламыз.

— Егерде ұсылай етіп ақыр заманды туғыдырып көпире берсен, әлбетте, кешіккен үстине кешігеміз,—дедим мен.—Поездың кеткенін өз көзім менен көрмеген ше ісенбеймен. Сабыр, сен пағыз жигит болсаң, ярым жолда қалма, ақырына шыда! Қәне, кеттик пе?

— Кеттик, кеттик, ақырына шекем барамыз!—деп Сабыр күлімсіреп қойып, илгери қарай шаққан түрде қадам басты.

Вокзалға жақынлаған жерде бір адам менен ұшырасып қалдым. Ол тап бизлерге тигилип қарағанда, жүрегіме муздай суу құйғандай болды.

— Әй, әй, әй!—деди ол адам мениң қасымнан өтіп баратырып.

Оның изінде бір темир жолшы ғарры көринді.

— Шаққан, жигитлер, шаққан! Поезд хәзир жөнеліп деп атыр!—деп дауыслады жанағы ғарры май-май қолларын силтеп. Оның бул сөзі бизлерди рухландырды.

Ол бизлердің жигеримізге жигер қосып жибергендей болды. Бизлер зор ісенім менен илгери қарай жуғырдық. Өмір деген ұсындай. Илгери қарап жүрейіні десен гей биреулер оны жақтырмай үмітсізленип қарап сені кейінге йітермелейді, ал екінші биреулер үмітлендирип жақсы сөзлерін айтып күшіне күш қосып, сенің ісенімінді арттырып илгери қарай рухландырады.

Бизлер көшеден туура вокзалға қарай бурылды. Көпшілік адамлар поездға миғен, поезд да жөнөуге мейиллесіп тур. Бизлер де жақынлап қалдық. Азғантай ұақыт қалды. Паравоз гүйлдеді. Кеуілимиз және абыржыды. Адамлар айнаның алдына келип қол шаршыларын былғап хошласып атыр. Вагонлар қозғалуға қарады. Мен не болғанымды билмей илгери қарап жуғырдым. Изимнен Сабырдың:

— Ұақ, мен жаңа билдим!... деп қышқырған дауысы еситилді.

Бирақ, мен оған қарамай жуғырып кеттім. Проводник маған қолын созды, мен секиріп вагонға миніп алдым. Поезд жүрісін тезлетті. Узатып салыушылар

да қолларын, шаршыларын былғап атыр. Мен де өзімді танығап кисилерге қарап қолымды былғап атырмап. Сол ұақытта мунлы түрде қолын былғап турған Сабырға көзім түсті.

— Минне, солай Сабыр достым! Талапланған жақсы, ярым жолда иркилсең, ярым жолда қаласан деген! Хош бол, Сабыр достым.

ӘЛИЙ КАРНАЙ (1904 — 1943)

Әлией Карнай (Гали Мухаметдинович Зулкарнаев) 1904-жылы Уфа губерниясында гедей дийқан семьясында тууылады. Басланғыш билимди медреседе алады. 1923-жылы дәслеп педагогикалық техникумды, соң Москвадағы сауда хызметкерлерин таярлайтуғын жоқары курсты питкерип инструктор болып ислейди. Ә. Карнай жаслар газетасы, журналларында «Совет Башқұртстаны» газеталарында ислейди.

Әлией Карнай җатандарлық урыста дивизия газетсының редакторы болып ислейди хэм усы хызмет орнында 1943-жылы қахарманларша қазаланады.

Ол халықтың сүйикли жазыушысы болып келди. Оның биринши гүррицлер топламы «Дығырықта» (1928) деп аталады. «Уятсыз ел» (1931), «Даладағы отлар», (1932), «Ишимбай» (1938), «Торғай», «Тоғайда», Бизлер «қайтамыз» (1940) хэм т. б. гүррицлер хэм очерклер топламлары, 1956-жылы «Таңдамалы шығармаларының» бир томлығы дағазаланды.

ПОШША ТОРҒАЙ

ир сапары үлкемиздеги қуслар арасында жақын күнлерде елимиздің ең гөззал қалаларының биринде үлкен бәхәр байрамы болады деген хабар тарады. Ол жерде шийрин-шийрин намалар шалынып, адамлар жүдә кеуилли қосықлар айтып, шадыман болады екен. Қаланың жанында үлкен торғай бар. Оны сайрағыш қуслар маңканлайды. Әне соған үлкемизден адамлар да, қуслар да қәдир тәтатуғын ең сайрағыш қусты жиберіуді өтинипти.

Сөйтип, бизиң аймақтың қуслары өзлериниң үлкен жыйынына ұшып келди. Оған узақшалар, ғарғалар, сауысқанлар, шымшықлар, бүркіт-

лер, қаршығалар хэм басқа да көкирегинде жаны бар қуслар қатнасты.

Өзин басқалардан жоқары санайтуғын ғарға ең биік орынға жайласты. Оның жанына узақша хэм сауысқанлар келип қонды. Зәрре аррағырақта қара торғай, тоқылдауық, шымшық, кекилик, бұлбил хэм көк шымшық орың алды. Әлле ким күн узаққа ағаштын геуегинде буйығып отыратуғын үкини де ертип келипти. Үй қуслары: үйрек, тауық хэм түйе тауық өзлериниң арасынан кептерди ўәкил етип жиберипти.

— Бизлер адамлар менен мәңги биргемиз. Олардан бөлек жасай алмаймыз. Сөйтсе де тууысқанларымыз басқа қусларды умытпаймыз. Егер жыйында хәммеге ортақ ис талқыланатуғын болса оған бизлер де қатнасыуды қәлеймиз,—деп айтып барыуды олар кептерге тапсырыпты.

Қуслар орны-орнына жайғасқанда, гәрдийген ғарға тумсығын көтерип сөз баслады. Керип-созып, болажақ бәхәр байрамының әхмийети хәққында сәмпылдады. Бұған қара торғай шыдамады.

— Бәри түсиникли. Қәне, не усынысың бар?

Күшлилерге өзиниң жағымпазлығы, хәлсизлерге тәккаббырлығы менен мәлим сауысқан дәрхал гәпке қыстырылды.

— Жасы үлкенимиз ғарға сөйлеп атырғанда ауызға бек болып отыра алмайсаң ба? Сенде жасы үлкенге хұрмет қәне?

Жәнжел басланып кетти. Майда қуслардың бири шыгып сөйледі.

— Сауысқан сен неге сугылысасаң? Өзин күнде урлық етип жүрип, кимге ақыл бермекшисең?

Сауысқанды тоқылдауық жақламақшы болып еди. Басқа қуслар оған да алып топылды.

— Екеуиңиз де оңып турған жоқсызлар. Ана бетсиз мәйек урлайды, сең жалқау өзине уя дүзетип алыуға да еринесен.

— Тағы сол сумырай мәйегин де басқалардың уясына салып кетеди. Оған сөз сөйлеу түсип қалыпты. Аузын жапсын.—Қуслар шуұласып кетти.

Ғарға ақырында абырайды ортаға салатуғын мезгил жетти деп ойлады.

— Қәне, тынышланың, гәп мынадай. Шалай болса да бир қусты бәхәр байрамына жиберіуимиз керек. Әлбет-

те, оған хәр биримиз де ылайық емеспиз. Бул байрамға бизиң елимизде, әзелден жасайтуғын, сымбаты әнедей биреудиң қатнасқаны мақул. Ақыры қыс қылышын сүйреп киятырғанда жыллы жақларға ушып кететуғынларға исениўге болама?

— Дурыс,—деп шықылықлады саўысқан.—Ғарға апамыз хәр қашаңғыдай ҳақ сөзди айтып атыр.

Узақшалар тап усы пайытты күтип тур еди.

— Онда ғарға апайды жиберемиз,—деп бәри бирден қыйқыў салды.—Бизиң арамызда оннан шырайлысы жоқ.

Мине, тап сол ўақытта жеп-жеңил қанатларын силкип-силкип жиберип, ақыллы қара торғай сөзге араласты.

— Бизлердиң бәримиз де еркин қуслармыз,—деди ол.—Ушып кетиўшилер менен қыслайтуғынларды ири хәм майда деп бөлиўдиң қандай қажети бар? Ыссы жақларға ушып кететуғын қуслар адамзатқа аз пайда келтирип атыр ма? Болмаса бәхәрде туўылған мөканына қайтып келмей ме? Шырайда турған не гәп бар. Мәселен, Пошша торғай муштай болса да қус гой деп мәзи айтылмаған. Турпатына келсек сыйырдан кем емеси де бар. Бизлердиң көбимиз қыслаган жағымызда түйе қусларды көрдик. Олар сондай гиддиман, жуўырып баратырғанын көрсең аттын шапқапындай. Қанатларын самалға желқомдай керип жуўырады. Соған қарамастан қорқақ, айта берсек ақылыда, өрнек боларлық қәсийети де жоқ. Ал шырайы жағына келсең жүдә сүйкимли. Мен мынаны усыныс етпекшимен: Бизлердиң хәммемиз де қус атанамыз, демек бул сөзден төмендегише жуўмақ шығады. Кимниң бийикке ушатуғынын шамалаў ушып жарыс өткерейик. Жарыста кимниң алғырлығы мәлим болса, сол байрамға қатнассын.

Әдеўир шаўқымнан кейин көпшилик бул әдил усынысты мақуллады.

* * *

Жаздың пайызлы азаны. Таң азаппан колхозшылар қосық айтып атызға шықты. Олар хәр ўақ-хәр ўақ ашық аспанға қарайды. Әл ҳаўада көзге илинбей шырылдап сайраған пошша торғайдың жағымлы даўысы еситиледи. Пошшаның қоныраўдай сыңғырлаған саз даўысы

төмендеги егисликке, қуяш нурына араласып жайылып атырғандай сезиледи.

Пошша торғай кеше жыйында бола алмады. Себеби оның уя дүзетип атырғанына көп ўақыт болған еди. Бүгін уяны питкерди. Кеўили көтерілип және қуяш нурын да бир сайранлайын деген мақсетте көкке көтерілди. Усы ўақытта ол тосаттан өткерилейин деп атырған жарыс туўралы еситип қалды. Кеше жыйынға қатнаса алмағанына өкинсе де, ол үмит үзбеди.

Усы мәхәли гүллән қуслар жәмленип дүрлеп аспанға көтерілди. Ғарға, узақша, саўысқан, тоқылдаўық, әтшөк, шымшық, қулласы қус атаўлының бәри жыйналған еди. Хәтте, мойныны бир гез тырналар да ушып киятыр. Тек қуяш нурын сүймейтуғын үки қалып қойыпты.

Пошша, қусларды көрип, қуўаныштан бақырып жиберди.

— Досларым және жоқары көтерілемиз. Тынық көкке көтерілиўдиң хәзингин айтпайсаң ба?

Сонын арасында Пошша торғай қарлығаштың хәммеден жоқары шарықлап кеткенин көрди. Ғарға пақырдың да оннан қалысқысы келмеди. Сол кетип баратырғанында бақталасына жақынлап кетсе болды, қәҳәрге минип қарлығашты шоқыды. Ол байгустың жулыңған пәри ҳаўада дөңгеленип-дөңгеленип, жерге құлады. Сонда Пошша торғай ғарғаның диң ҳаўаға көтерілиўине ҳалы келмегени менен басқаларды өзинен оздырыўды қәлемейтуғынын түсинди. Ол ойланып турмады. Дәрхал ғарғаға топылды. Хәм оның көзин шоқып алды. Ғарға қорқынышлы ғарқылдап, төменге қарай жалп-жалп етип жығылып кете берди. Қарлығаштың көкиреги, қанатлары дал қараған еди. Сонда да өзине жәрдем берген Пошша торғайға күлимсиреп қойды.

— Достым, қапаланба,—деди пошша қарлығашқа.—Жарақатларың тез жазылып кетеди. Бәримизге бирге ушыў қандай жақсы. Көрдик бе, басқалар да бизден қалыспай киятыр.

Шынында да оларға қара торғай шамаласып қалған еди. Оның изинде басқалар да киятыр. Пошша торғайдың мәртлигине сүйсингеннен барлығы да;

— Пошша торғай жасасын!—деп бақырды. Бирақ қарлығаштың кем-кем димары қурий баслады. Әне сонда Пошша торғай әбден албырады. Бириншиден ол

гүлләп қуслар менен жети қабат көк қойнында мәз майрам болып шарықлауды қәлейди. Екиншиден минут сайын қәлсиреп баратырған қарлығашты қыйын жағдайда қалдырыудан қорықты. Қалай да оны қут-қарыуы керек. Таслап кетиуге ҳақысы жоқ.

Усы ўақытта ҳаўада булардан алыслауды ушып жүрген ашық қызыл иренли шатыр көринди. Оның төменинде бир адам, арқанға асылып сәллендеп киятыр. Пошша торғай дәслеп сескенди. Бул не өзи, адам пеге ушып киятыр? Сол ўақыттың өзінде онда бир әжайып ой пайда болды. Төмен қарай ырғып баратырған шатырға қарлығаш пенен екеуи бағытты туўрылады. Қарлығаш әбден қалдан тайған еди. Пошша торғай.—Өзий-зим шамалы шыда деп оны жигерлендирди.

Олар бирнеше минутлардан соң қара торғайды көрди. Кейин басқа қусларда ушыраса баслады. Бәри жәмлесип шатырға қонды. Олар қарлығашты аяп, пошшаны мақтады. Ал қара торғай былай деди:

— Пошша торғай сен елде жоқары уш. Бәрин де ушыңлар. Мен өзим қарлығашқа көз-қулақ боламан.

Пошша оған алғыс айтып шырылдап шексиз көкке көтерилди. Басқа қусларда оның изинен кетти. Атызда мийнет етип атырған адамлар пошшаның шадыман дауысын еситип, оны көриуге талапланды.

Ертеңине тағы қуслардың жыйналысы болды. Олардың әңгимеси пошша торғай хәм қарлығаш ҳаққында еди.

— Жасасын Пошша торғай!—деп гүлесті олар.

Жыйналысқа келген Пошша көпшиликтің неге жыйналғанын дәслеп түсинбеди. Жыйналысты қара торғай ашты.

— Жер шарындағы ең гөззал қалада жақын күнлер де бәхәр мүнәсибетине арналған қуслар байрамы болады. Соған бизлерден бир ўәкил шақырылып атыр.

— Билемиз, билемиз,—деп шаўқымласты қуслар.

— Пошшаның қахарманлығында билесизлер ме?

Қуслар тағы шуўласты.

— Билгенде қандай оның дауысы түүе жүрегі де меҳир-муҳаббатқа толы. Ол ҳақыйқат ўәкилимиз болыўға ылайық.

Пошша өзін үлкен бәхәр байрамына жиберейин деп атырғанын еситкенде тосаттан жағымлы ҳаўазы питип қалғандай болды. Албырағанынан не дерин билмеди.

Арадан бирнеше күн өткеннен кейин Пошша қызғыш қуяш көк жийектен көтерилип киятырған азангы пайытта дин ҳаўаға шығып йошып-йошып сайрап алдыда байрамға ушып кетти. Дослары оны шығарып салып атырып оған былай деди:

— Сен тап өзіндей ҳеш бир қәуип-қәтерден қорықпайтуғын, бәрхәма көк қойнында сайранлауды сүйетугын қусларға бизлердің атымыздан қызғын сәлем жеткер!

КЕРЕЙ МЕРГЕН

(1912)

Атақты жазушы, филология илимлеринин докторы, К. Мерген (Ахияф Нурий улы Киреев) 1912-жылы Мишкин районында туулган. Ол Башкорт педагогикалык жәм КИСС Орайлык комитети қасындағы жәмийетлик илимлер Академиясын питкереди, кандидатлык жәм докторлык диссертация жақлайды. Дәслеп муғаллим, соң журналист сыпатында «Қызыл колхозшы» газетасының редакторы болып ислейди. 1965-жылдан баслап Башқурстан мәмлекетлик университетинин кафедра баслығы, профессоры.

Керей Мергеннің «Излениў» деген гүрриңлер топламы 1939-жылы, «Бақытлы адам» (1940) «Кишкене гүрриңлер» (1941), «Жигитлер» (1944), «Қараөдил» (1947), «Қала азанғы уақытта» (1950) «Таңдамалы шығармалар» жәм т. б. китаплары, «Башқурттың қаҳарманлық дәстанлары» деген ири илимий мийнетлери дағазаланды.

К. Мергеннің шығармалары рус жәм басқа да тууысқан халықлардың тиллерине аударылды.

ЗИЙБА АПАЙ

Зийба апайдың күйеўге тийгенлиги ҳаққындағы хабар бәхәрдин жағымлы самалындай болып ауыл арасына тез тарқалып кетти. Еситкен адамлар «Хаў!» десип ҳайран қалысты. Олардың бұл жөниндеги гәп-сөзинин ушықыйыры болмады... Себеби, Зийба апайды күйеўге тийеди деген қыял ауыл адамларының басына кирип-шықпайтуғын еди. Өйткени, апайдың өзи бой-сыны жағынанда күши жәм қатал минез-құлқы, гейде гүдиреклеп кететуғын әдети жағынанда ҳешбир еркекти алдына салмайтуғын қыйлынан ақыры. Көбинесе усындайлығының се-

бебинен бундай ҳаяллардың «бийҳая» аты кешип кетеди. Сонлықтан бизин ауылдың адамлары Зийба апайды ер адам мәнисинде түсинип көзи үйренисип кеткенликтен, бұл күтилмеген хабарды еситип таң қалды. Ойын-күлки, басқыны тәўир көретуғынлардың қыйсынын келистирип айтып жүргенининде мәниси усын еди.

—Еситтинлерме? Зийба апай Абдулла ағай үйленипти. Ҳәтте, Абдулланың әкесинин келисиминде қарамапты ғой, бала.

Бул гәпти еситкен басқа биреўлер болса өзинше қонсытып:

— Яғғай, Зийба күйеўге тийген емес, сол Абдулланың өзи қызларға қыйсанлағанды қойыпты. Шамасы, Абдулланың адымын алты аштырмайын деген-аў,—деп жүрди.

Бул гәплердин бәриде оны кемситиў ушын айтылмаған еди. Себеби, ҳәртәреплеме алып қарағанда да Зийба апай ҳәдден тыс өзиншелиги басым адам болды. Буган усаған екнини бир қыйлын бул ауыл түўе, басқа жерден излеп табыўдың өзи аңсатқа түспейди.

Мен Зийба апайды жас уақтынан бери билемен. Ол бизлердин қонсымыз, орташа ҳалы бар Ғалымжанның маңлайына питкен жалғыз ғана қызы еди. Бирақ, мен оның әкесин көргеним жоқ. Ол киши еле мен кундақлаўлы уақтымда жер сүрип жүрген күнлери қайтыс болған екен. Адамлардың айтыўына қарағанда, ол өзинин айрықша мийнеткешлиги жәм өзге адамларда сийрек ушырасатуғын минез-құлқы менен белгили болған. Жаз болса үйинен шығып кетип, қара гүзде айланып келиў оған әдет болып кеткен. Сол кетистен оның не менен шуғылланатуғынын адамларда онлап биле бермейди екен. Шамасы, дус келген жумысты исле, талап ететуғын болса керек. Зийба ол уақытлары жас болғанлықтан әкесинин сөйтип жүргенин билмеген. Жети жасынан баслап әкеси оны женил-желпи мийнетке үйретти, ал он үш жасына келгенде ол қос айдаўды биротала менгерип алды.

Менин еле есимде бар: Зийба ержетиўге шамаласып қалған күнлердин өзинде үстине май тийип дағаланып, түги қырылып қалған сары шуўба, узын жүн шұлық жәм басына еркеклердин малақайын кийип, қолына қамшы ұслап жүретуғын қыз еди. Ол жыллары

әкесі Ғалымжан әллекашан дүниядан қайтып, анасы екеуі қалған еді. Анасы тәуір-ақ қартайып қалғандықтан, хожалықтың барлық машқаласын Зийбаның бір өзі сүйреді. Жерді де өзі айдады, тухымды да өзі септі, піскен ұақытта оны оратуғында соның өзі. Отынды да өзі әкеледі, қаразға ун тарттырыуға да сол барады. Құлласы, ортаң қолдай бір азамат не ислесе, бұларда соны ислейтуғын еді.

Сол жыллары қос айдаған нашар бизлерге ерси көринетуғын еді. Сонлықтан гилең балалар болып жәм-лесип алып, Зийбаның қосты қайтып айдауының көр-нуі үшін атызға қарай жуырысатуғын едік. Қасына жақыппап баруы қайда, алысырақтағы путалардың арасында жасырынып туып, оның хәрбір қыймыл хә-рекетіне өлгейліден қызығушылық пенен қараймыз. Зийба болса тап ата-бабасынан бери киятырған атайы дийқанларға ұсап гүндеге өңменін таслап, тапты-тапқа ұластырып көмине келтиріп қосты айдай береді. Ат-лар абынып, ямаса адымын сәл тосаңлатқандай болса Зийба оларға зересип үйіріп бақырып жибереді. Оның тап еркек тақилетте жекиринип атырғаны бизлер-ге күлкілі болып сезиледі. Соның арасында бизлер путалықтың арасынан атлығып шығамызда, қашып ба-ратырып былай деп бақырысамыз:

— Хәй-й! Қызбалада сөйтіп бақырама екен!...

Зийба бизлердің дауысымызды еситпегенсип, өз иси менен машқұл бола береді. Тап бурынғы қаддин буз-бастан, шаршаған атларды қамшылады. Оның бизлер-ди mise тутпауы арымызды келтиріп, жинимизди ты-рыстырады. Сонлықтан шуласып бақырғанды қойып, басқа талапқа өтемиз. Жерден кесек, ылай, майда тас, шөгиртек таяқ алып Зийбаға қарай ылақтырамыз. Ол бираз ұақытқа дейін бизлердің бұл беріп атырған ызамызға шыдайды. Ақырында шыдамай кеткенліктен атларды тоқтатқан ұақытта, бизлер жән-жаққа жән ал-ды пытырап қашамыз. Бизлердің изимізге жетіп ала алмайтуғынын оның өзі де биледі. Сонлықтан ол биз-лерди қуғанды қойып, дәрхал атларына қарай буры-лады.

Қалайда бизлер оған не ислесекте балалыққа салып теңтеклік ететуғын едік. Ал, енді ауылдағы бардамлы адамлардың болса Зийбаны жек көретуғынлығы сон-шелли, оны көріуден қаймығып кетеді.

Жол-жөнекей оның атыздан қайтып киятырғанын қандай да бір, өзі құрғын туратуғын еркек адам көріп қалса болды: «Қәне, жолды босат, қыз! Тезирек дей-мен саған!»—деп жекиринип жибереді. Сондай ұақыт-лары Зийба жолдың дәл ортасында қас қақпастан ир-килип турады да, қарсы алдындағы арбаның үстіндегі еркекті бір жулқығанда түсіріп жибереді. Ол адам болса дәрхал Зийбаның атларының ийеклигинен ұсап жолдың шетіне шығаруға күш салады...

Көбинесе ұсындай адамлар Зийбаны жаманлаған-да аузынан түпіригі шашырап ғәзепленіп кетеді:

— Бұндайларға жер басып жүріудің не керегі бар екен, хеш болмаса тырыспайданда өлмейді!

— Барлық кесапат ұсының себебинен болып атыр. Нашар адам қос айдап, дийханшылық етеді дегенди бұннан көрдик.

— Желкесіне түйіп-түйіп ауылдан шығарып жи-беріу керек.

— Өйтіп жүргенше байға тийсе болады ғой.

Зийба бұндай гәплердің хеш биреуінде қулақ ас-пайтуғын еді. Мүмкін, бұл гәплердің бәриде оған ауыр тийетуғын шығар, бірақ ол өзінің сырын паш етпеу-дің жолын биледі. Ұсыншама гәп-сөз хәм аяқ асты болып қорланыуына қарамастан, Зийба апай атлардың изинен өсте адымлап, қос айдауын дауам ете берету-ғын нашар болып қала берді.

Үйінен кирип-шығатуғын хожалық баслығы бол-маған үйлер хәрқандай салықлардан азат етілетуғын еді. Бірақ Зийба бұндай мийрим шәпәтті де хеш-кимнен күтпеді. Ол барлық ауырманшылықты еркек-лер қатарында өз мойнына алып, хәтте өзіне тап-сырылған жұмысты олардан бурып бежеріп таслай-туғын болды. Гейде жолды оңлаған ұақыттары Зий-баның өзіне берілген шекті әллекашан болып тас-лағанын көріп, еркеклер топары оған хайран қал-ғандықтан, басларын қасып тура береді. Оның түнде көшелерге қарауыллық етиуге гезегі келгенде шықпай қалған ұақыты болған емес.

Бір сапары ауылымызға дәстүр болып кеткен бұл ұазыйпаны орынлау үшін, екеуіміз түнде көшелерге қарауыллық ететуғын болдық. Балалар енді мениң оның менен бирге қарауыллық еткенімди билсе мас-

қаралап күлісетуғын болды-ау, деп қорқып кеттім. Бирақ, олардың күлісіннен бетер ағамнан өлердей қорқатуғынымды жасыра алмайман. Бармасам болмайды. Келсем Зийба апай поста тұрған екен.

—Тоңбайсаңба?—деп сорады ол меннен.

—Яқ!—дедим мен қоқырайып.

—Уйықлап қалмайсаңба?

—Яқ, қарауылдың уйықлауға қақысы жоқ.

—Сен олай деме, мына ағаштың үстінде тым-тырыс ғана уйықлай бер. Сен кишкентайсаң-жууапкершиликти сеннен сорамайды. Тоңатуғын болсаң менің шекпенімді жамыл.

Зийбаның менің менен мәмлеге келип, ғамқорсып сөйлескені соншелли, тап мен оның баласы сыяқлы болып кеттім. Мен оның бурынлары бақырып сөйлейтуғын дауысына құлағым үйренісіп кеткенліктен, бұл сапары Зийбаның сеслерінің буышама мұлайымлықпенен есителип атырғанына ишимнен таң қалдым. Талай ирет оның жинін тырыстырып, азап беріп едим-ау.

Қолымызға бір-бірден ағаш шөккіш алып тақылдатып, бизлер түн ишінде ауылдың көшелерін бір айланып шықтық.

Түн иші қап-қараңғы хәм суық еді. Бурын қарауыл болып үйреніспегенліктен мени дәрхәл уйқы қыса баслады. Ағаштың үстине миніп қыйсайдым. Зийба менің жағдайлы болып жатыуыма жәрдем берді. Ол өзіннің ири жүннен тоқылған шекпенін шешіп бір шалғайын астыма салып, бір шалғайын үстіме жапты.

Сөйтіп жатып менің кеулімде бурын бір түрлі көретуғын Зийбаға енді аяныш сезими пайда болды. Хәмме жек көріп қорлайтуғын бұл қызға азап бергенлерім ядыма түсіп, адамлардың бір-бирине жаман түсінетуғынлығын ойлап, пұшайман еттім.

Уйқым ашылып кетті. Зийба апайдың қақпақтай жауырындары қап-қараңғы түн ишінде қарауытып, билиніп тур. Дәслеп ол ысқырғандай болды. Оның өткір ысқырығы соңынан маған бийтаньс бір наmanın ырғағына түсіп толқынланып кетті. Соңынан ол ысқырғанды қойып, ыңылдап қосық айта баслады. Оның әсте ақырын кәмине келтиріп, жас әспиримлерге тән дауыс пенен айтқаны соншелли, бұл жағым-

лы сес оның жүрегіннің ең төріннен шығып атырғандай болып сезиледи маған.

Тағасыз ат-ат емес,

Атсыз жигитпе-жигитпе,

Ғақты келсе жарлы жигит,

Тенлеседи мәртлерге...

Қосықтың тексти маған түсінксіз болсада, бирақ оның дауысындағы тынықтықта қандайда бір құдіретлі лапыздың, қатты азап шеккен адамның жарқын өмірге болған талпынуы бар еді.

Таң алдында бизлер үйлі-үйимізге қайттық. Мен көп ұақытқа дейін Зийбаның изінен қарап тұрдым. Оның жекеннен тоқылған тозыуы жеткен геуіші шық түскен шөптердің үстине қаралтым из таслап кетіп баратыр. «Неге ер адам болып тууылмады екен?» деп ойладым мен оның артынан қарап тұрып.

Сол түннен баслап бизлердің аразында дослық пайда болды. Буннан сосң мен Зийба апайдың алдына тез-тез барып туратуғын болдым. Ол ұақытлары мен ауылдағы мектепке қатнай баслаған едим. Хәрдайым мен сол мектептің кітапханасынан кітап әкеліп, оны Зийбаға дауыслап оқып беремен. Әсиресе, қосық кітап болса, ол жүдә қууанып қалатуғын еді.

Дәслепкі күндері мен балалар ушын жазылған кітаптар әкелетуғын едим. Бір сапары Зийбаға унайтуғын шығар деген ой менен үлкенлер ушын жазылған роман алып келдім.

Дәслепкі бетлерді ашқанымнан-ақ, Зийбаның зерігіп кеткенін сездім. Сонда да мен хеш бір сөзіне түсінбесемде бәрибір оқый бердім. Ақырында ол кітапты алақаны менен басып тұрып маған былай деди:

—Қәне, бунның сүүреттерін көрейік, бүгін басым ауырыңқырап отыр.

Мен оған кітапты бердім. Зийба өзіннің жабадай алақанының үстине кітапты шебине қойып, жарылып кеткен бармақтары менен аша баслады. Кітаптың хәр бетінде оның кир-кир бармақтарының изі қалып атыр. Мен оның қолынан кітапты алып онына қарай қойып бердімде, кітапты қалай ұслауды көрсеттім. Зийба хайран қалып маған қарап қойды да:

—Жоқарыдан төмен қарай оқығанда не, төменнен жоқарыға қарай оқығанда не, бәрибир емеспе?—деп сорады.

—Бәрибир емес, бунын жөни басқа. Бәрибир деген нәрсе тек қос айдағанда болады!—деп мен қолымнан келгенше түсіндірген болдым.

Ол кітапты қолына алып, бұл ирет сұұретлерди дурыслап көре баслады.

—Сұұретлери жақсы екен. Бундай етип кітапты кимлер ислейди екен, сен билмейсеңбе?—деп сорады.

Бундай сораудың жууабын мениң өзимде оңлап билмейтуғын едим. Бирақ, Зийбаның көзінше өзимнің абырайымды түсиргим келмегенліктен.

—Кітапты сауатлы адамлар ойлап шығарды. Олар оқымысты адамлар. Дәслең өзлери қол менен жазады, соңынан усындай етип басып шығарады,—дедим мен исенимлі түрде.

Арадан көп уақыт өтпей мен баслауыш мектептеде тамамлап, тағыда оқыу үшін қалаға кетип қалдым. Соған дейін Зийбаның өзи де мениң себебимнен еплеп ҳарип урыстырып оқытуғын болып қалып еди. Себеби, Зийба лекбезге барғанда мен оған қалай оқыуды үйреткен едим. Бизлер бирге шығарма жазып қыйын мәселелерди бирге шешкен едик. Лекбезге барғаннан кейін Зийба жәмийетлик жұмыслайға араласты. Оны делегат етип сайлады. Сол жыллары бизиң ауыл колхоз болып, Зийба апайдың усы колхоз бенен бирге көзи ашылды.

Мектепти тамамлап қаладан ауылға келсем, Зийба бригадир болып ислең атыр екен. Бригадир болғандада өз исиңе пухта, қатал хәм алдыңғы қатардағы бригадирлерден екен. Бригада ағзаларының оған қалай қатнас жасайтуғынын билиу үшін:

—Қалай, бригадирге кеулициз толама?—деп сорадым колхозшылардан.

—Улыўма жаман емес, истиң көзин таныйды. Бирақ, қызлардың кийеўге тийиўине ҳеш қайылшылығы жоқ,—деп бұл жөниңде өзиниң айтқанларын тастыйықлау үшін болып өткен бир-еки ҳәдийсениде аитып берди.

Бәхәрде егистиң қызғын уақтында Зайтуна деген бир қыз басқа бригададағы жигитке турмысқа шығып, сол жақта ислеўге кетипти. Буны билеп, Зийба апай күйип-

писип қалады. Соң бийдай орақтың алдында тағы еки қыз қашып кетеди. Пай, сондағы Зийба апайдың фәзеплениўин-ай! Оларды Зийба апайдың келистириўи соншелли бийшаралар үйинен шығыўға қорқысып қалған. Соңынан Зийба апай колхоз басқармасына барып, жұмыстың қызғын мәҳәлинде үйленіў мәселесине тыйым салыу үшін буйрық шығарыўды талап еткен.

Ауылдың ашшы тилли адамлары оны қанша қаралап сөйлеседе, мен бәрибир Зийба апайдың тәрәпин ашалауғын едим. Оның еркеклерди жаман көретуғынлығы тағы басқа мәселеде биллиңп қалды. Шамасы, ауылдағы үйленбей жүрген жигитлердиң биразы оған сөз салыпта көрген қусайды.

Себеби, ауылдың адамларының бәриде оның жапа-кешлигин, бир хожалықты уршықтай айландыратуғын уқыбып айтысып таң қалатуғын еди. Усындай болғаннан кейін оған кимнің үйленгиси келмейди дейсең. Зийбаға жаушы жиберип, жалынышлы хат жазатуғынларда көбейип қалады. Зийба олардың ҳешбиреўининде хатына жууап жазбайды, көбирек келгислей беретуғынларының желкесинен ийтерип, үйинен шығарып жибереди.

Оған екнши бригаданың баслығы Мустафа ағай ашық болып сөз салыпты дегенде гәп бар. Екеўи райондағы бригадирлердиң мәжилисинен киятырып жолда сөйлескен қусайды. Мустафа ағай дегеннің өзиде тулғасы келип қалған, әгпти де иретли жеяинде ойып айтатуғын шешен жигит еди. Әне, сол Мустафа ағай оған өзиниң қостар болыу ниьетин аитыпты. Дәслең Мустафа ағай сөз баслардың алдында оннан қорыққанын досларының көзінше мойыңлапты. Сөйтип әсте-ақырын ышқы әпсанасынан гәп баслаған екен, Зийба оның сөзин бөлменти. Зийба үндемеген сайын, Мустафа ағайдың кеўили көтерилип, толқып сөйлей берипти.

Сөйтип ерли-зайыплы турмыстың рәхәт болатуғынын аитып бұлбилдей сайрап киятырған уақытта, Зийба тап күни менен уйқылап отырғандай бирден басын көтерип:

—Усы сен не деп киятырсаң? Ким менен ойластың?—депти.

—Ким менен болатуғын еди? Өзим!

—Айда атларды. Үйиңе барып қабырған менен ойлас.

— Тоқтап тұр. Зийба. Оңнанша шын кеуілден сөйлесіп үдени бир жерге қояйық.

— Мен сенің менен бундай дузы жоқ гәплерди был-шылдасып отыра алмайман. Қәне, маған дизгинди бер. Бар!

Мустафа дизгинди бермей ары-сери жулқыласып көрген екен, Зийба жерге секиріп түсіпті де, Мустафаны шанадан аударып жиберіп, дизгинди өзі қолына алып, атларды күшінің барынша қамшыға тутап баратырып:

— Еркек болсаң жөніңе еркек болда жүре бер. Егер еркек болың қолыңнан келмейтуғын болса, маған ийегинди созбай-ақ қой!—деп масқаралап күліп кетіпті.

Зийба апайдың турмысқа шыққанлығы қаққындағы хабарға неге таң қалғаным, сизлерге енді түсіндік болған шығар. Зийбаның өмір жолы өзгертіуіне не себеп болғанын менің жүдә ғана билгим келе береді. Буны оның өзінен басқа маған ким айтып бере алады? Бирақ, өзінен сорауға жүрегім дауамады.

Бир сапары ушырасып қалғанымда турмысқа шыққанлығына құтлы болсын айтып, оның қап-қатты үлкен қолы қыстым.

— Рахмет,—деді де қойды ол тек ғана.

— Ырасымды айтсам, сенің турмысқа шыққаныңа инанбай турмаң, Зийба апай.

— Неге?

— Билмеймен. Еле құлағым үйреніспей атырған шығар.

Ол сууық демін алған уақытта, бетінің алмасы қызғыш дөніп сала берді.

— Былай болды,—деп оның көзлери жарқырап кетті. Буның қалай болғанына өзімде түсінбеймен. Сол жигит ушырасып қала қойып еді...

— Ким ол? Қаяқтан өзі?

Зийба күліп жиберді.

— Жер сүретуғын—қәдімгі өзіміздей жер сүретуғын жигит.

— Жер сүретуғын?

— Аға, тракторшы. Әкесінің аты Ақназар. Абдулла Ақназаров.

— Қәдімгі республика бойынша тракторшылар арасында біріншілікті алатуғын Ақназаров емес пе?

— Соның өзі...

— Ол Москвадағы ауылхожалық алдыңғыларының мәжлисинде қатнасқан жоқпеді?

— Аға қатнасқан. Сол сапары республиканың барлық тракторшылары атынан миннетлемеді алған!—деді де, Зийбаның көзлери қуаныштан жайнап кетті.

Ол өзінің күйеуін, оның мәртлігін мақтаныш ете-туғынлығы бул сөзлерден мәлім еді...

ЗИНИЕП БИЙШЕВА (1908)

Зиниеп Абдулла қызы Бийшева 1908-жылы туылған. Дәслеп техникумды бітіргеннен кейін ауылда мугаллим болып істейді, әдебиетке 1930-жылдары келип қосылады. Ол «Пионер» журналында, Башқұртстан кітап баспасында, істейді. 1938—1951-жылдары «Қызыл Башқұртстан» газетасында, Башқұртстан радиосында және т. б. орындарда іс-ілеп жүріп әдебиеттің актив араласады.

1942-жылы З. Бийшеваның «Партизан малай» деген бірінші кітабы шықты. Ол проза, драматургия және аударма тарауында жемілетілілікке кеңінен танылды.

З. Бийшеваға 1968-жылы «Ояныу», «Кемситілгенлер» романдары үшін С. Юлаев атындағы мемлекеттік сыйлық берілді.

МУХАББАТ ХӘМ ҒӘЗЕПЛЕНИУ ХАҚҚЫНДА

I

ул әйіем заманлар ата-бабаларымыздың көшпелі өмір сүріп, үйір-үйір падасын ана төбеден мына төбеге қуып, ушы-қыйыры жоқ далаңлықтан, тоғайлыққа асып өтіп, хәтте Уллы теңіздің жағасына да шығынып кетіп жүрген дәуірлерінде болған еді. Біразлары сол теңіздің көз жетпес кеңлігіне, оның дөңіп тұрған сулыұлығына қызығып, даңқлы балықшы болғысы келип, жағасында мекен басып қалғандары да болды. Бул гүррин сол балықшылар хәққында, соның ишінде, Жоламан ғарры менен баласы Боранша хәққында баянланады...

Олар жасаған ауыл тыныш бір қолтыққа жайласып, ылайдан хәм тастаң өрілген пәскелтек жайлары таудың тик жарын жағалап қарлығаштың уясындай болып жабысып тұрғандай. Булар балықшылардың сол кешкеніс ауылында, тек қарақус уя салатугын таудың ең бийік жерінде өмір сүрген... Оның төменінде көк-көмбек болып, жалтырап жатырған ушы-қыйыры жоқ көк теңіз. Ол биресе отлы дүбелейдей аспанға шапшыды, биресе сриген қорғасындай қайнаұытлап аттығады, дозақтың жалынындай гүрлеп, ұшқындай шашырайды. Биресе тамағы тойған баладай паряхат таұып терең уйқыға кетеді. Тек усындай ұақытта ғана ұллы тынышлық өзін бийлеп көкирек керіп, теңіздің үстінде арқайын болады. Үлкен балық па ямаса хеш-нәрсе бермеспе екен. Онда ғарры жалғыз ақлығына бүгін не береді? Зулхизам қурыдан-қуры қала берме? Жоқ! Мүмкин емес! Оның қәхәрлі, бірақ кеңпейіл теңизи хеш ұақытта ғаррыға ондайға жаұыз болған емес. Мийирман теңіз усы сапары да ғаррыны қуры қол жибермес. «Ол хәркүни келген сайын усындай үміт пенеп келеді. Мине, ол бүгін күннің шығыуы менеп теңіздің жағасына тайын болады хәм қәдімгі «Тас сыйыр»дың шақының арасында отырып алып, қармағын әстен теңізге таслады.

Бирақ, бүгін оның жүзинен шаршағанлықтың белгиси көринеді. Хәтте қармағыпа бирнәрсе илгине ме, жоқпа, оған да итибар бермей әлде биреуді сағынып күткендей. Күткен адамы да теңіздің астынан ба қырдан ба, зоңқ етіп шығып қалатугындай галаұытланады.

Ырасын айтқанда, ол ушыұға ырланып тұрған ғарры бүркітті еслетер еді. Оның ушыұында—мүмкин, ең ақырғы ушыұында нелер күтип тұрғанын ким билсин... Ал теңізге болса бәри бир. Ол өзіннің ізбе-із келген толқынын гезекме-гезек жағаға урып, «Тас сыйырды» гүмис қанатлары менен сыйпап жуып өтеді. Ғаррының қалқысын биресе жоқары шапшытып, биресе тереңге сүйреп әкетіп хұждансызлық пенен ойнайды.

Қалқы бирден батып кетті!... Балық түсті! Усы ұақыттағы ғаррының қуұанышын айтып жеткізю мүмкин емес еді. Хәзир ол ісепимли түрде қармақты жас баладай тартып алғанда усылай болып қуұанарма екен? Жарқ етіп шыққан балықты шелегіне таслап, қарма-

ғын қайтадан теңізге таслап билген қосығын айтып отырма екен?...

Мүмкін, Жоламан ғаррының өмиринің ишінде хешнәрсе ойламай отырған минутлары усы шығар. Хәтте, ол өзін де умытып отыр ғой. Теңізбийкени усындай аласапыран өмирине Жоламан ғарры да аралас өмир сүретуғын еди. Ал оның Теңізбийкеге болған мухаббаты Күн менен Айдың мухаббатынан да күшлірек еди. Теңізбийкени барлық қасиеті менен жақсы көрди. Ол мың баслы әйдархадай алып умтылып тұрғанда да, шақмақ шағып жасынан оқ атса да, Күн менен Айға көз қысып рәхәтке бөленсе де гүнәсыз нәрестеге айланып, терең уйқыға кеткенде де шын жүрегі менен берилди. Себеби, Жоламан ғарры пүткил өмирін сол теңіздің жағасында өткерди. Теңіз ғаррының гейде парқсыз қызға усап, жасыл нурларын шашып көзін қамастырып, биресе қуындай уйтқып топылып, биресе әйдархадай ақырып күтип алатуғын еди. Сонда да ол теңізге келе берди. Қартайып қолы ескекті көтере алмаған жағдайда қармақ пенеп келетуғын еди. Теңіздің жағасындағы ең жақсы көріп отыратуғын орны «Тас сыйыр» деп аталатуғын тастың үсті. «Тас сыйыр» деп аталуының себеби, аяқларын бауырына алып теңізге қарап гүйсеп жатырған сыйырға мегзейтуғын еди. Жоламан ғарры ҳәр сапары теңізге келип алып, тап ашықларға усап ушан теңізге ұзақ ўақыт көз жиберип турып, қармағын асықпай жаздырып көп жумсалып сарғайған сабынан услап әстен теңізге қарай таслайтуғын еди.

«Қәне оның ашығы— теңіз, бүгін оған қандай сый тартар екен? Бүгін Жоламан ғаррыға не болып отыр? Ол теңіздің жағасына балық аулау үшін келдима, ямаса ой ойлау үшін келди ме? Ол хәзир тереңде қатламланып қалған, өмир елеслерін ой теңизине атқаруы менен бәнт шығар. Алыста—Оралда қалған өзінің даңқты урыуы қаққында усы теңіздің жағасына мәкан басқан бабаларын хұрметлеп еске алып отыр ма екен? Ямаса жеңіл желқомлы кеме менен усы теңізди ұзынына кесесине де жайлаған мәрт балықшы жигит—Жоламанды еслеп отыр ма екен? Пах! Жоламан қандай пәтлi жигит еди! Оның желқомына қуу сүўрети орнатылған кемеси хеш ўақытта сәтсизликке ушырап көрген емес. Аўа, оған бәрхә жақсылық жолдас болды,

жолында иркиниш болған жоқ. Ал балықтан кемесиниң ултаны тозды. Ол олма, аяқ ойыны басланған жерде қуындай дөңгеленип, қосық айтқанда алыстағы тау арасын жаңғыртқан нағыз жигит болып еди.

Ал мухаббат ше? Аўа, тәгдир оған теңіздей толқынлы, тау дәрйясындай тасқынлы, бәхәр аспанындай таза мухаббат арнап еди...

«Тау кийингіндей шаққан, ай жүзли ашық, қарлығаштай мийнеткеш едиң-ау қостарым... Оның күлгенде қытықлап жиберетуғын гүмистей сыңғырлаған сестин умыттыратуғын күш барма екен дүньяда?»

Жанымда киятырғанда оның шашбауының сесті қандай жағымлы еди! Ах, қостарым-ай!... Дүньяда өзіңнен басқа досты жоқ, сенің ушын өмир сүрген бийшара Жоламанның бир өзінің басына барлық бәлелерди қайғы-хәсиретлерди аударып, ол дүньяға еп-ерте өтә кеткенің қалай болды? Жоламаныңды аз да болса аямадың ғой?! Қостарым!...

Олар бирине-бири хәўес болып қосылды, жақсы болып өмир сүрди. Еки мухаббаттың белгиси—араларынап Боранша атлы ул өсип жетилди. Ол сулыўлықғы хәм шоқлықты анасынан алдыда, батырлық пенен адамларға болған сүйиўшиликти әкесинен алды. Боранша әкесине усап он алты жасында-ақ жас суўындай секирип балықтай жүзип, суңқардай алысты гөзледі. Боранша он сегіз жасында ата-анасына келин әкелип берди. Келин де түскенине бир жыл болмай бота көз, пал хәрресиндей шаққан қыз ақлық сыйлады. Оған Зулхиза деп ат қойды.

Минне, Жоламанның өмирі сөз бенен айтып, қосық пенен нама шалып жеткизе алмайтуғын қуўанышқа толы болды. Бул күнлер көзден таса болатуғын күнлер ме еди... Қәпелимде пыт-шыты шығып, көзди ашып жумғанша жоқ болып кетти. Хәзир бундай дәўир сирә болмағандай, адам айтқысыз татлы хәм қорқынышлы түстей сезиледи?!

Бул бахытсызлық буннан оналты жыл бурын гездесті. Саррас оналты жыл! Зулхиза еки жаста еди. Хәзир ол онсегіз жаста... Қанша ўақыт өтті. Сондада жүрекке түскен жара еле питетуғын емес. Егер өз жүрегінди өзің қолына алып көретуғын мүмкиншилигин болғанда ма? Қанша тыртық, қанша қанлы жара түскенлигин анық билер едиң. Еледе көре алмайтуғыны-

мыз жақсы болған. Биреудің жарасының екінші адамға көрінбейтуғыны да абзал. Егер олай болған жағдайда адам баласының жүзінде күлкі, кеудінде қуаныш көре алмас едің... Ол уақытта өмір қандай болар еді-а?...

Тап сол күні де усы бүгінгідей тамылжыған ысы болғанын Жоламан гарры еле ұмытқан жоқ. Теңіздің үсті қызып тұрған табадай қара-көкшіл түрге еніп тұр. Теңізден көтерілген дузлы пуу тамақты қымыршытып баратыр.

Алыста, аспан жийегінде қызғыш сары булт, жарысқа шабатұғын атлардың сауырысына тигілген лентадай хәрекетсіз қыстырылып тұрғандай салбырап көрініп тұрыпты. Соңғы уақытта Жоламан гаррыға бір қапшық балық та ауыр жүк болды. Бели сырқырап ауырып, орнынан тұрыуы да мүшкіл болып жатырғанда, тосыннан пайда болған бір ғалаұят гаррының ойып бийлеп алды.

— Балам, бүгін теңізге шықпай-ақ қойсаң қайтеді? Дауыл тұрып кетпес пе екен. Күн жүдә күйдіріп тұр ғой,—деді гарры.

Боранша жаслыққа тән күлкі менен:

— Аға, бизлерге қайтып келе алмайтуғын тосыннан бір жағдай ушырасып қала қойғанда, сенің үйде қалатұғыныңды айт. Зайыбымызды хәм балаларымызды жұбататұғын артымыздағы сүйенішіміз боласаң,—деп еді-ау сонда.

— Дурыс айтасаң,—деп иліп алды қонысы Гүлман,—менің бири-бирінен кишкене бес балам қалып баратыр. Оларға көз қырын салатұғын хешкімим жоқ. Жоламан аға, оларға да қараңқырап тұрарсаң.

Боранша менен қандай дубелейлі дауыл болса да жүеппелеуге болады,—деді Ержигит. Дауылды күтіп үйде отыруға болама!

Жоламан гарры Ержигит пенен бірге ауыр сынақтарда сынасып көрмесе де, өзінің баласындай жақсы көріп иесенетұғын еді. Сөйткен Ержигитте, Бораншаның тәрелдары болған соң, қайтарып хешнәрсе айта алмады.

«Ержигит Бораншаның ол дүнялық досты ғой. Басқарына қыйыншылық түсіп қалса, баламның бір өзі қалдырмас» деп ойлады Жоламан гарры. Ырастан да

Ержигит, Бораншадан ол жас үлкен болса да қатарындай дос болды. Той-мерекелерде екеуі бірге болды. Ержигиттің хаялы бала үстіннен қаза тапқанда, бұлардың дослығы бұрынғыдан да бетер күшейді. Ержигиттің он жасар баласы Азнагөл күн-түн Бораншаның үйінде болды. Бораншаның хаялы Зулхизадан бетер соған қарады.

Ержигит болса Боранша менен қуда болыуға хәуесленип ойынды-шынды дәллеклесіп қоятуғын еді. Хәтте, Азангөлге Зулхизаның құлағын тислетті. Сөйтіп олар шын мәнісінде қуда-қудағай болды. Енді ел дәстүрі бойынша әке-шешесі тири болса, балалар аман-есен ержетсе, Зулхиза Азнагөлдін өмірлік жолдасы болады...

Боранша жолдаслары менен бірге жол жүріуге тартыланды.

— Мәйлі сизлердің-ақ айтқаныңыз болсын. Жолыңыз болсын, иесіңіз келіссін, әумийін!—деп Жоламан гарры тілек дуғасын оқыды.

Балықшылар асығыслық пенен теңізге қарай жол тартты. Бораншаны әкесі, анасы, зайыбы хәм қызы теңізге шекем узатып салды. Жоламан гарры бийшара орнынан қозғала алмай төсегінде қала берді. Уах...әй, Егер баласының сол күні ең соңғы жолға атлағанын билгенде ме? Еңбеклесе де теңізге шекем иіліп ертіп барып, көзі талғапша кейіннен қарап қалатұғын еді ғой... Оны билгенде теңізге шекем шығарып салмақ түзе, теңіздің жағасына жақылатпас еді. Керісінше суы жоқ, ийрими жоқ жақтарға—алыста қалған өзінің Оралына алып қашар еді.

Адам баласына өзінің өлетұғын, тирилетұғын күркі, сиған қашып құтылатұғын мүмкіншілігін алдын ала биліу қасиетін неге бермеді екен-а?!

Айлаанып келгенде Жоламан гаррыға зыямайтуғын таудай қайғы ұсылайынша тап болды. Боранша сол кеткеннен қайтып келмеді... Өзінің асылып отырған жалғыз баласы теңіздің түбіне жиберіп айырылып қалды...

Боранша қайтып ораламады. Хаялы болса Ержигит пенен қашып кетті. Анасы болса адамгершілікке ұғрас келмейтуғын хәсернетлі айралықтың зарына шыдамай дүнья салып ол кетті...

Усы уақытта Жоламан гаррының гүздің тасындай

сууық, қорғасындай ауыр қайғысын бөлісіп атырғандай төменнен, құмлы жанбауырдан тәсірлі бір қосық есигілді.

Көк теңізге атылған оңтай,
Тау өркешінен ушар арғымақ,
Жаслығым сыяқлы, атты ирке алмай,
Узатып саларман қайғы-ғам менен.

Ирилсеңши! Қанатлы арғымағым,
Қалдыр жигитімді, мұхаббатымды бергіл!
Сенің менен қайғым менің кеткей дә!
Хәтте изин де жууып жибергей толқын.

Бұл қосықты айтып киятырған ғаррының жалғыз ғана қууанышы—Зулхиза. Бұл қосықты тек ғапа сол айтады. Еситкен уақытта атасының жүрегін екіге айырып жиберетұғын қосық қатарларын құрағанына қара буын! Ол шеп жақта «Тас сыйырдан» ұзақ емес жерде құмлықта отырыпты. Оның сууға қаратып созып отырған суп-сулуы, аппақ поррықтай аяқтарын толқын-лар сыйпап жууып, тоқпақтай бурымына қосқан ленталарын самал желбиретіп ойнайды. Күн оның дизи-лип тұрған кириқлеріне өзінің мың түрге құбылған нұрып шашып, көзін қамастырып еркелетеді, дөгеретін болса тәбиғаттың таусылмас сулыұлығы қаппап алған. Зулхиза болса буларды сезіп те, көріп те отырған жоқ. Булар оны қууантпайды да, жубатпайды да. Аға, оның жүрегін де, ойын да бір адам бийлеп алған. Тек соның менен бәнт. Оның ұшын дүниеде бір ғана қууаныш бар.—Ол Азнагөл. Хәзир ол қайларда екен?! Күннен сулуы, айдап артық Азнагөлі неге кешигіп атыр? Оның кораблінің желқомы желбиреп, өзі таң жулдызындай қашан жарқ етер екен? Егер келмей қалсаше!... Онда Зулхизаның өмірі қараңғы түнге айналама?...

Себеби, Зулхизаға Азнагөлден басқа жигит жоқтай көрінеді. Бұл мұхаббатын Зулхиза билдиргиси келмей екі жыл шыдады.

Екі жыл... Азнагөлді бириіші көргенде Зулхиза сналты жасында еді. Аға, ол усы көргенінде-ақ тап дәстанда жырланатуғын мұхаббат отына түсіп мәңгіге сүйіп қалды.

Ал Жоламан ғарры болса Азнагөлді, Ержигиттің баласы хәм қонсысы, деп хұрметлеп жақсы көрген менен көп жылдан кейін бір көргенде-ақ жақтырмады хәтте, жек көріп қайтып көргиси келмеді. Себеби, екі жасар Зулхизаның анасын тартып алып кеткен Ержигиттің баласы емес пе ақыры ол! Бұндай уақыядан кейін оларға адам баласының иші жылырма сирә! Адам баласының өмірінде ұмытылар уақыяма бұл! Нәмәртлік етіп өзінің достын өлімге дуушакер еткен, кишкене баласын жетім қалдырып, хаялын алып кеткен адамға нәлет айтпай шыдауға болама?! Усындай уақыяны көріп-биліп отырып Бораншаны өлтирген Ержигит емес, деп айтыуға қалай ауызымыз барады?!

Бораншаның өліуінің себеби, Ержигит тәрелінен алдын ала ойланылып, билқастан, исленген демей недерсең. Бұл уақыя Жоламан ғаррының жүдә тынышсызландырды. Оның үстіне Азнагөл Зулхиза менен ұшырасқанда, оның өзінің анасының қолына келин болып баратуғынлығын айтпағанын билгеннен кейін, Жоламан ғаррыда тағы бір қорқынышлы гүман пайда болды.

«Азнагөлден оны жасырыуының қажеті жоқ екенлігін түсініп туып, Зулхизаға айтқысы келмегеніне қара? Оның мұхаббатты алдауға ұқыпты болғаны ма? Егер бір ирет алдаған адам тағы да алдамаслығына исеніп болама?...»

Жоламан ғарры тынышын алған усындай сорауларға жууап ізлеп, теңізге көз тигіп қарайды хәм қәпелімде қарақоқшыл көк теңіздің үстінде алыста, тап суудың астынан шыққандай қанатын қағып асығып киятырған ақ желқом пайда болды.

Бұл киятырғанның ким екенін ғарры көрмей-ақ билді.

—Ғах! Азнагөл!—деп гүрсингенін өзі де сезбеді. Бұл Азнагөл! Ғаррының еті кетіп тек шандыр болып кеуіп қалған күшсіз қоллары сылқ етіп төмен түсті. Ал сабы сарғайып қалған ұзын қармағы тастың үстінен әстен жылыслап теңізге түсіп кетті...

Мейли, ең соңғы достым хәм жолдасым еді. Мейли, бұлда саған несип ете қойсын Теңізбийке сулуы,—деп Жоламан ғарры гүбірленді. Мениң Боранша атлы ұлымды да жутқан сен емес пе? Енді маған қармақтың сәни келісіп турма? Хеш қыйналмайман алағой.

Сөйтип менин ең соңғы қууанышым да, үмітім де Зулхиза менен қосыла кетті...

II

Ақ қуудай төсин керіп, корабльде жағаға жақынлап қалды. Кем-кем жақынлап, ғаррының отырған «Тас сыйырдың» қасынан өтіп кетіп, тып-тыныш көк суұла қолтыққа кирди хәм Зулхиза отырған құмлыққа тақалып тоқтады. Зулхиза да кишкене баладай, қолын шап-палауы менен теңизди жағалап гүбелектей ушып жүр. Азнагөл өзіндей дұғжым жігітлер менен бірге корабльден кемени түсіріп, ишине толып мінди, ескекте шаққан есіліп, кеме болса толқыннан-толқынға секиріп жағаға жетіп келди. Хәммеси ақ киіп, гүмис белбеу байлаған. Кемесинин ишинде ақ қушағын кең ашып Азнагөл қиятыр. Зулхиза болса биіккелеу тастың үстине мініп ушайын десе қанаты жоқ—телмиріп тур. Егер қанаты болғанда ма, ушып барып Азнагөлдин ий-нине бойын таслар еді, несін айтасан! Ол Азнагөл менен бірге дүньяның төрине кетіуге қайыл ғой.

Жоламанның жүрегі де тас емес ғой ақыры. Ақлығының жағдайын ол да түсінгеніп тур? Бұндай жалынлы мұхаббатқа қарсы турып, бөгет болуға болама?! Мына қарекетлерди бақылап туыруға Жоламан ғаррының енді шамасы келмеді. Көзін тастай жумды да, таудың уша басында тұрған ақ бесіктей шайқалды. Бірін-бірі күтіп жалыққан екі мұхаббаттың қосылғанына бірге қууанның дөгергеніндегі адамдарда Жоламан ғаррыны ұмытып таудың тар айланбалары менен ауылға тартты. Жоламан ғаррының көзінен аққан жас жерге тамыуға жол таба алмай жырлықтардың арасында жылтырап жүріп қала берді. «Жаслық деген. Қызым еле айланады ғой» деген үмітте Жоламан ғарры еле отыр. Қызым бір бурылғанда маған көзі түседі. Ата, ата үйге жүр деп шақырады.

Жоламан ғарры тас болып қалғандай сылт етпейді. Белі ауырыуы тағы шықса керек, жауырыны менен аяқтары шапша баслады, орнынан қозғалмады. Усылай бір-ақ уақыт өтті. Теңиз де үлкен от шар күнді жұтқысы келмегендей ерніп, әлленемірде зорға жұтып болды. Аспанның астына түңгірт перде тұтқандай дө-

герек қараңғыланып, бір сырлы нама шалынғандай болды. Тек аспан қадимгидей тып-тыныш көрініп, оның жүзіне қыйсық шақ ай келип қонды. Оның ізін ала қылтыңдап шолпан жұлдыз пайда болды. Тау арасынан салқын самал есіп, толқынларда бір нәрсеге қуғанғандай сыңқылдап күле баслады. Сүйір қанат шағалалар шаңқылдап күліп:

— Үйіне қайт, үйіне!—дегендей ғаррының төбесінде айланып жүр. Бирақ, ғаррыны орнынан қозғай алмай олар да уяларына кирди. Мүмкін шағалалардың да қууанып кететүгін палананы бар шығар. Ал Жоламан ғаррыны күтіп отырған үйінде кими бар дейсіз? Енді ол үйіне не деп барады, оны ким күтіп отыр. Бурындары күтетүгін жұлдыздай жарқылдаған зайыбы, арысландай айбатлы Боранша атлы ұлы бар еді. Сонда Жоламан қандай бахытлы еді. Аға, ғаррының соңдай күнлері де болып еді.

Жоламан ғарры хәзір сүмелек музларға усап суып қалған бармақтары менен басып қысып, тік жағада шайқатылады. Жүрекке түскен жараның біріннен соң биік дизиіп келін, уға айланып ұлы Боранша тып өлімнің қайтадан еске түсіріп азалап отыр.

III

...Бораншаның соңғы ирет аға кеткен күні тамылғанғай қатты ыссы еді. Бұлар балықшылар балықтың қорласын ізлеп, теңиздің төрине—алысқа шығылып кетті. Хә демеі дауыл көтеріліп толқыннан қашырып кемелерін кишкене қолтыққа тартты. Гүлман Ержігіт екеуі отырған кемени айландырып, әкеліп теңиздің түбіннен шығып тұрған жарға әкеліп ұрды. Екеуі де суға түсіп кетті. Боранша болса жәрдем беріу үшін кемесін соларға қарата бұрды. Ержігітті өлдім-азарда сүйреп алып шығып, қолтыққа зорға жеткеріп, қолына өзінің ескегін берді хәм:

— Сен бізлердің ұсы жерде күте тұр. Гүлман ағайға жәрдем бермесем толқын алып кетер. оған кемелің биіріу мүмкін емес,—деді де Боранша есіріп, қутырынып тұрған толқынға қарсыласып зорға жүзіп жетті. Шаршап, есінен айрылған Гүлман тасқа екі қолдан жабысып өлідей қатып қалған. Оны тастап жа-

дырып алыу Бораншаға жүдә қыйын болды. Бир қолын жаздырса екінші қолы менен жабысады, екінші қолын жаздырса тағы хәтте есиінен кеткени сонша қолы жаздырылып кетсе болды Бораншаның басына урады...

Соң бир түнде Бораншаның хаялы Ержигит алып қашып кетти. Қорқақ изінде,—сатқынға айланды. Өзінің қара басының тиришилигі үшін жолдасларына жәрдем қолын соза алмаған адамнан не күтіу мүмкін. Қандай адамгершілік талап етесен! Боранша менен Жоламан ғарры оған қандай исенетуғын еді. Кишин пейиллік дегенді қойсеши!...

Мине соннан бери Жоламан ғарры не ақырзаманларға дуушар болмады. Еки жасар Зулхизаның хәммеге унамлы алтын қыз болып өсиуі үшін қайғысын да хәтте өзін де умытыу үшін хәрекет етті. Бул хәрекетін хешким айтпай-ақ, Жоламан ғаррының жыйрықтардан нағыс түсіп, қара күйіндік болған жүзінен билиуге болатуғын еді. «Асықпаған тау үйер» дейди халқымыз. Ғаррының шыдамлылығы босқа кетпеди. Зулхиза күнде емес тап ертектегідей саат сайын жетилди. Жети жасында атасына аұқат асып, балық писиріп беретуғын болды. Ол мына жұмысқа күшим жетпейди деген емес—нан жауып, кир жууды. Қайсы жұмыс болса да қуыршақ ойнағандай күліп жүріп демде питкеріп таслады. Жылдан-жылға атасының ауырманлығын алды, ау тоқыды, қаза байлады. Хәтте, торқа тоқып атасына хәм өзине кийим-кеншек тикти. Ол усындай мәртлігі менен атасының қайғысын умыттырып, жылағанынан жұбатты.

«Қудаға шүкир, Зулхизаның бундай болып өскенін көрдим, енди бир теңине қосылып қызымның бахытлы болғанын көрсем артыма айланбай әрмансыз өлер едим» деп әрман етті.

Зулхизаны айттырып келиушікер көп болды. Ол оналты жасында ақ көзге түсті. Ғарры қызын сорап келгенлерге дәслеп:

—Қызым кимди қалесе менің күйеу балам сол болады,—деп жууап қайтарды. Зулхиза болса кийіктей секиріп, хешнәрсе ойына алмады, хешкимге қарамады да.

—Зулхиза, сен хәммемизге бирдей бәхәрде ашылған гүлдейсен. Жақсы қыз бир жигитті қәлеп алмай

ма екен?!... Қайсысымызды қәлейсен? Ең болмаса биреуимізди сайлап алсаң басқаларымыз ынтықпас едик,—деп өкпелеп те жүрди.

—Күндей болып, хәммеге бирдей болғаным унамай-ма?—деп оларды дәлкекледі.

Зулхизаны айтысып және алмайтуғынын билген жигитлер үмитін үзіп те кетті.

Бир күни балықшылар ауылындағы тыныш қолтыққа үлкен теңіз корабли келип тоқтады. Ишинен таныс емес бир топар жигитлер түсті. Олардың арасында сын-сымбаты келискен, қара мұртлы, шырайлы жигит хәмменің дыққатын өзине аударды. Азнагөлдин әкеси баяғы кишкене уақытында ауылдан алып қашып кеткелі ержетіп усы келип тұрғаны еді. Оның бул айналыуына нелер себеп болды десеңізши? Уа...х... Дүнья деген усылай өзгере береді!

..Ержигит ауылдан қашып кеткеннен кейін, жағаға жақын орналасқан бир кишкене қалаға барды хәм бай саудагердің корабLINE ескекши болды. Ол саудагер де хәс сүтқор, дүнья үшін түрлі жаманлыққа қолы баратуғын иплас адам еді. Ол теңіз қарақшыларына ийилгиси келмеді. Ержигит те тап соның кеулінен шықты. Баласы екеуі байға жаранды. Сөйтіп жүріп өзлери де шеп болмады, аннан алды, мыннан алды турмысын жақсылап, байып та кетті. Өзлеріне корабль сатып алды. Оның ийеси Азнагөл болды. Зулхизаның анасы болса байдың хаялы болып талтақлап, бастан аяқ хасыл кийімге, алтын гүмиске оранды. Солар менен өзін бахытлыман деп есаплады.

Бай адам қанша байыған сайын сонша сықмар болады деген ырас ғой. Сол байлықтың ишинде турса да баяғы ауылындағы тастап қашып кеткен тас үйі есінне түсті:

—Ол тастан өрилген, еле берін қулауға итималы жоқ, беккем еді. Қой, оны басқаға пайдаландырғанша сатып пулын алайын,—деп қатты гүрсинді. Ержигит.

—Ауа шабазым, дәрриу сатып пулын алыу керек,—деди хаялы,—дүнья тийиннан жыйналады.

Мине Азнагөл балалығын өткерген, тууған елатына қандай мәқсет пенен келди? Соның себебинен Зулхизаны көрди. Бирин-бири көриуден ақ ашық болып қалды. Мыне соннан бери усы ауылға жақын жерден жолы түссе Азнагөл қайырылып өтеді. Хәтте бир сапары

Жоламан ғаррыға да келип сәлем берип, көріп кетти.

— Мен усы ауылға келип батыр балықшы болғым келеди,—деди Азнагөл сиз қалай қарайсыз ата?—деп сорап та қойды.

— Мен келиўине кеңес бере алмайман,—деди бираз тыныспадан кейин. Жоламан ғарры,—қанатың барда ушып қалыў керек. Бул жерде маған усаған қанаты сынғанлар ғана жасай алады. Аўа, оларда усы ауыл менен байланыстыратуғын ең соңғы сабағы үзілгенше ғана жасайды. Ол да үзілип кетсе жер құлағандай унырап, тиришиликтен биротала хошласады да тынады... Сен суиқармысаң ямаса ғарғамысаң, ол туўралы ойландың ба?—деп қойды ғарры ишинен.

— Ҳақыйқатында солай ата. Сен дурыс айтасаң,—деди қуўанып Азнагөл ғаррының келмей-ақ қой деген кеңесине кеўили питип. Мен жүзиўим керек, мениң орным теңизде. Бирақ, мени Зулхиза менен қосып, ақ пәтия берип жиберсең еди?!

...«Бул Зулхизаны атастырып қойған қалыңлығы екенін билмейди екен-аў. Егер билгенде сорамастан-ақ алып кетер еди. Егер талап еткен жағдайда мен қарсылық билдире алмас едим. Мениң бахтыма Зулхиза да билмейди»—деп қуўанды Жоламан ғарры.

— Зулхизаны жақсы көремсн, Зулхизасыз жасай алмайман,—деп жалынды Азнагөл. Зулхиза да «Ата мен де солай, Азнагөлсиз өмир жоқ деген сезимди билдирип көзлери жылтылдап атасына жалтақлайды.

Жоламан ғарры қатты ойланды. Зулхизаның Азнагөлди шын кеўили менен сүйетугынын биледи. Ал Азнагөлдің, Зулхизаны сондай жақсы көретугынына көзи жетпейди. Сонлықтан қәпелімде не жуўап айтарын билмей қыйланды.

— Мен Зулхизаны бере алмайман,—деди әллене-мирде ғарры,—ол келиспейди. Сизлер соған түсинин, келиспейди. Азнагөл Зулхизасыз қайтып кетти. Ал Зулхиза болса Азнагөлдің дәртинен айрылмас қайғыға түсип, атам еситсин дегендей өзиниң бахытсызлығын былай жырлады;

Бул дүньяда мениң ушын жигит жоқ,
Азнагөлим келерме екен Ушан теңиз жуўап бер...

Ғаррының кескирт жуўабынан кейин Азнагөл қайтып көринбеди. Ай өтті, жыл өтті, Азнагөл еле жоқ.

«Бәледен аўлақ бол» деген Азнагөл басқа биреўди таўып кеткени болғай да,—деп Азнагөлдің келмегенине қуўанды ғарры. Мениң қызым да теңиз таўып көтереди. Өзине де маған да жеңил болар еди...»

Ғаррының бул әрманы орынланбады. Зулхиза басқа жигитлерге қарамады. Күн-түн Азнагөлдің жолына көз тикти, өмири теңиздің жағасында өтті, қайғылы қосықты жанғыртты да отырды.

«Егер бул аўхал усы барыстан бара берсе, қызымның жағдайы төменлеп, сарый кесел болып өлип қалмаса болар еди» деп күйинди, Жоламан ғарры. «Сирә қайылышылық бере қойын» деген ойға да кетти. Бул некениң бахытлы неке болатугынына көзим жетпесе де илажым қанша? Қызымның тәғдиринде усылайынша жазылған шығар!»

Азнагөл де ғаррының ынғайын билгендей тап бүгін келерме. Зулхизаның Азнагөлди көргендегі қуўанышын айтпайсыз-аў. Зулхиза бүгінгідей бахытлы болмас сирә. Усыны көрместей Жоламан ғаррының да жүрегі тас емес ғой. Мұхаббатқа қарсы тура алатуғын күштің дүньяда жоқ екенін ғарры жақсы биледи!...

Әне, көрдің бе Зулхиза қандай шаққан қыз болса да сүйгенин көріп атасын умытып кетти. Ол ҳәзир атасын ойлап та турған жоқ шығар. Усыннан қарсылық көрсетсе қызы сарый кесел болып өтмей ме?...

Енди Жоламан ғаррының да жыйған-тергени менен хошласатуғын ўақты жетти ғой... Ә...й, тәңдир деген өмир деген усы дә!...

«Неде болса үйіме барып, қызым менен ең ақырғы ирет хошласып қалыўым керек. Жоғ ә... неге ақырғы ирет? Қызым күйеўге шығып, турмыс құрып атырған жоқпа? Атасын келип көріп турмас па екен? Ең ақырғы деген сөз мениң қурыған аўзыма қайдан келип қалды? «Үмитсиз шайтан» деген үмитсиз жасаған ўақтым болды ма сирә. Қудайдан еле де үмитим көп! Кешире гөр, бул тек ғаррылықтың белгиси ғой! Жетпис жас деген тек айтыўға аңсат. Жетпис жас деген жетпис жыл, өмир ушын гүрес деген сөз...

Жоламан ғарры тасқа сүйенип ыңыранып орнынан зорға турды. «Сыйыр тастан» еңбеклеп түсип, қолын артына салып, тикжардан айланған тар соқпақ пенен үйіне қарай бет алды. Ол өмирінің ишинде аў-дәскесиз биринши ирет үйіне киятыр.

—«Мәйли, ақыры қайырлы болғай дә...—деп гүбар-
ленди ғаррылықтан дауысы қалтырап.

Бул үйіне қуры қол киятырғаннан бетер, Зулхизаға
болған тилегі еді.

IV

Үш күн, үш түн той болды. Азнагөл төртінші күні;
—Сауда жұмысы күтип турмайды. Бундай иркиліу тек
қалтаңнан белгі береді,—деп жағдайын айтты. Ал Зул-
хизаның жүзіне қайғының пуы қайтадан урды:—Мені
тағы қалдырасаң ба сүйіклим!?

—Сені өзім менен бірге алып кетемен,—деді Зул-
хизаны бауырына қысып Азнагөл.—Узақ жерлер-
ді көресен, өзіңе керек қымбат киімлер аласаң, қа-
сыл затларға бөленесен. Тап патшайымлардай болып
менің үйіме киресен!

Усы күнлердің бәрінде уйқылы-ояу меңіреуі шы-
ғып жүрген Жоламан ғаррының қулағы мына сөзлерді
шалып кеткенде, жылан шаққандай көзін шайдай аш-
ты. Оның нәзери жаслар бетке оқтай атылды. Оның бул
көз қарасынан «Сизлер естен айрылғансыз ба?» деген
сөзлер анланар еді.

Зулхиза жауыз хәм гөззал Теңізбийкенің қәхәріне
қарсы келип, батырлық етип, Теңіз корабLINE миніп,
оның үстінде көрінсе, қандай хаял болса да аямай жу-
тып жиберетуғынын атасынан талай-талай еситкен еді.
Егер корабльдегі адамлар ақылына кирип, үстіндегі
хаялды қурбанлыққа бермесе онда корабльдің адамла-
ры менен бірге жутып жиберген. Усы уақытқа шекем
бул қадағанлықты бир де хаялдың бузбағанлығын Зул-
хиза жақсы биледи. Бирақ, Зулхизаның жүрегі буны
билиуден бас тартып тур ғой. Ол Азнагөл бар жерде
бундай жауызлықтың үстем болатуғынына исенбейді.
Қутырған теңіз, ишинде хаял әулады болмаса да талай
корабльлерді жутып атыр ғой. Оған сонда ким айыплы
болған? Сондай жағдайларда биреуін қурбан етип не-
ге аман қалмаған? Жутамаң дегенде де хаял таслау
шәрт пе? Теңіз дегенге бәри бир, хаял тасла, еркек тас-
ла өзінің уақтында тынады ғой» деп Зулхиза бул қа-
дағанлыққа қарсылық билдирди ишинен. Бирақ, бул
ойын сыртқа шығарып хешкимге айтпады. Айтқанда да
ким түсінеди, қайтама күлип қарайды!

—Қыйланба ата, Теңізбийке мени жутпайды.

—Жутамаң дегендеде мен берменбе,—деп инан-
дырды Азнагөл, ғаррыны.

«Хәй, балам-ай, сенің сөзлерің инанымлы болғай дә!»
деп қатты гүрсинип қойды ишинен. Ең қыйын жағдай
болып қалса, әкене, усап, басынды алып қашпағайсаң
дә? Суйық өмири ушып ең жақын досларын өлімге ыла-
йық көрген әкениң баласы емеспісең сен? Сөз жүзінде
батырлар жүдә көп. Ис жүзінде шын мәнісінде батыр
болғанлар жүдә аз ғой!... Оның үстине Азнагөлдің
Зулхизаға анасы туұралы усы уақытқа шекем ырасын
айтпағаны ғаррыны әбден галауытландырды.

«Менің айтпағанымның себебі, әкесімен хәм ана-
сынан айрылған баланың жүрегіне үшінші жара сал-
ғым келмеді. Анасы туұралы перзентінің кеуліне дақ
түсіргім келмей, мүмкин қәтелескен шығарман. Азна-
гөл ше, ол пеге бул сырды қыпсалайды. Сүйіскен еки
жастың арасында айтылмайтуғын қандай сыр болыуы
мүмкин? Әй... Қызым, қызым сен еле хешпәрсени аң-
ламайсаң, билмейсең... Сені мухаббат соқыр қылды ғой.
Оған не иләж етесең?

Зулхизаны ауылдың көкірегінде жаны бар адамның
хәммеси шығарып салды. Зулхизаны жауыз теңіздің
қушағына анарып салатуғын мухаббат күшінің сырын
билгиси келди ме, ямаса Зулхизаның бахтына қууанды
ма, әйтеуір баладан шаға теңіздің жағасына шубрды.

Бүгін усы қууанышқа ылайық аспан да көк-көмбек.
тып-тынық. Теңіздің жүзі болса бирилланттай жал-
тырап, теп-тегіс мийирман болып көринип тур.

«О...о...! Жауыз!... Мен сени, сенің ойынды жақсы биле-
мен. Сенің шексиз қууанышыңды да түсінемен!—дейди
Жоламан ғарры теңізге көз тигіп,—бирақ, мына
Зулхизаға түсіндіре алмай турман. Усы жағдайда ол
түсіне алама?...»

Зулхиза да бүгін таң қаларлық сулыұлық пайда
болып, мухаббат пенен бахыттың сәулеси түскен жүзі
жалтырап, көпшиликтің көзін қамастырып айтатуғын
гәһһіен айырды. Хәрбір жүректе оған деген хұрмет,
иззет, алғыслар, толы болды. Сонлықтан да оған мәңгі-
ге киятырған теңіз қағыйдасын бузып баратырсаң,
бул жамаң баслама деген ойсызлықты айтыу әлбетте
бийқолай емес пе? Хәтте сол сөзді айтайын деп арнап
келген адамлары Зулхизаны көріп тили тығылды. Бү-

гин Зулхизаның жүзинен әлдеқандай бір нұр төгіліп тұрыпты. Ол усы мұхоббаты үшін теңизді жеті ирет айланып, жеті ирет жердің астына түсіуге, өліуді тилесе жеті ирет өліуге де қайыл. Себеби сөйлпе жөгілениуді, ғұманланыуды билемейді. Зулхиза үшін Азнагөл жоқ жерде тиришилікте жоқ, күн шығып, ай туу-майтуғындай! Сонда ол кимнің сөзін тыңлайды? Дәртке аспайтуғын ырымға иланып өз бахты Азнагөлден қалай айрылады. Яқ, Зулхиза бұл исти ислемейді, мүмкін емес!

Мәңгилік бөгетті дәлеліп бузып кеткен, тек Зулхиза болды. Ашылған күндей басын жоқары көтеріп, корабльге бірінші адым таспағанда Зулхизаның өлімге қарсы, мәңгилік өмірге атпаған бірінші қадемі шығар... Хошласыулар бастан аяғына үнсізлік пенен болды. Хошласыу ұақтындағы адамлардың өсинде қалған мынадай үш ұақыя болды. Бірінші—Зулхизаның мұхаббат қуғанышына бөленіп, жарқын жүз бенен көкірегінің керіп тұрып хошласыуы. Екінші—Жоламан ғаррының қайғы-ғәплетінің жыйрықланып кетіп қалған жүзінше шығара алмай жасын ишіне жұтып, өзін қатты тұтып тұрғаны. Көп ғәплетті кешірген бұл жүздегі жазыулы тұрғанларды оқырма едің?! Сонда сен мына кетіп баратырған қәуіпті жолдан қайтыудың иләжін көрер едің-ау! Бірақ, мұхаббат оның көзін қарауыттырып, қуғаныш сезімі жүрегін мантиқтырып жиберді ғой!... Усы шығарып салған адамдардың өсілеп сирә шықпастай болып қалған, үшінші ұақыя — ақ желқомлы үлкен корабльдің зүмрәт тастың үшқынындай көзді қамастырып, әстен жылысып жүзін кеткені болды. Бұл қандай сулы қараматты көрініс еді. Шығарып салыушылар корабль гүбелекке ұсап кишіргенше изинен қарап, ең соңғы ирет қолларын былғады. Корабль көрінібей кеткенде де булар қатып қалғандай бір-бірі менен үндеспеді.

Корабльдің бұлай кетіуі адамларда қандайда бір ауыр сезім қалдырды хәм сол жағдайда үйлеріне тарқасты. Жағада қалған тек жалғыз Жоламан ғарры болды.

* * *

Күн тас төбеге көтерілді. Ұақыт та таусылмайтуғындай кем-кем созылып баратыр. Еңсесін қорғасын-

дай ауыр жүк басып ғарры орнынан тура алмады. Қайпаған ыссы ғаррының аяғын күйдіріп, төбесін солқылдатты.

Сонда да Жоламан ғарры қозғалмады. Мине, күннің де күші кетіп уясына еңкейіп баратыр. Күн батып, дөгеректі қапты перде қаппағандай, теңізге ийек артты.

Жоламан ғарры бір орнынан қозғалмады.

Жер жүзін қараңғылық қаппап, жарты ай да күлімлеген жұлдызларын ертіп, теңіз түбіне бақты. Күн менен ғаррының аяғын күйдіріп отырған майда таслар, қазір муз ийнелердей ғаррының өкшесіне жағымсыз тийеді...

Жоламан ғарры қозғалмады.

Таң ағара баслады. Парқсыз күлімлеген жұлдыздар айдан бөлініп, теңіздің түбінен шыға аспапқа жасырынып кетті.

Күннің шығып киятырған жолына алтындай қызғыш сары гилем төселді. Жер жүзінше жаңа күннің келуі салтанаты басланды.

«Жоқ, маған бұл тәтәріклер жараспайды. Бүгін бұндай нұрларға қарағым келмейді. Жауыз теңіздің жылтырап күліп тұрған алдамшы сулыұлығында көргім келмейді,—деп тоңқылдады Жоламан ғарры, өзінше, Ауа, Теңізбийке! Мен сенің мәңгіге ашығың болдым, сенді маған өзінді мәңгіге жек көрсеттің...

Менің қуғанышларымды да, ең соңғы үмітімді де жұтып жиберіп алдымда көзабаға жылтырайсаңа? Саған өмірім арнамаған, сені билмейтуғынлар-ақ алдамшы сулыұлығыңнан дәззетленегойсың. Ал, мен сені көрмегем! Теңізбийке жауыз, есип тұрсаңба?! көргім, келмейді!»

Жоламан ғарры Азнагөл пайда болған күнгідей тасқа таянып зорға тұрды.

Япырмай-ау! Сүйектері қандай ауыр. Ол усы отырған жерінде теңіздің жағасында мәңгіге ұйықтап қалар болғанда, ийніне көтеріп қабірстанға апарыу, ауыл адамларына жүде ауыр болар еді.

—Қой, мәңгі ұйқыға кетерімде қадірденларыма қийынлық туұдырмайын, аяқларымның дицкесі барда үйге барып қулайын...

Ғарры ең соңғы күнін жыйнап, ауылға қарай жо-

уудар-дуудар, аузынан ақ көбик ағып тұр ғой... не болып қалды екен? Буларға менмен қандай жәрдем керек болып қалған?!...»

— Жүр, сени Теңіз хожасы—Теңізбийке талап етіп атыр!

—Тез бол, шаппаттай қыз үшін балаларымызды жетім қалдырғымыз келмейді!

Зулхиза аппақ шүберектей болып кейін шегинді:
—Азнагөл!!! Қутқар жаным, мени мына бәлелерден!!! Азнагөл, қайдас...а...а...и!! Қайда кетти...и...и...и!!

—Азнагөлдің өзі сени әкеңді бұйырған, тез бол—тез жүр!—деп жекиринді ескекшілер.

—Өтирик! Инанбайма...а...и!! Оны да сизлер өлтиргенсіз! Ға...й!... Мениң өмірім! Бахтым! Азнагөл!!! Қайдас...а...и!!

Ескекшілер хә демей-ақ Зулхизаны палубаға сүйреп алып шықты. Биреулері кепін үшін жыртылған желқомнан кесіп алып атыр, биреулер жаназасын оқыу үшін тайынланып, қалтырақтап жүр. Себебі, олар мусылманлар,—өліні кепінсіз, жаназасыз ол дүньяға атландыруды гүна деп биледи.

Толқынлар қалай болса солай ғахақалап палубаға урып тұр!

Зулхиза көзлерін жууырттып Азнагөлін ізлейді. «Азнагөлім тири болғанда мени өлімге бермес еді, ең болмаса денесін көрсем армансыз болар едім! Булар қайда таслады екен?! Көринбейді, оған бір бәле болған!...»

Бір уақытта корабльдің өре ағашына асылып түрі өзгеріп, албаслыға айланып кеткен биреуді көзі шалып кетті хәм Азнагөлге усатты.

—Ға...й!... Азнагөл! сени булар байлап қойып, сонша неге азаптаған! Жиберін мени, босатың Азнагөлімді! Мени азапласаңыз да Азнагөлімді босатың! Жиберін!—деп Зулхиза жанайбат пенен жулқынды.

—Сени құрбанлыққа беріп атырған Азнагөліннің өзі,—деп сөзін бөліп жиберді ескекшілер. Тезирек кепінге орап, жаназаны оқыуға мүмкіншілік бер. Болмаса ол дүньяда гүнаң көбейіп дозақта күйесен сен!..

—Жаным Азнагөл, мыналардың айтып тұрғандары

дұрыспа? Қымбаттым!Өтирик ғой, хақыықатын айт, мени өлімнен қутқар! Сүйгенім!

—Қызым, Теңізбийке құрбанлық талап етіп тұр. Сени таслаудан басқа иләжы жоқ, қайыл бола бер, қызым!—деді Зулхизаға аянышлы түрде бір ғарры ескекші.

—Азна...а...г...ө...и!! Неге үндемейсе—е...и?! Азнагөл жүзін тасалап артына бурылды... Зулхиза ғақыға дәрхал түсинді де, гүрсинді. Жүрек толы мұхаббаты көпелімде гәзепке айланды хәм:

—Хә...ә...й! Қорқақ, өлімтік сатқын, жүзине жүз қазанын күйесі! Жарға асылған жарғанат, күйе жағылған жүзінді көргім келмейді!—деп дәрри тынышландыда, услайын деп тұрған ескекшілерге,—жүзін жоқары көтеріп:—сизлердің жәрәминисіз-ақ өзім таслайман,—деді арқайын. Егер сизлер қал деп жалынғаңызда да Азнагөлдей жарамсыз иплас пенен бір кемседе қалмайман! Хош болың қорқақ, жарамсыз жәнликлер! Маған кепиніңіз де, жапазаның да керек емес!...

Зулхиза гәзеп қайнаған көзін Азнагөлге бір тикти де мақтанышлық пенен керилип тұрып, қутырған толқынның құшағына бойып таслады... Оның қызғыш жипек көйлекке оранған нәзік келбеті, теңіз шағаласындай кем—кем көзден ғайып болды...

...Теңіз тынды. Таудай толқынлар қанаты сынған құсқа ұсап дәлсіреп барып тоқтады.

—Теңізбийке жауыз өзінің таласласын жутып жиберін, мазалы уйқыға кетті-ә...!—деп ескекшілер ұшан теңізге көз жиберді.

—Бұл бәрхә ұсындай. Тийисли құрбанлығын алмай сира тынышланбайды...

Теңіздің хешқандай құрбанлықсыз-ақ тынышланатуғынына хешкім, исенгиси де келмейді, айтпайды да. Айтып не қылсын, дәстүрге сүйеніп, ис ислеу, қорқақлар үшін аңсат ғой!...

* * *

Ақ желқомлы корабль асықпай жападан-жалғыз өз жүрісін дауам етіп баратыр. Ол түндегі бораңды ұйтқыған қорқынышларды да, Зулхизаның өлімінде еслемегендей, Азнагөл болса қәдімгідей кең пейіл хәм өзінің жүзәлиқ пенен кораблін басқарып бара-

қары өрмелей берди. Күннің биринши шыққан нуры менен үйіне кирип, муздай сыпасының үстине бойын таслады... Сол—сол екен ғарры орнынан қайтып тура алмады. Қоңсылары тез-тез хабар алып турды. Жыллы-жумсақ әкеліп турды, ауыл арасындағы жаңалықтар менен таныстырды. Кім балалы, кім қызы болды, кім орнынан тайып түсті, кім қанша балық тутты, кімнің жылымы майламады бәрін айтарын айтса да ғаррыдан сөз ала алмады. Тек үнсізлік. Жемеди, ишпеди, уйықламады, сөйлеспеди де уйыпаланған қасының астынан жылтырап көрінген қысық көзінен «Менің Зулхизамнан не хабарыңыз бар, қалы қалай екен?» деген сораулы өтініш сезилетуғын еді...

...Бұл уақыттары теңиздің үстине жалтырап түскен жұлдыздай Зулхизаның бахытты жолы менен араласып қайғылы өмір жолының соңғы минутларыда өтіп атыр еді...

* *

Ушы—қыйыры жоқ ушан теңиздің үсті менен төсі қайқайып корабль жүзіп киятыр. Самал менен көмпейіп киятырған оның желқомы аққуға мегзеп өстен желбирейди. Палубасында Азнагөл, Зулхизаның тоқпақтай бурымын сыйпап өріп киятыр.

—Менің Русалкамсаң Зулхиза! Сениң тек алтын тарағың кемис екен. Стамбулға жетсек болды, алтын тарақ алып беремен.

Зулхиза бұл сөзлерге баладай қуанып, кишкене қоллары менен Азнагөлдің мойнынан қушақлайды.

Жаным маған алтын тарақ та керек емес. Русалка да болғым келмейди. Мен тауда өскенмен. Мені тек тау қызы деп жақсы көрсең еді сүйгенім!

—Ауа, сен тау сулыұйсаң, Зулхиза!...

...Түн. Аспан менен жер қутырған дүбелейге ерип, жиілісі шықты. Әйдархадай қара толқындар жүк тийіп жол тартып киятырған корабльлерди, түйіншіктей ылақтырды. Қажарли самал желқомларды қақ айырып тилкімледі. Азнагөлдің ескекшилері тосыннан болған қыян—кесті уақыяға қарсы тұрып дінкесіп қурыды. Ақырында жениске ересе алмайтуғынын билген ескекшилер өлерменге келгенін билип, түз-

дегі жетім шөжеге усап, тирегі жоқ Азнагөлге ұмтылды.

—Минне көрдіңізбе хожамыз, теңиз құрбанлық талап етеді!

Сен қағыйданы буздың! Хәзир Зулхизаны құрбанлыққа таслайсаң, ямаса теңізге өзіңді ылақтырамыз, қане не айтасаң?—деп Азнагөлге топылды. Ал Азнагөл болса теңізге түсіп кетпегеймен дә... деп қорыққанынан корабльдің өрлигіне асылып өлідей қатып, жарғанаттай жабысып алды. Ескекшилер болса бири-бири ийтерип басып Зулхиза отырған каютаға жууырысты...

* * *

...Зулхизаның бир өзі бир жайда. Үстінде алтын сабақ пенен нағысланған қызғыш жипек көйлек, яқыт таслы алтын сырға, төсінде гәуһар таслы өңір моншақ, бармақтары бириллант жүзиклерге толы. Барлығы да өзіне жарасып сулыұлығына тағы бир сулыұлық қосылып тур. Теңиздің қутырғанына үш күн, үш түн болды. Хәмменің жүзіне өлімнің пуы урган. Тек Зулхизаның жүзі хешнәрседен хабарсыз жарқырайды. Бурыңғыдай арқайын хәм бахытлы. Себеби, сүйіклісі жанында, ол бар жерде оған батылы барып хешкім жаманлық илемейтуғынына испеди.

Теңиз болса күннен-күнге қутырады. Оның ашыуы ең соңғы шегіне жеткенде де, Зулхиза сескенбеди. Сүйіклісі Азнагөл жанында тұрғанда, ол қалай сескенеди «өзім тири болсам қанатлыға қақтырмайман. Көзімнің қарашығындай қорғайман!» деп Зулхизаға неше мәрте ант берген жоқпа! Әлбетте, Зулхиза, Азнагөліне испеди. Себеби, ол басқа жигиттердей антынан айныйтуғын тайғанақ жигит емес. Хәде бердіме орынлайды. Бир сөзлі, мәрт жигит!... Тоқта, тоқта, қапыны биреу қағам? Биреулердің бақырысы еситилеме?—деп елеуреди Зулхиза, Азнагөлге бир нәрсе болып қалмады ма екен? Мына ескекшилер қалелімде Азнагөлді өлтирип қойып, енди маған киятырған жоқпа екен?—деген ойлар менен қауипленген Зулхиза қапыға қарай жууырды. Ескекшилер соның арасында каютаға басып кирди. «Уай—уай, мыналарға не бәле болған! Шашлары

тыр. Оның ғарғаның көзіндей көзлерінен мийирман-лық емес, корабль толы дүньясына болған қууаныш сезилер еді! Ох.. Қандай қарам нийетлі қууаныш! Теңіз енді қайтып толып, дүбелей тұрып толқымаспа скен!? Оның жаман нийеттері менен сатқындығы әш-каралапбай қалар ма екен?!

V

Зулхиза кеткели бүгін бірінші ирет Жоламан ғарры қатты уйқыға кетті хәм түсінде өзінің ақлы-ғын анық көрді. Сөйтіп, ә... әй.. Зулхиза!—деуі менен оялды. Таң атып кетипті. Шырағым ғана қызым-ау, сен кимлер үшін өзіңді—өзің өлімге бұйырдың, кимлерді қууантқың келді!—дей берді... Ғаррының бүйтіп зарланыуының себебі, жаратылыстың қан-дайда бір жасырын күші Зулхизаның ең соңғы минуттарын Жоламан ғаррыға анық көрсетипті. Бул Жоламан ғаррының ең соңғы күшін алып кетті.

—Айттым қызым! Ианба,—дедим. Өзің бүр-кит уядан шығып, ғарғаны жолдас тұттың қызым!... Бул ғаррының ең соңғы демлері еді. Сол арпалыста жердің астынан есипілгендей, узақлардан Зулхизаның саз дауысы гүңиреніп есипілді.

Ә...й.. Ғарғаға қол беріп бахтымды жойыттым! Жүрегім мухаббатқа емес, ғәзепке толды...

Усы саз дауысты тыңлап отырып, Жоламан ғарры тым—тырыс түбі жоқ қараңғы дүньяға кете берді...

Азанда келген қадирдан қоңсылары ғаррының сууық денесінің үстінен шықты...

Ал төменде Теңіз патшасы Теңізбийке биресе көк арғымаққа усап, биресе мың баслы әйдархаға усап, ысқырған дауыл дүбелей менен гүркиреп айқасып, биресе кек бесігін шайқап, жағаны сыйпап өтіп, таусылмайтуғын мың қубылған сырың ай менен күнге ақтарып, әлпайым сөйлесіп, мың әлұан өмір қушағында жасай берді.

Жағаға қайтадан ашық—машықлар келетуғын болды. Ох... Хо! Қайтып келмейтуғын жаслық деген! Қандай құдиретлісен!

ГАЙНАН ӘМИРИ

(1911)

Гайнан Гимазетдинович Әмири (Әмиров) 1911-жылы Башқұртстанның Жаңа—Артауыл ауылында тууылған. Башқұрт педагогикалық институтының әдебиет факультетін пүткереди. Республикалық газета-журналдарда ислеп жүрип, әдебий творчестволық жұмыстарға кириседі. 1942-жылдан баслап СССР Илимлер Академиясының Башқұртстан филиалының М. Гафури атындағы тил хәм әдебиет институтында илимий хызметкер, сектор баслығы болып ислейди. Ол Уа-тандарлық урыста көрсеткен ерлиги үшін I дәрежелі Уа-тандарлық урыстың орден хәм медальлары менен награда-ланған.

Г. Әмири Башқұртстан АССР на мийнети сиңген мәде-ният хызметкері. Ол прозаик хәм шайыр, «Жаңа аңыл» (1932), «Шамсутдин хәм Нураддин» (1934), «Август ақи-а-мы» (1935), «Алтын» (1940), «Солдат жүрегі» (1943), «Өмір қууанышы», (1950), «Гүрриңлер» (1952) хәм т. б. оалаларға арналған китаалардың авторы.

УЛЛЫ БАҒ

урғалий ағаның жаслығы хақ қында мен тек ауылласларының айтыуы бойынша ғана билетугын едим.

Оның әкеси Оспан уақтында беккем, гурғын хожалықтың басшысы болған деп айтысатуғын еді. Жер бөлісіу үстіндеме жайлау үстінде ме, ол қоңсылары менен жәнжеллесіп қалып, қоңсылары оның үйін де, малханасын да, дән-ханасын да өртеп жиберген. Усын-нан кейін Оспан ғарры қайтып бойын тиклей алмаған.

Өз хожалығына қолды бир сил-теп, Оспан помещикке тоғай баж-баны болып жалланды да, соңғы

жыллары өмірін тоғайда өткерді. Бул хызметте ол бар нитасы менен иследе. Егер мүжіктің қолында рұхсат қағазы болмаса, оған тоғайдан қамшы сап алыуына да ықтияр бермеді.

Егер кимде-ким помещиктің тоғайынан жасырын шыбық алып атырып оның қолына түсе-ойса, жақсылық күтпей-ақ қойсын. Оппан жақсы сөз айтып жалынатын, нара беріп те, барынды алдында қойып күтіп те қутыла алмайсаң! Қолындағы балта ма, жарғы ма—барын тартып алады. Ал соңынан помещиктің конторынан: тоқтаусыз келин, штраф төлең!... деген шақырыу хат күтіп отыра бер. Оны ұсылай айтысатуғын еді.

Ауылдаслары Оспанды өлердей жек көретуғын болды. Тап жек көргені былай тұрсын,—ашыу-ызалары ишлеріне сыймады.

Бирақ гарры ауылдасларынан басқа хеш нерсе күтпеген де шығар. «Хәммениң де қолының бармағы сыртқа қарап бүгілмей, өзіне қарап бүгіледі ғой,—деп ақыл жууыртатуғын еді ол.—Демек, хәрким өз пайдасы үшін жууырады! Мен дийуанашылыққа түскенімде менің тәрдіріме хеш кимнің басы айланбады. Мен кишинің ғамын не деп ойлайман?».

Ол алдына ким шықса да, ағарған қойу қасларының астындағы шүңирейген ашыулы көзлері менен гүманланып қарайтуғын еді. Соңлықтан да халық оған «Оспан қасқыр» деген лақап берді. Оны ауылда басқаша атаған адам болмады.

Ауылға ол жылына екі мәртебе келип кететугын еді. Құрбан-хәйт байрамында, хәм Ораза байрамында¹.

Қатты хәм батыл адымлап ол дуппа-дуұры мешитке қарай жолланатуғын еді; танысларына хәтте дем алыуға да кирип шықпайтуғын еді.

Мешитте жасы барған абырайлы киcилер әдетте биринши қатарларда отырды. Оспан гаррыға бундай хұрмет көрсетилмейтуғын еді: ол хәммениң артында пештің алдында отырады. «Оспан қасқыр» хәтте моллаға да, помещиктің тоғайынан мұт отын алып пайдалануыға рұқсат етпейтуғын еді дә. Молла конторға он

бөрене үшін төлесе—мәрхәмәт, он ағаш кестиреді, ал енді он биринши ағашты, айтайық, я жаба үшін, я тырма үшін алайын десең—жақылатпас! Ал егер квитанция жоқ болса,—тоғайға аяғынды изеп баспа!

Намаз оқылып болынғаннан кейін, Оспан моллаға тийисли тийини береді де, сөйтіп, пәтияны ахырына шекем тыңламастан, келеси хәйтқа шекем мешиттен дуп-дуұры тоғайға кеткени кеткен.

Хәтте оның өлими де хәдден тыс, адам қорққандай болды,—ол жөнин де ұзақ жыллар дөгеректегі ауылдар айтысып жүрді... Қыстың бир түнінде, помещиктің тоғайын айланып бақлап жүріп, ол қасқырға құрған қапқанға түсіп қалған. Қатты пружинаны ол жаздырып ала алмаған,—тап сол жерде қатып та қалған; гаррының денесін бир топар қасқыр тартқылап заялағай.

Ауылға оның өлгені хәққындағы хабарды Оспанның баласы Нурғалий жеткерді. Гөр қазып беріуіге жәрдемлесің деп жигит жылап, үйме-үй кирип ауылдасларына жалынып жүриуіне туұра келді. Бирақ жерлесіуіге барыуға тилеушилер шықпады. «Ийтке—ийт өлими. Өзинің излегені де сол еді!»—минекей ауылдасларынан Нурғалийдың еситкени.

Нурғалий әкесін тоғайдың тупкирине жерледі: ауылдан тек жалғыз муэдзин¹ келді—хызметім ұсылай, бас тартып қалыуға хеш мүмкин емес,—деп жиназаны мыңғырлап оқыды да, гүнадан аулақ боллайын, деп үйіне зып берді.

Ауылда, әлбетте, қапқан екі аяқлы «қасқырға» қойылышты, тап соған керек болған жауыз қасқыр—Оспанның өзі ғана түсе-ойған екен,—деген гәплер ұзақ айтылап жүрді. Бул гәп ырас па, өтирик пе,—оны енді қалай бул жерде тексеріп отырарсаң!

Әкесі өлгеннен кейін Нурғалий ауылға көшип келді, тап ауылдың шетіне, көлдің бойына кишкентай ғана жай салып алды хәм сол жерде қартайған анасы менен күн кеширип отырды.

Помещиктің тоғай басқарыушысы Нурғалийға

¹Құрбан-хәйт, Ораза—булар диний байрамдар.

¹Муэдзин (мәзин) —мешиттің киши хызметшиси.

ата кәсібін ийелей ғой, деп үгітлеген емиш, бірақ ол оған келісім бермейтін миш, дегендерді жұрт айтысып жүрді. Жигитті әкесінің тәғдірі қорқытқаны көрініп тұр—оны жұрт «бөлтирик» деп атағанын да, «Әкесінің жолы менен жүрер...» деп алды ала болжап айтысқанларын да ол еситіп жүрді ғой.

Сол күндері мен Нұрғалийды бірінші ирет көрдім. Бул арықлаудан келген болса да, бірақ күшлі, бойшаң, мелле шаш, жылтырақ, өткір қой көзді жигит еді: нәзері сөйлесіп тұрған адамының жеті жүйресінен өтіп тұратуғын еді.

Нұрғалий өзінің үйінде оңаша аұлақ жасады, қоссылары менен хеш қатнаспады десе болады,—ырасында да, «бөлтирик»!

Анасы өлгеннен соң, шамасы екі жыл өткеннен кейін, аұылласларының таңланғанындай, Нұрғалий үйленіп алды, ол қатынлыққа қонсы аұылынан Гаффа деген жетім қызды алды.

Жетімнің не көрген күні бар... Гаффа уялшақ, тартыншақ болып өсті: тек адамлар емес, қозыдан да қорқатуғындай болып көрінетуғын еді. Хәтте, шөмиш, ямаса оқлауды алажақ болса да, ол қолын қорқа-қорқа созып, әдеп бармағының ушларын тийгизіп, «шағып алмас па екен?» деп ойлап тұрғандай болатуғын еді. Гаффа қаптай қолшылдатып ишилген қара көйлек киініп жүретуғын еді, таң жүрісі менен емес, ал қылығы менен де кемпірді еслететуғын еді.

«Жақты дүнияға неге тууылып шықтым екен, деп өкінгендей болып жүреді» деп айтады халық әдетте Гаффа қусағанлар жөнінде.

Сонлықтан да оның бул үйге келіуі—Нұрғалий ағайдың турмыс келбетін өзгерте алмады: бұрында ол (Нұрғалий) қандай қақбас бөрі болса, сол турысында қалды.

«Қазанына сай қақпағы»,—деген шешімге келді аұылдағы өсекшіл қатынлар.

Гаффа менен Нұрғалийдың перзентлеріде болмады, олар жекке-жалғызлықта жасады.

Нұрғалийға әкесінің айтқан ұсыныстарын орындап жүргендей сезілді.

—Адамлар жауыз,—деп жиін-жиін үйрететуғын

еді әкесі.—сен, ulyм олардан өзінді аұлақ тут! Тәбият жаратқан құдай менен дәслас, сонда жаман жолға түспейсен, сонда ибадатлығыңды сақлайсан.

Нұрғалий әкесін жүдә қатты хәм шын кеуілінен сүйетуғын еді. Буны түсініу қыйын емес,—жас бала әкесіне неге «Оспан қасқыр» деп лақап таққанына дә итибар бермеді. Оның ушын бул оған ең меҳрибан адам еді. Қыстың узақ түнінде әкесі баласына тоғай хәкқында, ағашлар хәм мийуалар хәкқында, таң қаларлық шыпасы бар дәрі шөптер хәкқында айтып беретуғын еді, құстардың дауысынан айырып билиуге хәм жабайы хайуанлардың дәмигиге қасиетлерін үйреніп алыуға оқытты. Оспан ғаррының гүрриңіндегі ағашлар, шөптер, гүлдер де тирилип кеткендей, адамларға түсініксіз өзінің сырлы өмірі менен жаңлы мақлұқларға айланып кеткендей болатуғын еді. Сонлықтан ғарры баласына аса керегі болмаса шақаны сындырыуға, путаның басын қайырыуға, гүлді жулыуға хеш уақытта руқсат етпеді.

Нұрғалий да тоғайды тәуір көретуғын еді. Ал басқаша болуы да мүмкін емес еді; тоғай оның гирттейінен жалғыз жақын досты, сырласы болды ғой.

Аұылға көшіп келип, Нұрғалий тоғайды сағынды. Кешлерде өзінің үйінің алдында отырып, Нұрғалий ойларға шүміп, узақларға қарап, жым-жыртлыққа алыстағы тоғайдың өлпең дауысын еситуге үмітленгендей болып, тыныш отыратуғын болды.

Оның шарбағы батпақлы жерде орналасқан еді, бул жерде өсіп тұрған ағашлар да жоқ, және де құрбақалардың бақылдағанынан басқа хәм сгер күн шамалы болағойса—жағаға келип урған толқынның шауқымынан хәм қамыстың сытырлысынан басқа хеш нерсе еситилмейтуғын еді.

Ақыр соңында Нұрғалий өзін тутып тура алмады, меншик жерінің шегарасын жағалап салма қазды, тоғайдан жас ағашларды қонарып әкелді хәм оларды үйінің алдына тикті. Бүлдиргеннің (малинаның) хәм қарағаттың (смординаның) путаларын да ол көшіріп әкеліп тикті. Енді минекей баяғы дақылсыз, кеуілсіз батпақлық жерде гирттей болса да, өзінің бағы, Нұрғалий ағайдың бағы пайда болды.

Арадан бирнеше жыл өткеннен соң Нұрғалий шынталап мийуе сатыуға киристі. Әне енді бул да оған

олай—булай табыс киргизди; оның жери де көп емес еді, дәни хеш уақытта бәхәрге дейін жеткен емес еді...

Урыс та басланып кетті, бірақ бір мың тоғыз жүз он төртінші жылы да, оннан соңғы уақыттарыда оны әскерлікке аспады; оның жүрегі ауырыу екен. Ол тоғайдың иішінде тикен жапырақлы ағаштардың таза, ем болатуғын қауасы менен дем алып өссе де, мұдамы аздап ауырып жүретуғын еді.

Нурғалий кишкене бала уақытында тоғайда алдынан айыу шығып, сондай қатты қорқып кетіп, шөптің үстінде талып қулап түскен. Оспан ғарры тек кешқурын ғана ес-түссіз жатқан баласының үстінде шыққан. Бәлкім, ұсы уақыядан соң Нурғалий ауырған да шығар?

Кейін солай да болды, әскерлікке жаңадан алынғанлар урысқа кетіп қалды, ал Нурғалий өзінің кишкене бағына айналысып жүре берді, қонсылары менен танысып—биліспеди, күні менен де бір үндемес, оған бола Гаффа да онша сөйлемшек емес еді.

Совет власты дәуірінде Нурғалий жарлылықтан шығысты—помещиктен тартып алынған жерден оған да бөліп жер берді, күн көріу тәуір-ақ жеңілесті хәм дарқан болды. Ауылдасларының оған көз қарасы да өзгерді; бурын олар ауызын ашпастан, бір ауыз үндеместен, оның үйінің үстінде өтіп кете беретуғын еді, бәрі бір «Оспан қасқырды» ұмыта алмады. Енді бурынғы өкпелеспелер кем-кемнен ұмытыла бастады... Нурғалий ағайды жыйналыстарға хәм дийқанлардың мәжілістеріне енді шақырып тұратуғын болды. Ол хаялы менен қонсыларына қонаққа баратуғын жағдайлары да ұшырасып тұратуғын болды,—бул бурынғы уақыттарда адам көрмеген қылғалар!...

Нурғалий ағайдың кеуілі көтеріңкі. болып жүргенін тек жасы үлкенлер ғана емес, ал бізлер, балалар да аңғардық. Бір мың тоғыз жүз жиғирма бесінші жыл болса керек, Нурғалий наұқасланып жатаққа жатты, жүрегінің ауырыуы оны төсегіне бәнтледі. Міне, врачлардың кеңесі менен барлық дийқанларда, әсіресе Гаффа да күтпеген жерде обалстық атқарыу комитеті Нурғалийға санаторийға мұт жоллама берді. Нурғалий ағай зорға дегенде кийініп, төсегінен тұрғаны да сол, оны волисполкомның пайтон арбасына мингизіп, темір жол станциясы-

на апарып қайтты, ол соннан ары поезд оны Кавказға зымыратып ала жөнелді.

Нурғалий екі ай өткеннен соң қайтып келді, ырасын айтыу керек, пүткіллей басқаша адам болып қайтты. Ис бунда оның жүрегінің тынышсыздандырмағанында, оның жеңіл хәм еркін дем алғанында емес, Себеби басқаша болды.

—Көріп отырсызлар, бурын бул Кавказды бейіш деп атайтуғын еді,—деп гүррің етті ол Гаффаға хәм қонсыларына. —Бирақ мен бул «бейіште» болып келдим хәм ол жақта бизлерге қусаған дийқанлардың жер сүріп, бийдай егіп, бағ көгертіп атырғандарын көріп келдим. Ал бағ дегенің Кавказда—тек ауызын ашылып қарап тура бересен!... Не нәрселер жоқ дейсең ол жақта: апельсин хәм алма, хәм жүзім, хәм алмұрт, лимонлардың мийуесі сырығып тұр, фөрез, жапына не керек, соның бәрі өсіп тұр!

—Онда неге, қызық-әй, бизің жақта ондай бағлар жоқ?—деп тартынықырап сорады натық Гаффа.

—Еле сирә егилмеген бағ қайдан болсын?—деп ойлаптан түрде жууап берді Нурғалий ағай. —Ал егер буннан бурын қашшап-ақ бул исти қолға алғанда бизің Башқұртстанда тап сондай мийуели бағлар болған болар еді... Мен мипекей туқымдардан бірқаншаларын әкелдим... Өмірімше әйтеуір нәрселер менен шұғылланған екенмен —гилең смородинна менен малина. Ал енді жаңадан бағ көгертемен. Құдай бере ғойса, екі—үш жылдан кейін менің де алмам гүлдеп тұрар! Кемшир, тири болсақ, оны да көрермиз!...

Міне қандай мақтанарлық қыяллар менен қайтты Нурғалий аға Кавказдан.

Хақықаттан да, ол келесі жылы бәхәрде өден иішіне топырақ салынған гүзешелерге туқымларды екті, және гүзешелерді жыллы жайда игиятлап сақлады. Ал туқымлар өніп шыққаннан соң хәм жер жылығаннан кейін оларды дүзіу қатарлап бағдың иішіне тигізіп шықты. Нурғалий ағай барлығы да дәл есепке алды; мипекей бул жерде оның алмалары көтеріліп княтыр, анау жерде апельсин ағашлары гүлдеп атыр, ал участоктың ең шетінде жүзім тұтып княтыр.

Атызда жаз күндері тек Гаффа ғана жұмыс иіледі. Нурғалий ағай ғәлле өсіріуден биротала уаз кешті. Тан азаннан қара кешке дейін; «Абайсызда көріп

қояғойса, олар да мийіе бағ өсіріп жүрер!»—деп қонсыларынан қызғанып, бағдың ишинен шықпай гүйменіп жүретуғын еді. Бірақ, әлбетте бизлердің бала көзимізден ол хеш жасыра алған жоқ. Нурғалий ағайдың бағын бизлер мұдамы бақлап бір жыл жүрдик. Егер күзде бағдың ишине кириўге қолайлы пайты келсе, жүзим хәм апельсиннен маза қылып жей жақшыз.

Бірақ дийқанларға молшылық хәм жанына тынышлық әкелетуғын күз, Нурғалий ағайға меҳрибан ана емес, ал залым өгей ана болып шықты. Ырасында да, малина менен смородиналар соншелли көп мийіе берди. Гаффа жеңгей нешше пудлап қайнатып алды хәм нешше плитка қақ қатырып алды. Бірақ, Нурғалий ағай бул сыйға ийек сүйеп жүрген жоқ еді ғой!

Ерте күздегі тоңазыған аяздың муздай шамаллары жаңа шыққан жыллыны сүйиўши нартларды урып кетти, жапырақлар жыйырылып қалды, қарайып кетти, түтик болып шыйратылып қалды...

Бір сөз бенен айтқанда кавказлы көшип келген өсимликтер, жағаға шығып қалған балықтай, қырылып набыт бәлди. Тек алмалар ғана тутты, бірақ бул таңланатуғын жаңалық емес еді; Уфада, Бирскиде нешше әспирлерден бери алма өсіріп киятыр.

Солай етип Нурғалий ағайдың үмити күзде оған тек ғана қапалық алып келди!... Бәринен де бетер Гаффа жеңгейдің тауықларына обал болды. Аўа, Кавказ лимонлары тауықларға қымбатқа түсти! Күндіз күни, Гаффа атызда жүрген ўағында, хийлекер тауықлар хәремнің тесик жерин тауып алып, бағдың ишине түсипти хәм лимонның жаңа шыққан нартларын дымып қоймай шоқып жеп қойған. Усы жинаяты ушын Нурғалий ағай оларды қатаң жазалады,—сол заматта ақ олардың биреўин қалдырмастан тутып алып сойып таслады. Тап сол ўақытта қонсылардикине қашып кеткен ұзын сатан, тарамыс, түри урыснаға қолайласқан бир қораз ғана қутылып қалды. Бақырып, қанатлап қаўзы айырыўы менен қораз бийик тоқыма шарбақтың үстинен асырылып ушып кетти, аўа солай етип ол өмиринше қонсылардың үйинде қалып қойды. Гаффа жеңгейдің хешбир шақырғанына қулақ аспады...

Гаффаның хақ нийет жүрегі қаншама азап шексе де ол күйеўине жағына алмады: буның пайдасыз еке-

нин билди. Бизлер, балалар да бундай өш алыўға таңланбадық. Өйткени, бизлер Нурғалий ағайдың қатаң мннезин жүдә жақсы билетуғын едик: ол бизлерди малинаның ишинен тутып алып, тула бойымызды көк-ала қойдай қылып, басларымызды исирип жиберетуғын еді.

Усы күзде де Нурғалий ағай пүткил аўылдың мазағы болды. Оған «Нурғалий апельсин» деп лақап берди... Усындай лақап ағайды тағы да аўылдасларынан шетлесўине мәжбүрлегени толығы менен түсиникли болды. Ол қонсылары менен сөйлескенди пүткиллей қойды, енди бийик, саялы ағашлар менен қоршалған кишкене үйинен шықпастан отырып алды.

Сол манда ол не туўралы ойланып отыр, неден үмитленип отыр, буннан былай енди не ислеўге пийетленип отыр,—буны дийқанлардан бирде-биреўи биле алмады, ал билиўге де онша хешким урына бермеді.

«Бизин Башкирияда апельсин менен лимонларды өсприўди ойлап жүргенни айтсаңа»—деп адамлар үйме-үй кирип мазақлап жүрди.

Минне, және бир үш жыл өтти, хәм бизин аўылда бир мың тоғыз жүз жигирма сегизинши жылы округ бойынша биринши колхоз пайда болды. Оны «Искра» деп атады.

Дәслеп колхозға хожалықлардың азғантайы күрди, бірақ бир-еки жыл өтип еді, бизин аўылдың хәм-меси артельге бирлести. Тек жалғыз Нурғалий ағай ғана шетет қалды... Және оны үгитлеп те көрди хәм өтипди де, бірақ ол хәммеге бирдей жуўап бере берди:

—Яқ, енди азаматлар, мен өз жолым менен жүремін! Менде—бағ, шырышымды бузбан!...

Жаслар өжет хаққында хәтте қосық та шығарды: кешқурып жигитлер, оның үйиниң жанынан өтип баратырып, күлкили етип, бар даўысына салып ўарлап, мынадай дейтуғын еді:

Неттиңиз Нурғалий аға
Кеттиңиз қосылмай басқаға?
Неғып сиз ырасыннан да
Кире алмай жүрсиз колхозға?

Бірақ буның да жәрдеми болмады.

Усыдан кейин толы аўыл өжет Нурғалий менен қат-

наспайық деген шешімге келді. Барып—барып ол жөнінде адамлар умытып та кетті... Бул уақыттың ишінде ол бағдың ишин аударғанын қоймады, ал оның өз бетінше қайсар жұмысынан бірнәрсені шықты ма, оның ағашларында мийуелер писті ме,—бул қаққында хеш кимнің хабары болмады.

Бирақ ауылда Нурғалий ағайды мұдамы есіннен шығармай жүретуғын бір адам бар еді, хәтте оған тынбай барып туратуғын еді. Бул Шарифулла—ағай деген еді.

Шарифулла, Нурғалийдан бес-алты жас киши еді, бирақ оған өзи жасаған дәуірде көп қысылыспа-қыйыншылықтарды басынан кешіриуге туұра келген. Империалисттик урыста фронтта болған, бир мың тоғыз жүз он сегизинши жылы үйіне келместен-ақ Қызыл Армия қатарына кирген, онда командир болған ба, комиссар болған ба, әйтеуір ауыр жарадар болған. Жасы әдеуір өтип кеткенде ауылына қайтып келип, үйленген. Бул жерде оған тынышына отырып, үйдің онысығына айналысып, балаларын баққанда болатуғын... Бирақ, Шарифулла ағайдың минези бундай емес еді! Хә демей-ақ ол—коммунист—волисполкомда жұмыс ислеуді, совет властын беккемлеуді, жарлыларға жәрдемлесиуді, кулактар менен гүрести баслап жиберди.

Бирақ олар оннан өш алды... Кулактардың ислеген бүлгиншилиги—уақтында оны шоқмар менен сабады, аттың күйрығына байлап, көшеде дағырлатын сүйретті. «Ең болмаса бир большевикке болса да кемисин!»—деп табалап сөйлеп, таслап кетті.

Дийқанлар есин жойтқан, көкирегінде еплеп шықпаған жаны бар, Шарифулланы көтерип алып кетті хәм патырат бастырылғанша оны жасырып сақлады. Шарифулла Уфада да, Москвада да узақ уақыт емленди, ал үйіне қайтып келгеннен соң ол волисполкомда ислеуге енди шамасы келмеді: ден саулығы нашарлап қалған еді.

Оны ауылдағы парти ячейкасының секретары етип сайлады.

Шынын айтқанда, бизиң колхоздың шөлкемлестіріуши де, Шарифулла еді; дийқанларды бирлесиуге үгітлегенде өзи еді.

Ғаррысы да, жасы да—ауылдағылардың хәммеси

Шарифулла ағайды сүйетуғын хәм хұрметлейтуғын еді., Оған ойласыққа, жәрдемге журт барып туратуғын еді. Ерли-зайып жәнжеллесип қалса да, ким қақким нахақ, соны шешип бер деп Шарифулланы шақырады... Мен оны шын жүрегинен сүймеген бир дедийқанды билмедім. Биз, комсомолларға ол былай деп айта беретуғын еді:

—Хәркимнің өзіннің жарқын әрманлары, қияллары хәм тилеклери болады. Мине, тап усы әрманды шеберлик пенен қарап көриу, түсиниу хәм оны иске асырыуда адамға жәрдемлесиу керек!

Сонлықтан да Шарифулла пүткил ауыл болып аласлаған Нурғалий ағаны хеш уақытта да умытпады, оның тәғдийри қаққында тыншымады.

Бир сапары, бир мың тоғыз жүз отыз бесинши жыл шығар деймен, Шарифулла өзине комсомолец Закирди шақырып алды хәм оннан сорады:

—Ағайним, оқығың келе ме?

—Оқығым ба? Ал қаяқтағы оқыуға? Курсларда ма?

—Айтайық, енди оны курс деп те болмайды.. Уфаға жақын жерде Кушпаренко районында тәжирийбе ушын қойылған мийуе бағ бар. Ол жерде бизиң Башкирияда бурынлары тек хәр кимнен еситип билип жүрген мийуенің кубла сортлары өсирилип атыр, дурысырағын айтсақ, өсирилейин деп атыр.

—Ал соңынан?—деди Закир.

—Ал соңынан бизге қайтып келесен, колхоздың бағын өсириуді баслайсан.

Закир инаныңқырамай бир күлип қойды:

—Ау-ға... Мен де Нурғалий ағай қусап, журтқа күлкі боламан ғой!

—Бундай болыу дымнанда миннетли емес,—деп қадаң түрде наразылық билдирди Шарифулла. Нурғалий ағайдың үстинен де журт қуры далаға күлип, масқаралап жүр. Ол жақсы ис ойлаған! Оның айыбы, ол барлығын жалғыз өзи ислеуге урына береді дә. Қала берсе оның билими де аз, ойланбастан хәрекет қылады. Не деген менен оның алмалары тутып кетті, мийуе берип атыр, ал бул бизиң арқа районларымыз ушын—жетискенлик ғой!

Әне Закир де кетті.

Ол оқып жүргенде Нурғалий ағайға жаңадан жәнне

бир бәле тап болды, қыс соншама қатты келди, дәтте шымшықларда аспаннан құлап түсе берди... Бәхәр де келди, ағашлар да бөртти, жапырақтар шығарды, ал Нурғалийдың бағындағы ағаштар болса тырдай жалаңаш, қарауытып кеткен, тап өртең шалғандай болып қалған. Тек қалың қар үргінлерінің астында қысқан шыққан смородинаның путалары ғана аман қалған.

Нурғалий ағайдың әбден еңсесі түсіп кетті: азып-тозып, сүйегі менен терісі қалды; шүңирейіп кеткен көзлері үмітсіздіктен белгі беріп туратуғын еді. Гаффа жеңгей қонсыларына хәсірет пенен ишіндегі дәртіні айтады:

—Бизің ғарры пүткиллей жабайы болуға қарады, тек жиілі болып кетпесе хеш гәп!...

Нурғалий ағай енді бағ пенен шұғылланғанды биротала қойды, барлық уақытын мешітте намаз оқыу менен өткеретуғын болды, ол жерде молла оны төрге шығарып қойды...

Гүзде Закир ауылға қайтып келди. Өзі менен бир-талай билим алып, орыс хәм башқұрт тиллеріндегі оқыу құралларын алып ғана қайтпастан, ал хәр қыйлы мийуе ағашларының да нәллери алып келипти.

Колхозшылардың улыұма жыйналысы шақырылды. Шарифулла колхоз мийуе бағын егемиз деп усыныс қылғанда, хәмме бирден уахахалап күліп жиберди. Нурғалийдың сәтсізлігі бизлердің хәммемізге қашшан-ақ қанық болып қалды, деп тум-тустан бәрі де гишпе қылып, масқаралады.

—Яқ, жолдаслар, бизлер Нурғалий ағайдың қәтеліклерін қайталамақшы емеспіз,—деп Шарифулла исенимлі түрде айтып еді, залдағылар тым-тырыс болып қалды: колхозшыларға оның сөзине құлақ қойыу әдегке айланған.—Биз илим қалай буйырса, солай ислеимиз! Мичурин қалай ислеген болса, солай ислеимиз!... Деген менен, Нурғалий ағайдан да кеңес сорап отырамыз.

—Оның қашшан-ақ иси питип қалды.

—Оның ислеп жүрген кәрінен хеш нәрсе күтпей-ақ қойың!—деп ашыудан буулыққан дауыстар шығып тұрды.

Сөйтсе де жыйналыс бағ ислеуге қарар қылды,

бірақ, Шарифулла, Закир, комсомоллар хәм мектеп оқыушылары ғана табысқа ерисетуғынына исенсе керек. Хұрметли жасы уллы колхозшылар түксийіп гәп қозғамады, бірақ Шарифулла ағай менен бәсекилесип айтысқысы келмеді: өкпелетип алармыз және, қояйық... десті.

Және де көп узамай ауылдың сыртында, арқаның сууық самалларынан бийік төбеліктер менен беккем қорғалған жерде келесі бағ үшін басқарма он гектар жер ажыратты. Закирди бағманлыққа сайлады.

Усы күнлери Шарифулла Нурғалий ағайға жүдә жиі барып туратуғын болды. Олар не хәққында сөйлеседі—белгісіз. Бірақ колхоз бағын хәремлеуге комсомоллар менен бирге Нурғалий да шықты. Жұмысты тым-тырыс, қунығып ислейди, хеш кимге бир ауыз гәп шашпайды, тек хәсіретли көзлері ғана күлмейди...

—Не қылды, сөйтіп ол колхозға кирди ме?—деп сорадым мен Закирден.

—Қысқарт!—деп бақырып жиберди қапталымызда тұрған Шарифулла ағай ашыұланып.

—Қысқартсақ қысқарта қойды, маған не...

Бағқа Закир алып келген малина, смородина, алма хәм шийелердің жас нәллери, ал хәремнің ұзына боғына ақ терек хәм сәруи таллар отырғызылды.

—Самал жибермейтуғын қорған!—деп түсіндірди Закир бизлерге мардыйып.

Бағдың қақ ортасында терең көл бар еді, оның жагаларында Черемуха, калина ғаулап өсіп кеткен, қалың путаларының арасында ежевика хәм костяника мийуелери малынып тур.

Нурғалий тап усы көлдің арт бетинен өзіне қос соғып алып, оның ишине печь, стол, скамейкалар орнатты... Келесі бәхәрде ол усы кәраға биротала келип алды. Бағшылық звеносына жұмысқа кирген Гаффа жеңгей де қонаға үйіне қайтатуғын болды, ал Нурғалий болса өзінің бағы менен қыйсайып тұрған ылашығын пүткиллей умытып кеткен сыяқлы.

Бағда азаннан қара кешке шекем жұмыс қайнайды, ал кеш болса жаслар ойын-сауық құрып, баянға қосып қосық айтады, аяқ ойын ойнайды.

Бул жерге егеде кисилер менен қартайған ғаррылар да келип туратуғын болды...

Ал Нурғалий ағай бұл ойын-сауықтарға қатнаспай, қасының қапталында тым-тырыс шылымын шегіп отырады да қояды, бірақ бизің комсомолларымыздың той бериулері оның ақ еніп киятырған қойыу муртының астындағы ерине гейде күлкі жууырғанын да талай мәртебе көріпті.

Бұны Шарифулла да сезген. Биз, комсомолларға, ал әсіресе Закирге ол бәрхәма:

—Балалар, Нурғалий ағай менен абайлаңқырап сөйлесің. Өйткені ол истің көзін билетуғын кеулі бай адам. Ол өмирінде талай бахытсыздықтарға дуушар болған, мине енді жүрегі тас болып, жабайысырап, халықтан бөлініп қалған!... Оған турпайы сөйлесен, —ол ашыуын ишине жыйнап, биротала тымсырайып қалады. Сонлықтан оның менен әліпайым, сыпайырақ сөйлесіу керек.

Бир күні Уфадаң артистлер келипти. Бағманлар күндегисинен ертерек дағысып кеткен, хәтте Закир де жууыныуым, таза кийім кийиниуім керек, деп үйіне кетиуге асықты... Гаффа жеңгей де сыйырының алдына шығып кеткен.

Бағда, қостың қапталында жалғыз Нурғалий ғана қалыпты. Ал оның дөгерегиниң тезирек босағанына кеулі шад, әл көп нәрселер жөнінде ойланып, ақыл жууыртып алыуы керек...

Жаңа ғана оның үйінде Шарифулла болып кетті. Шылым шегисти, колхозда болып өткен хәр қыйлы ұақыялар туғралы азлап гүррнлесті, ал оннан кейін:

—Нурғалий, енді сениң менен бизлер жас емеспиз, өмирде хәр қайсымыздың өз жолымыз, жөнимиз болды. Ендігі өмирди саналы, ойланып, абайлап өткергимиз, халық арасында өзимиздин бир ат қалдырғымыз келеди. Егер бизлер шамамыздың келгенинше жерди гүллендирсек, халық хәрдайым бизди еске алып, алғыс айтар деп ойлайман. Ал хәзир жер болса помещиктин, байлардың жери емес, өзимиздин жеримиз, советтин жери! Колхоздың сақый жерлерин тоғайлыққа, бағқа айландырып артымызда ат қалдырсақ—бұл қандай жақсы!... Сен қалай қарайсан, Нурғалий аға, хә?—деди Шарифулла салдамлы пишинде.

Бирақ Нурғалийдың минези ауыр, айтқан тәпине тез жууап қайтара қоятуғын адамлардан емес еди.

Ол жән-жағына қарады, шылымының қалдығын ылақтырып жиберди де, түнерген аспанға нәзер таслап:

—Жамғыр жауажақ қусайды!—деп мыңғырлады.

Шарифулла ауыр бир гүрсинди де, орнынан турды.

—Ал, мен кеттим... Қош, жора!

Оның кең жаурынлы ири денеси қалың ағашлардан ары тасаланыудан, Нурғалий дәрхал шылым орады, темекі сүйегинен исленген ашшы махорканы си-мирип бир тартты.

Дурыс, талабы келиспеди... Өзиниң бағы қуурап қалғаниан кейін ол өз тәгдири хәққында, келиспеген талайы хәққында сарсылып, көп ойланды. Бағ Нурғалийды өмирге жетелеп жүрген бирден-бир алданышы сыяқлы еди. Бұл алданышынан да айрылғаннан кейін:

—Енді тамам болған жериң!—деди ол өзине-өзи.

Бирақ Шарифулла менен Закир колхоз бағын қолға алды және тамам болған хеш нәрсе жоқ, еле өмир алдында сыяқлы, ал өзиниң күнделикли гүйбиинди дауам ете бериуін керек, өйткені күнделикли мийнет—бұл өмир екен.

«Елиуге келип қалдым, өмирде не көрдим?—деп ойлады Нурғалий Шарифулла кеткеннен кейін.—Ал мен не арттырдым? Өмирде не жақсылық көрдим? Ертеңли күн әжелім жетип өле кетсем, жыл өтер, он жыл өтер, оннан кейін мені ким есине алады? Хеш болмаса балаларым да жоқ. Не айтсам да тил қайтармай көмис болып қалған бирден-бир жақын адамым Гаффа. Өлсем ол жылап-сықлар, ууайым шегер, соның менен тамам дә... Сөйтип мен бұл дүньяға келмегендей хәммениң ядынан шығып кете беремен дә...»

Урада тауының арғы жағынан жарқырап ай көтерилди, ол жасыл жайлауларды, егисликті, көлді, колхоз бағындағы тырбыйған ағашларды көгис нурға бөледі. Салмалардың жағасындағы Сәруи таллықта бүлбил сайрады. Дәсле ол өз қуурайын сынап көрмекши болған қуурайшыдай исенимсіз, тартынып ярым дауыс пенен сәл-пәл шыйқылдап турды да, оннан кейін өз күшине, уқыбына көзі жеткеннен кейін кем-кемнен марапатланып, гүмис қоңыраудай сыңғырлатып, қубылдырып жиберди хәм, дауысының әжайып шыққанын өзі билгеннен кейін, тауларда жаңғырып есити-

лип турған сеслерге құлақ салғысы келгендей, бірден тына қалды.

Нурғалий аға өзінің әбден шыршағанын сезді: оның жүрегі сийрек, жүде әсте урды. Ол қосына кирип, шекпенін басынан асыра бүркенип, жатып алды, бірақ ұйқылай алмайтуғынына көзі жетті. Ол бір неше минут тауланып жатып, қосынан қайтып шықты, өшіп баратырған отқа азырақ отын таслады, шытырлап ушқын көтерілді... Бағқа жан енгендей болды...

«Колхоз бағында ислесем бе екен?»—деген ойға шүмді Нурғалий. Бірақ бұл жерде де оның мийнети умытылып, жоғалып кетеді, бұл жерде де оны хеш ким еске алмайды ғой! Әхә, деп ойлады ол: егер мынау жылға бойындағы бөлекті өзімнің меншикли бағым деп есапласам. Буны Шарифулла болып, Зәкир болып, басқа бағманлар болып, хеш ким билмей-ақ қойсын! Нурғалий ушын бұл оның меншикли, өз бағы болады, ең баслысы сол. Ол кәрада ушы-қыйыры жоқ малина смородина, ежевика, костяника хәм қасыл сортлы құлпынайлар бар, ал Нурғалий оларды Закирге қарағанда жақсырақ тәрбиялай биледи.

Пәскелтек жалын пытырлап жанып атырған құрғақ шақаларды әсте жалайды, ал Нурғалий нәзерин оттан алып, жақын жерлердегі ағашларға аударғанда, ағашлар оған қарайып, тунжырап үрпейісіп тұрған сыяқты көрінді.

«Демек, мәселе шешілді,—деп ойлады Нурғалий орнынан ушып тұрып,—колхоз бағы хәмменики, ал жылға бойындағы бөлеги меники... Нурғалий еле қайтып ислеу керек екенлігін көрсетеді»...

Ол ертеңнен баслап «өзинін» бөлімінде бар интасы менен ислей баслады, хәр бір түпті жас баладай мәпеледи, харам шөплерин отады, тыным көрмей жерин кетпенледи, кепкен кесеклерин қолы менен майдалады... Әлбетте, ол жақсын-жақпасын айдын бақтың басқа жерлерінде де ислеуине туура келді, бірақ онда да әйтеуір, хеш ким дыррықшылық етпесін деп ғана иследи.

«Мәйли, мийуесі колхоз телегине кете берсін,—деп ойлады ол өзінше,—бірақ олардың мениң мийуелерім, мениң табысым екенін билип жүремен!».

Ал күзде Нурғалий ағаның мийнети молдан қайтты: басқа бағманлардың бөлімлерине қарағанда ол «өзинін» бөліминен еки, үш есе көп мийуе жыйнап алды.

Биз, комсомоллар, оның табысына бір жағынан қуғандық, бір жағынан ырасын айтқанда, күнледік те. Нурғалий ағаны жыйналыстарда мақтап сөйледі, дийуалы газеталарда мақтап жазды, ал ол болса дым үндемейді, оның жуқа ериілерінде азырақ күлкі сезиледі де қояды...

Шарифулла оның хийлесін абайлады ма, жоқ па? Белгисіз. Қалай болғанда да, оны—мен анық билемен,—Нурғалий ағай менен бизің партия шөлкеми секретарының арасында бундай ийгиликли ис жөнінде хеш қандай гәп болған жоқ.

Сентябрьдің соңғы жумасы күні бизің колхозда зүрәт байрамы болып өтті. Қонақлар дегенін жер-жәхәнге сыймай кетті. Тек қоңсылас ауыллар ғана емес, ал узақтағы Уфадан да қонақлар келді. Таң қаларлық неси бар? Хәзир бизің «Искра» жоқары зүрәттилигін хәм колхоз фермасында сүттің көп сауып алынуы менен пүткил округке аты шықты. Әлбетте, өзлериңізге мәлім, соған сәйкес мийнет күнлер де «ауыр», салмақты болды.

Колхоз бағынан доход алынды және аз доход емес—саррас отыз мың сом алынды, деп председатель Аглям Зиннуров салтанатлы мәжилисте хабарлаған уақытта, бұл бизлердің хәммемиз ушын күтилмеген нәрсе болды. Әлбетте, колхоздың жазың менен көплен мийуе сатқанын хәммемиз көрдик, бірақ отыз мың! Және бұл «Нурғалийдин апельсининен» басқа бизде пайда келтиретуғын бағшылық болатуғынына хеш ким инанбайтуғын арқа районда.

Председателимиз жас: не бәри жигирма бес жаста. Оның қызыл шырайлы думалақ жүзі ешейін күнлерде ақ жадырап, күлкі ойнап, жайнап жүретуғын еді. Зүрәт байрамында Аглямға колхоздың табыслары хәққында таңланатуғын неси бар, бір жылдан кейін және усындай болама, жоқпа дегендей ешейін ғана мақтанбай, немқурайлылау айтып бериу керек сыяқты көрінді. Бірақ бұл пикирінде тура алмады. Керисинше, Зиннуров хәр сөзін айтқан сайын жарқылдап күлип, басқа күнлердегисине қарағанда да қуғанышлы болып көрінді. Бұл ушын оған не деп мин тағыу мүмкин?...

Мәжилистен кейін ең жақсы колхозшыларға сыйлықтар тапсырды. Сыйлық болғанда да майда-шүйде нәр-

селер емес мол-молақай: жақсы сукнодан тигілген костюмлер, самоварлар, бір жасар таналар берилди... Ис көрсеткен колхозшыны столға шақырғанда, мақуласқан шаұқымлар, қатты қол шаппатлаулар болып турды, ал қар бір сыйлықланыушы айып ислеген адамдай негедур қызарып кетеди.

Нурғалий ағай президиумда, ең құрметли орында отыр. Ғаррыға усындай құрмет көрсетиу Аглям Зиннуровтың өзиниң ойына келдире, жоқпа. Мүмкин, бағманды да сайла дегендей етип Шарифулла ағай председателдин ядына салған шығар...

Нурғалий хәммениң көз алдында, ең құрметли қонақлардың арасында, районлық партия комитетиниң секретары менен қатар, тек ауылласларының ғана алдында емес, ал қонсылас артеллердин колхозшылары алдында өмиринде биринши ирет отырыуы. Бул өзинше қандай да бир құрметтиң белгиси болыуы керек!..

Нурғалий ағаны басқа бир сезим бийлеп алды. Әлбетте, ол жаным деп сыйлық алғысы келди, ол столға шақырылғанларды ишинен күнлеп те отыр... Бирақ соның менен бирге өзин колхозшылар алдында айыплы деп есаплайды: «Мен бетсиз, не ислеп қойдым? Жазы бойы өзимниң бөлигимнен шықпай, тырбанлап жүрдим, ал улыуа колхоз бағына өгей баладай қарадым.

Бир уақытта Аглям Зиннуров, айрықша көтериклик пенен:

Оспанов Нурғалий!—деп шақырды.

Нурғалий аға председателдин сөзлерин ап-анық еситти, бирақ оннан қеш нәрсе түсинбеди. Гаффа хәммесине түсинди—оның ғаррысының атын айтып шақырып атыр, бирақ ол қууаныудың орнына зәрреси ушып қорқып кетти. Оған бурынлары жийи-жийи болып туратуғындай, ғаррысын және де масқараламақшы, күлкіге алмақшы болып атырғандай көринди.

Бирақ отырғанлар жән-жақтан гүилдесип, күлсип: Оспанов Нурғалий!

—Нурғалий аға!

—Нурий, ортаға шық, қәне, бойыңды көрсет!—деп бақырысты.

—Қара буның дым үндемей, тымсырайып жүрип көп нәрселер ислеп таслағаның!

Өзин шақырып атырғанын Нурғалий аға енди ғана түсинди, бирақ орнынан қеш тура алмады. Масқаралап

атырған жоқ па?... Ол жалтақлап қаялына қарады хәм Гаффаның оған әдеттеги садықлық пенен, бирақ марапатланып емес, ал мийримлилик, аяныш пенен қарап отырғаны оннан да бетер албыратты.

—Қәне, сөзди маған берин, жолдаслар!—деди тосыннан Шарифулла, ол кишипейиллик жасап кейинги қатарда комсомоллар арасында отыр еди.—Мен сизлерге өзимиздин Нурғалий ағайдың бир сырын ашып бермекшимен!..

Дәслеппойнына бир қабақ ыссы суу, ал оннан кейин бирден муздай суу қуып жибергендей Нурғалий ағаның жүрегі суулап кетти. Ол қысынғанынан дәрманы кетип, мойнын төмен салды.

«—Тыныш сууда шайтан балалайды»—деген орыс нақылы бар,—деп гәпин дауам етти Шарифулла бир күлип алып.—Сизлер Нурғалийға тымырық адам екен деп қарамаң. Ол ашық минезли адам!.. Ол аз жасқа келген жоқ, ал колхозшы сыпатында—ол еле жас. Бизлердин хәммемиз ески колхозшылармыз, ал ол болса артельге жақында ғана кирди, бирақ... хәммемизден озып кетти! бизин «тымырығымыз», билесизлерме, нени алдамақшы болғаның? Башқұрттың қатал климатын алдамақшы болды! Жалғыз өзиниң қолынан қеш нәрсе келмеді, сәтсизликке ушырады,—жәмлесип, пүткил колхоз болып жениске ериспекши болды! Хақықаттан да сәтине түшти. Нурғалий аға Зәкирдин бағшылық звеносында иследи, оның үстине түни менен бағқа қарауыллады, оған қосымша... билесизлер ме, жылғаның еки бойынан тәжирийбе участогин дүзди. Мийуе ағашларының барлық сыр-сыпаты менен минез-құлқын жақсырақ, уңқыл-шұңқылына шекем билип алыу ушын тәжирийбе участогин дүзди, билесизлерме?

Усы күтилмеген тосын гәплерден кейин Нурғалийдин еңсеси оннан бетер төмен түсип кетти.

—Құрметли Нурғалий ағайдан бизинң тилегимиз,—деп сөзин дауам етти Шарифулла,—өзиниң тәжирийбесин кишкене участоктан пүткил колхозымыздың үлкен бағына ең жайдырсын!..

Көпшиликтиң арасында да усындай шадлы, мақулаған шаұқымлар еситилди:

—Өтинемиз!

—Бәрәкәллә!

—Оған қудай қууат берсин!

—Хәрекет етсең, берекет бар,—дейди орыслар!

Кулласы шаўқым көтерілгени сонша, председатель Аглям қолларын былғап, биресе көзин алартып, биресе өтініш етип:

—Тынышланың, жолдаслар, усыншама шаўқым көтеріўге болама!—деп тәселле бериўге туўра келди.

Ақырында хәмме тынышланды хәм Аглям дизимге бир қарап алып:

—Қолхоз правлениеси Оспанов Нурғалийдин ҳадал мийнети ушын оған бир қуты пал хәрресин инам етеди!—деди.

Қатты қол шаппатлаўлар қайтадан жаңғырды, шаўқым хәм қошемет сөзлер және еситилди.

—Дурыс табылған ақыл!

—Енди бағда пал хәрресин өсирсин!

—Пал хәрреси шаңланыўға жәрдем етеди,—деп жазылған кітапларда.

Аглям қолын көтерди.

—Гәп усының менен тамам болған жоқ... Бизлер басқармада мынандай жуўмаққа келдик: Хәзир Нурғалий бағда, қоста жасап атыр, ал Гаффа женгей болса аўылда. Олардың булай турыўы қолайсыз, жасы үлкен адамлар! Биз бағдың қақ ортасынан оларға кишилеў жай салып бериўди уйғардық. Қалай, жолдаслар, Сизлер буған қарсы емессизлер ме?

Нурғалий ағай жүреги елжиреп, айыплы адамдай қызарып, төмен қарап турған хаялына қарады. Көрдинбе, истиң оңына айланыўын!.. Енди оның көзи сыйқырлы күлкі жайнап турған Шарифулланың жүзине түсти.

«Хә, ҳийлекер мен емес, сен екенсен, достым?»—деп күлмисиреп қойды Нурғалий ишинен.

Салтанатлы бөлимнен кейин үлкен той басланды: колхоз басқармасының есабынан еки бочка ишимлик қайнатылды хәм үш бочка қымыз ашытылды, қаншама гөшли аўқатлар қуўырылды хәм писирилди, ал май, пал, мурабба сыяқлы аўқатларды айтып түўесе алмайсаң.

Оның үстине хәр үй ийесиниң қолы ашылып кетти—өзлериниң бай таамларын таярлаған, өйткени қонсы аўыллардан қонақ кирмеген бир де бир үй қалмады.

Сонғы жыллардың ишинде көз көрмеген ўақыя хәмемизди ҳайран қалдырды: Нурғалий ағайдың ылашы-

ғына да бир арба қонақ келип түсти. Булар Гаффаның жақын-жуўықлары болып шықты. Әлбетте, олардың бурыннан да жақыншылығы бар, бірақ Нурғалийдин қатал адам, жақтыртпайтуғын минезин билип, оған келиўге батылы бармайтуғын еди...

Нурғалий ағай өмири туўып аўзына арақ болып, медовка¹ болып, қымыз болып, басқа ишимлик болып хәш-нәрсе алып көрмеген еди,—бірақ колхоз столында бир аз отырғаннан кейин ол мәс болғанын сезді.

Оның басы айланды. аўзы жыйылмай күле бергиси келди, орынынан ушып турғысы хәм «әне сизлер қандай адамларсыз!.. Мен болсам, сизлерге қарағанда... Әй, несиң айтайын,—кешириндер!»—деп аўылласларынан кеширим сорағысы келип турды.

Бірақ көмекейине келип қалған түйин бул сөзлерди түсиникли етип айтыўға мүмкиншилик бермеді.

Мүмкин, бул жақсылықтың нышаны шығар?

Гаффа женгей қонақларға хызмет етип, етеги жер ийіскемеди, ал азырақ сауа болған ўақытта ғаррысының қасына келип, оған пәрмана болып:

—Сен хәш нәрсе жемей отырсаң ғой, Нурғалий, сөйтиўге болама? Хәлленип ал, енди жұмыс деген басыңнан асып кетеди! Қара саған қаншама хұрмет көрсетип атыр!—деп сыбырлады.

Сол жылдың гүзінде мен Қызыл Армия қатарына шақырылдым. Ұзақ арқада хызмет етиўиме туўра келди. Үйден хат жүдә сийрек келеди хәм үй ишиниң аманлығынан басқа, колхоз турмысынан жартыўлы хәш нәрсе биле алмадым.

Бир сапары ел аралап жүрип тосынан бир жергиликли мичуринши—бағман менен таныстым және хәтте усы суўық үлкеде алманың бирнеше жыл қатарына мийўе берип турғанын еситтим.

—Буның таң қаларлық неси бар?—деп сорады бағман менен бир қанша өкпелеп.—Билимиң, ебиң болса, оның үстине талапласаң хәммесине жетиўге болады!..

Мен де өзимиздиң колхоз бағы, Нурғалий ағай туўралы айтып өтиўиме туўра келди.

—Хим, талантлы ғарры шығар! Оған жәрдем етиў

¹ Медовка—пал қосып, ашытып исленген ишимлик.

керек,—деди бағман хәм маған өзиниң арқада өсирген алмаларының бирталай нәллерин берди.

Мине бул сууыққа шыдамлы алмалар, ғарры буны Башқуртстанда егип көрсин!

—Хау, ол буның хәммесин не қылады?

—Хәммеси тутып кете бермейди ғой,—деп күлди тапысым.—Қаншама урынсаң да көпшилиги өлип қалады... Ғаррыға және анау... ким еди, Закирге, жазып жибер, жайылып өсетуғын ағашларды егуге өтиу керек,—билетуғын адамлардан сорастырсын, дәптерге справка жазып барсын.

Ертеңине мен нәллерди Нурғалий ағайға жибердим.

Еки хәптедей уақыт өтті, мен солдатлық хызмет бабында жүрип оны умытып та кетиппен, бир уақытта старшина маған хат әкелип берди. Нурғалийдың өзи, өз қолы менен жазыпты! Ал мен оны сауатсыз деп ойлайтуғын едим... Оқып үйренди ме екен?

«Балам, нәллериң ушын көп-көп рахмет, әсиресе ғаррыны умытпай есте сақлағаның ушын рахмет...—деп жазыпты ол. Колхозымызда хәммеси де жақсы, тек өткен қыста азырақ сәтсізликке ушырадық: аяз қатты болды, және ержетип қалған көп алма ағашлары өлип қалды. Қыйналдық, әлбетте, бирақ уағайымға берилмедик. Шарифулла менен Аглям Уфадан билимли бағман Иван Терентьевичти шақыртып алдырды, ол бизиң үлкен бағымыз бенен, жер шараяты, самал, мийуе ағашларының сортлары менен бирме-бир танысып шықты. «Егер жақсы ислесеңдер, бағыңыз жүдә жақсы гүллекетеди», деп кеуил жубатарлық жуумақ шығарды. Уфаға барғаннан кейин Иван Терентьевич маған бағшылық бойынша кітаптар, тийкарынан Мичуринниң шығармаларын жиберипти... Илаж қанша сауат үйрениуге туура келди. Закирге рахмет, уақыт пенен санаспай, мени оқытты, жәрдем етті... Бағымызда мийуе деген жүдә көп, колхозшылар да өзи қайтадан жеп атыр, базарға да сатып атырмыз. Бизиң Гаффа әжайып мурабба қайнатыуды үйренди, фабрикада исленгенинен жамап емес, ал сағыу ушын әлбетте, мурабба пайдалырақ. Тек бизиң бағдың өзиниң түсиминен колхоз женил автомобиль сатып алды. Рахимыян қаразшының баласы Зияпат,—ол ядындама?—шоферлыққа оқып шықты. Сениң нәллеринди сынап көремиз. Сөйтип, балам, жазатуғын жаңалықлар көп бирақ усының менен тамамламақшыман,—

қолыма қалем услауым қыйын, үйренбегенмен ғой. Тезирек қайтып кел, келгенинди медовка менен жууамыз, хәзир мениң пал хәррем үш қуты болды. Жақсы хызмет көрсет, балам, өзиниң жақсы исмиңе дақ түсирме. Көрискипеше сау бол!».

Бирақ тез ушырасыу несип етпеди.—Уллы Уатандарлық урыс басланып кетти. Мен фронтқа кеттим хәм туғылған ауылыма бир мың тоғыз жүз қырк бесинши жылдың августында ғана қайтып келдим.

Урыс жылларында ауылымыз жүдә төменлеп кеткен шығар,—танып болмайтуғын аухалда шығар, деп бийкар ойлаппан.

Дурыс, ауыл өзгерипти, бирақ мен ойлағандай емес; көшелердин бойларында бәлент ақ тереклер бой тиклептепти. Хәр үйдин алды—мийуе бағы, онда малина менен смородина ғана емес: ал алма, шийелер де бар.

—Нурғалий ағайдың мийнети ғой,—деп түсіндірди маған ағайинлер менен қоңсылар.—Сол көп хәрекет етті! Сеч колхоздың үлкен бағын барып көр, хәзир ол әжайып бағ болды!

Кешке қарай мен Нурғалий ағайдикине кеттим.

Ауыр ойға шүмген ғарры үйиниң алдындағы бастырмада отыр екен. Мен фронтта жүргенимде-ақ хат арқалы Гаффа жеңгейдин бир мың тоғыз жүз қырк еквинши жылы өлгенин еситкен едим. «Жалғыз адамның уақыт өткериуи қыйын шығар»—деген ой келди маған.

Оның кишкене жайы жылғаның бойында тур хәм ол қалың ақ тереклер менен сәрүи талдан зорға көринеди.

Нурғалий мени қушақ жайып қарсы алды.

—Ха, жеңимпаз!... Аман келдиниз бе? Сени көргениме қууанышлыман, үйге кир, қадирли қонағым боласаң!

Бизлер өткен урыс хәққында әңгимелестик, қайтып келиу несип етпегенлерди қайғырып еске түсирдик. Бир уақытта Нурғалий бойын тиклеп, шыр-пыр болды:

—Меникине, үйге мирәт етиуге де умытқаным қалай? Уяттағы-ай! Аман көрискенимизди жууыуға келискен едик ғой. Сен кешир қошшым, қолымның еби жоқ, хаял орнына хаял болуу қыйын екен...

—Бүлинбениз, хеш нәрсе керек емес, ағай!—дедим мен қыйылып.

Ғарры өкпелеп қалды.

—Керек емеси қалай? Уәдемиз қәне?

Ол бар ықласы менен алдыма биресе өзи ислеген

хәрре палын, биресе шекенде татыйтуғын ширели алмаларын қойып атыр; кружкама бурқырап ашыған ишимлик қуйыуды да ядынан шығармайды. Бизлер келесі күни азанда пүткил бағты толық аралап шықпақшы болып келистик,—усы жыллар ишинде бағ ержетип қалыпты, тау етеклеринде ошақ орнындай ашық жер қалмапты:

—Жарайсаң, жақын жылларда пүткил Башқұртстан үлкен бағқа айланатуғын болыпты!—деп күлип қойдым.

Мениң бул хәзилім Нурғалий ағайға унаңқырамай қалды. Ол үпелектей аппақ қасларын үйирип:

—Ал, сен қалай ойлап едің? Солай болыуы да керек балам! Хәтте бул күнге мен де жетемей... Бирақ Зәкир қайтып келе алмады...—деди қақ көкирегі менен.

Қалың тоғай бүркеген таудың арғы жағынан орақтай жиңишке ай жарқырап көринди. Ауылдағы үйлердің жақтысы биримлеп өше баслады. Жер бетин тынышлық басты, бул палдың, алмалардың хош ийиси менен тойынған жым-жырт тынышлық еди.

ӘНҰАР БЕКЧАНТАЕВ (1913)

Әнұар Гадиевич Бекчантаев 1913-жылы Уфа қаласында қызметкер семьясында туғылады. Дәслеп педагогикалық техникумды, соң Башқұртстан педагогикалық институтын пүткереди. Ол дәслеп мұғаллим, соң газета-журналларда іслейди. Ғатандарлық урыстағы ерлиги үшін «Қызыл байрақ», «Қызыл жұлдыз», II дәрежелі Ғатандарлық урыстың орденлери менен наградланды.

Ә. Бекчантаев дәслеп очеркист сыпатында танылды. Оның «Қызыл көкиар», «Орыс солдаты қаққында балада», «Қараедил толқынлары», «Карасняя жолында» хәм т. б. китаплары басылды.

Ә. Бекчантаев әдебиятты раўажландырудағы хызметлери үшін «Октябрь революциясы», «Хұрмет белгиси» орденлери менен наградланды.

Ол Г. Сәлем атындағы комсомол сыйлығының лауреаты.

БИР КҮНИ ТҮНДЕ.

еннен басқа хешким Ахунның бул қылықларына шыдамас еди. Билмеймен, оның менен жолға шықсаң машинасы бир илик тауады әйтеуір. Мине бүгин де бизлер бәхәр кешин ауылдан алыс жолда күтип алып атырмыз. Ахун мотордың бир жерлерин шуқылап отыр, бирақ бул ислердің барлығының пайдасыз екенлигин мен әлле қашан билемен.

Ким түнди дүзде өткермесе, ол түннің қәдирин билмейди. Жылтырап жанған оттың жалыны гейде қайғылы, гейде қуғаншылы ўақыяларды еске түсиреди. Гейде түтин менен бирге ойларын балалық

дәуирге өтіп кетеді, мұғаллим айтқан хәрбір сөзге таңланып, аұзының ашылып қалғанын билмей қарай отырған бала көз алдыға келеді.

Ахун машынды қалай айдауығын болса, тап сонындай, асықтастан кешки аұхатты таярлап атыр. Гейде картошка тазалауға кириседи. Гейде дуз аламан, деп шайнекти төгіп қояды...

Қәпелімде қараңғылықта гүймеңлеп киятырған бір ғаррының тулғасы көринді. Ғарры от жанып атырған жерге келип қатал түрде;

— Бул жерде от жағыуға болмайтуғынын сизлер билмейсиз бе?— деди.

— Қайырлы кеш,— дедим мен орымнан турып.— Бизлер билмедик, аұқат писиріп жемекши едик.

Ғарры сол қаталлығы менен сөзин дауам етті;

— Отты дәрхал өшириң, шай ишпекши болсаңлар үйге жүрің.

Ахун әдеттегіше жүриуге еринип, «машынды қалдырууға болмайды» деп сылтаулады. Ал мен бажбан ғарры менен кеттім. Арадан он минуттай уақыт өткеннен кейін бизлер жалғыз жайға келдик.

Мен бажбанлардың үйінде талай мәртебе түнедим. Олардың жайлары бөренелерден исленген болып, әдеуір кең келеді. Айна хәм есиклерине ағаштан ойып нағыс салынады.

Ғарры есикти ашқан уақытта иштен түскен жақтыдамен шебер уста исленген нағысларды аттан—анық көрдім.

Жайдың ишкі көринисінде мен бурын көрген қәдимги ағаш жайлардан айырмашылық жоқ еді. Ағаш кәттің үстінде көпшик хәм кепиренлер жыйнаулы тұрыпты. Пештің қасынан кийім тигетуғын аяқ машин орын алған.

— Үндегідей жайғасып отыра бер,— деди де ғарры сыртқа шығып кетті. Қыларға ис таба алмаған мен сұўретлерди бирме-бир көздеп өткере басладым. Башқұртлардың үйлерінде альбом дүзиу үрдиске айланбаған, семьядағы барлық сұўретлер айнаның астына салынып, дийуалға илдирилип қойылады. Ойлаған сұўреттің ишинен мен үйдің хожайыны ғаррыны таныдым. Ол елтири менен жийекленген бас кийімде, үстине шапан кийіп отыр, оның қасында еки қолы дизесине қойылған, жүзине әжим ене баслаған кишкене хаял,

екинши сұўретте ғаррыға оғада уқсас жас жигит пенен қыз еді, мен қызды бурын бир жерде көргендей болдым.

Сұўреттен көзимди алғаным да сол еді, бөлмеге қолына нууы бурқыраған самаурын көтеріп, мен сұўретте көрген қыз кирип келді.

— Сәлем,— деди ол самауынды столға қойып атырып.

— Кешириңиз, қайырлы кеш, сулыу қыз,— дедим мен.

Қыз есикке қарай кетип баратыр еді, мен оны сорау берип тоқтаттым.

— Мына сұўреттеги сиз бе?

— Мен,— деди ол иркимместен.— Урыстан бурын Ренат пенен базарда түскен едик.

— Әжағаныз бенен бе?

— Күйеуім менен.

Менің басқа сорауығын хештенем қалмаған еді, бирақ сонда да мен оны жибергим келмеді. Маған оның бийдай ирең жүзи, күлип тұрған көзи, ийinine түспіп тұрған шашы унады. Мен оннан сорадым;

— Кеширерсиз, сизің атыңыз ким болады?

Ол маған қапталлап қарады да, дәрхал жууан берді.

— Оны билиудің хеш қажеті жоқ.

Соның арасында бөлмеге ғарры баласы менен кирді. Ренат, жас жигиттің аты усындай еді, менің асығыслық пенен берилген сорауыма иркимместен жууан қайтарды;

— Еки қолым хәм еки көзимди Кенигсбергтің қасында қалдырдым...

— Бомба жарылып па еді?

— Яқ.

— Гранатадан ба? Урыста менің де бир достым, тап усындай аұхалға дуушакер болған еді...

— Яқ,— деп менің сорауыма қосжақпаған түр менен жууан берді Гаяу бабай.— Ол сапер болған. Мина майданында...

— Хе-е-е.

Шайдан кейін ғарры маған төсек салып бермекши болып, бастырмаға қарай кетті. Әмийна, хаялдың аты усындай еді, буннан кейін көринбеди, мүмкин уйқыға жатқан шығар, яки бир нәрсе менен бәнт болып отырғанды. Бизлер Ренат екеуіміз есиктің алдына шығып отырдық...

Оралда бәхәр түнн әжайып болады. Әтирап көк думанға малынып турады. Минне узақтан гармон сесті еситилди.

— Төсек салынды, жата берің!—деп дауыслады маған Гәләу—бабай.

Мен турдым, мениң менен бирге Ренат та түргелди.

— Қайырлы түн,—дедим мен ески сапераға.

— Қайырлы түн,—деп жууап қайтарды ол да маған.

Ренат енсиз аллея бойлап жүріп кетті. Оның өртең шалған жүзі, мәңгиге жумылған көзі, сәл-пәл қысайған басы елге шекем көз алдымда. Ол әсте-ақырын, бірақ исенимлі адым атып алыслады.

Бастырманың астында пішен ийісі мұңкип тұрған еді. Үсті сийрек жабылған бастырманың төбесінен ай нуры ишке түсіп тұрды.

Мениң көзім илинип баратырған еді, қандай да биреудің қәуәтерленіп, адым атып киятырғаны еситилди. Бул не, Ренат тағы да қайтып киятыр ма? Неге бастырманың қасына келип тоқтады? Оған не керек екен? Мен бир нәрседен гүманлана басладым. Қәпелімде таныс емес еркек дауысы сыбырланып сөйледі.

— Әмийна?

— Мен, тыныш Ильдар.

Мен қысыңғанымнан демигіп қала жазладым. Соң қолымды ийегіме таянып, дүньядағы барлық нәрсені ұмытып, тыңлай басладым. Минне саған Әмийна, соқыр-қолсыз сапердың хаялы! Минне Ұатан үшін урыста майып болған адамға садықлық! Минне, енди нәзерін көтеріп қарамайтуғын гөззалдың қаттылығына хәм ерні мақтаныш ететугынына исене бер...

Бийтаныс адам асықпастан, тыянақлы түрде сөзін дауам етті.

— Мен оғада қуғанышлыман... Мен сизің келісіміңізди узақ күттім. Минне, енди бизлер ушырастық. Мен сени сағындым, Әмийна! Сен түнн менен мүмкін, мениң гармонимның сестің, оның муңлы гүңирениуін еситетугың шығарсан...

Минне, енди белгили болды, бағанағы кимнің гармонимның сесті екенлигі! Ол, мени, Ренатты. Гәләу гарыны, мына бийхазар, көгилдир түнді алдаған екен дә!

Күтпегенде мен жас хаялдың сыбырлағанын еситим:

— Керек емес, олай етпе.

Еркектің дауысы шықты;

— Әмир бойы сени күте алмайман ғой, енди.

— Керек емес!

— Сениң өзің мени ушырасыуға шақырып едің ғой.

— Аға, бул дурыс, мен сени өзім шақырдым,—деди қатал түрде Әмийна.—Мен сени шақырдым ұсыны айтыу үшін...

— Әмийна!

— Аға, сен мени ұмытыуың керек деп айтыу үшін шақырдым. Мен хәққында ойлауға қалаған егемен. Сен мениң кейнимнен қалмай жүрсен. Адамлар не деуі мүмкін?

— Әмийна!

— Мен Ренатты ұмыта алмайман, әлбетте өзім ұрысқа шығарып салған он екі мүшесі түуел, сулуы Ренат пенен болғым келетугыны ырас.

Мен оның гәпинс исенбей, тәшиуішленіп тыңлауды дауам ете бердим. Әй, мына әжайып түн сулуыды алдамаса болар еді.

— Сен тыңла...

Хаял тағы да сөйленді:

— Мен бирінші мәртебе сени шақырдым, бул ушырасыу ең соңғы болады. Кет, Ильдар, мен сеннен өтпемей, жүдә өтпемей. Бизің тоғайға алып келетугың соқпақты ұмыт.

— Яқ!—деп шаққан жууап қайтарды жигит.—Мухаббат мениң тәрәпимде. Сениң анаң да мениң тәрәпимде. Сен сулуыға тоғайда қалыуға болмайды. Сениң барлық өмирің алдында. Сениң әкең, анаңның тапсырмасы бойынша бүгін келіуі керек.

— Кет!

Мен Әмийнаның жууырып баратырғанын еситтім. Ильдар үнсиз бир орнында тұрып қалды, соң бирнеше минутлардан кейін кетті. Мен оның қолындағы гармонимның дирилдеп баратырғанын көрдім. Яқ, мен бул бастырманың астында енди жата алмайман.

Мен бастырмадан шығып, жүре басладым. Таза хаяны жутқым келді. Кесілген түбірдин үстіне отырып ойға шүмдім. Айдың жақты нуры мени тынышландыра баслады.

Соқпақ пенен биреу жүріп киятыр еді. Тұлғасына қарап мен оның Ренат екенлигін таныдым. Қандайда

бир сезим менен бәлким, соқырларға бул нәрсә тән шығар, ол мениң отырғанымды билди.

— Сиз де бул жердемединиз?—деп әсте сорады ол. Мен орнымнан турып, оған қарай жүрдім.

— Мен қазір шықтым. Негедур уйқым келмейді...

— Мен де,—деп жууап берді ол хәм бирдәй гәзепленип сөйледи;

— Несине сизди алдайын! Бүгин мен жүдә шаршадым. Уйқым келип еди. бирақ Уәлий ғарры келген соң...

— Ол ким?

— Әмийпаның әкеси. Анасы қызына бахыт тилеп атырған қусайды. Олар Әмийнаны меннен айырылысыуға үгитлемекши...

Бунын барлығын ол дауысын көтерместен, жай парахат айтты. Бәлким ол меннен өзиниң қайғы-қәсиретлерин жасырмақшы болған шығар... Соң мениң пикирме қанық адам сыяқты тағы да;

— Көрдиниз бе, мен оған кесент етпеймен. Урыстан қайтқанымда оны жойтыу маған қорқынышлы болып көринип еди. Мен қыйналдым, қәтте поездың астына бойымды таслағым келди. Сиз ең соңғы үмитин жойытқан адамды көз алдыңызға келтирип көрин... Бир күни мениң фронтта бирге болған жолдасым үйге мени ізлеп келди. Ол бир күнин биизің тоғайда өткерди. Бул күни бизлер оның менен нелер қаққында сөйлеспедик дейсең! Мен бир нәрсени түсиндим; адамлар мени ұмытпапты, мен жалғыз емес екенмен. Билесиз бе, мен хеш ўақытта, қәттеки Әмийна үйден кетсе де, поездың астына өзимди тасламауға бел байладым.

Бизлер айлы алаңлықта отырған бул пайытта бажбанның үйинде соқыр солдаттың тағдири шешилип атырған еди. Ал солдат маған өзиниң тоғайдағы өмири қаққында айтып берди. Бәлким бул оған өзи хәм Әмийна қаққында ғарры Уәлий қаққында ойламауға жәрдем берген шығар.

Бизлер екеўмиз де шоршып кеттик; Әмийна қатты дауыслап жиберди. Ол Ренатты ізлеп жүрген еди.

— Ре-нат! Ре-нат!—деп жаңлады пүткил тоғай.

Мениң жолдасым қаялының шақырып атырғанын тап еситпегендей үндемеді. Мен шыдай алмадым хәм:

— Еситип атырсыз ба, сизди ізлеп атыр—дедим.

— Еситип атырман,—деди ол.—Онда бирге барайық.

Оның дауысында, мениң бақлауымша қауәтерленіушилик, ал қәрекетлеринде исепимсизлик бар еди.

Соқпақтан бизлер бетке қарай қаял жууырып киятыр. Биз екеўимизди көрип ол тоқтап қалды, бәлки үстін-үстине соғып турған жүрегин баспақшы болған шығар.

— Жүр, Ренат, хәшким енди бизлерге, жасауға кесент бермейди,—деп асығыс, бирақ нық сөйледи ол хәм маған қарап. —Қайырлы кеш!—деди.

ӘГИШ ГИРФАНОВ

(1928)

Әғиш Шейих улы Гирфанов 1928-жылы Башқұртстанның Салауат районы, Таймай ауылында тууылады. Ол дәслеп педучилищеде, соң педагогикалық институтты бітіреді, мұғалім және мектеп директоры болып істейді.

Ә. Гирфановтың сатиралық журнал редакциясында, радио комитетте, кітап баспасында жұмыс істеуі оның творчествосына үлкен бұрылыс жасады. Ол юмор және сатиралық гүрріңдердің авторы сыпатында жәмийетшілікке танылды.

Әғиш Гирфановтың («Жыйнақ» 1961), «Артқы есіктен» (1968), гүрріңдер топламы, «Тыныш ұйқы», «Бесініш—ақыл тис», (1976) және басқа топтамалары бар.

АҢСЫЗ ӘКЕ

(юморлық гүррің)

ескиліктің сарқыттары айырым адамдардың санасында сақланып қалған, деген гәптерді елге дейін есінтуге туура келеді. Бірасын айтқанда, мен бұған дәслеп гүманланып жүретуғын едім. «Ол қалай,—деп ойлайтуғын едім мен,—заманы әлде қашан өтіп кеткен ескиліктің сарқыттары сақланып жүре бере ме екен?» Кейін ала менің бийпууда гүманланып жүргенлігімді турмыстың өзі—ақ дәлілдеп берді.

Менің өзім комбайыншыман, яғни қайна-қай хәзіргі күннің адамыман. Бірақ менің әкем хәқықат ескиліктің сарқыты. Аңды-

ғаны қараусыз жатқан зат. Қолайына келе кетсе болғаны— жәмийеттік мүліктерді үйге тасыйды да жүреді. Бөрене ме, тахтай ма, темир-терсек пе—оған бәрі бір. Урлап та атырмаған сыяқлы, бірақ ийесінен сорап та алмайды, үндеместен алады да кетеді—болғаны.

— Ағажан-ау,—деп мен жалбарынып оған исендірмекші боламан.—бұндай істеуге болмайды ғой. Ескиліктің сарқыты деген насақ бір тағылып кетсе, оннан өле-өлгенше қутыла алмайсың ғой, ақыры. Өзің менен турмай, пүткіл үй ишіміздің жүзін төмен қыласаң ғой.

—Тилиңді тарт, маған ақыл үйретің саған қалған жоқ,—деп жууап берді әкем. —Анаған қара, колхоздың қанша бөренесін әкеліп қойыпқан, бүгіннен баслап монша салыуға кіріс.

Әкең бұйырып тұрса, не шараң бар? Көпшіліктің ортақ мүлігіне қол ұрғаныма қабырғам сөгіліп, қыйналғанымнан не пайда, нәйлаж оннан өзінмізге монша соғаман.

Мине, бізлер ағам екеуіміз моншаны да тиклеп болдық. Ендігі мәселе ошақ өретуғын тас табуға келип тірелді. Оны қайдан алуға болады. Біздің ауылға жақын жерде тау жоқ, оның үстіне тас ізлеп тауға баратуғын менің уақытымда жоқ. Ертең жыйын-терім басланайын деп тұр, мен елде оған комбайнымды пәкізделеі сазлап алуым керек.

Әкем маған:

—Яқшы, бара бер, ремонттыңды бітір. Тас ошақ болса, өзін-ақ еңлеп илажларман,—деді.

Менің күткенім де усы еді. Аяғым жерге тиймей шыбындай ұшып устаханаға жетіп бардым. Устаханада сыртта, тап біздің бағшаның артында еді. Екі сааттай комбайнымды оңлап, дем алайын деп жаттым. Жатып атырып алыстан көзімнің бір қыйығы менен өзінміздің моншаға қарап қойып, көп кешікпей онда шомылып, пууға балқыйтуғынымды ойлап, татлы қыялларға беріліп кеттім..

Мен қыял қанатында шарықлап жүргенде, қонсымыздың ешкісі ийретілген ебетейсіз үлкен шақлары менен біздің бағшаның хәремін жарып атыр екен. Ол шақы менен сүзіп хәремді тесіп таслапты, енді сол те-

сикке ентелеп кирмекши болып атыр, нийети ағамның колхоздың бағынан көтерип әкеліп тигіп қойған жас алма ағашларын ғайзай жақ.

—Хә нәлет жауғырдың малы сениң!—деп бақырдым мен.—жәп-жас алма ағашларын набыт ете жағын қара буын..

Мен ешкіге қарап гайканы гөзлеп турып шыңғытып жиберіп едим—тиймей кетті. Болтты да ылақтырдым — ол да қапталдан кетті... Жин бе, шайтан ба? Бала уақытымда ылақтырған тасым қәте кетпейтуғын еди, енді қалай гөзлесем де—дарымай кете береді ғой... Бул албаслы ешкіге ызам келип отызлаған детальды биринен кейін бирін зыңғытып, ақырында карбюраторды ылақтырған уақытымда ғана өлдим азарда зорға тийгиздим. Карбюратор тийген соң ауылды басына көтерип, тарғыл тарғыл ашшы дауысының барынша маңырап, дызағайлап қашып ала жөнелді.

Мен монша қаққында қыял етип хәм ешкі менен әуере болып жүргенде, қуяш еңкейіп, батыўға мейіл алыпты. «Ой, маңлайым шығыўым керек, ал-мениң комбайным болса, мынаў дал-далы шығып, хәр темири бир жерде шашылып жатырғаны»...

—Жин, урғандай екесленип, урман-пурман жыйнастырыўға киристим. Демнің арасында бола қойыў қайда! Комбайнның отыз бөлекшеси кемис, соның ишинде, әлбетте, карбюраторы да жоқ. Оларды ізлеп табаман деп әдеўир-ақ хәлек болдым, бирақ қолымды шеңгелге тыриатқаным болмаса, хеш нәрсе таба алмадым. Өйтемен-бүйтемен дегенше, қуяш та батып, геўгим түсип кетти. Енди әбден гүдер үзип, ызам келгенинен бир түкирдим де, үйге қайттым. Ауқатланып алдым да, көрпеге кирдим. Көзимди жумыўым мәттал, алдымда комбайнның детальлары пайда бола баслады...

Азанда ағам мени оятып, аяған дауысы менен;

—Түргел балам, тур. Тас ошағын қурып, әллеқашан қыздырып та қойыппан. Бар, жақсылап пуўға балқып, шомылып ал, болмаса үсти басынның бәри мазут ғой. Жыйын-терим басланбастан бурын, хәзир жуўынып алыў керек. Басланып кеткеннен кейін жуўыныўға пурсат қайда,—деди.

Мен қайыңның жапырақлы шырпысынан исленген сипсени қолыма алып, моншаға бардым. Қарасам, қақықаттан да ағам тас ошақты оғада кәминне келтирип салыпты. Тас ошақ қызып қызарып, лаплап туратуғын

болыўы ушын тастың арасына хәр қыйлы темир сынықтарын қойып өрипти. Темирлердің арасында қандай да бир кишкене дегершик те жатыр...

Мәйли, не болса сол болсын дедим де, мен тас ошаққа бир бақыраш суўды сернип жибердим—пуў бурқ ете қалды, ыссылықтан дем алысым тарылып, моншадан қашып шыққандай болдым. Моншамыз моншалардың ағласы болыпты! Қулласы, денемди қайын сипсениң бир де жапырағы қалмай түсип қалғанша сабалап, пуўда отырып хәз еттим.

Моншадан шығып, шайға қанып алып, бағшаның иши менен устаханаға қарай жол тарттым. Жол-жөнекей полат бедеўимнің жойтылған бөлекшелерин де ізлей басладым. Жақты түскени жақсы болды, оларды тауып ала қойдым, оның үстине пуўға балқып шыққан денеге тикенектің киргени де онша сезилмейтуғын қусайды..

Басқа комбайнлар әлле қашан атызға шығып атыр, тек мениң комбайным ғана бийшарасы шығып, далдал болып жатыр. Барлығы сол нәлетий қақбас ешкінің кесіри!

Мен оны жыйнастыра басладым, асығып-үсигіп жыйнастырып атырман.. Не бәле болған? Отыз алты шестернасы менен бир дегершиги кемис ғой..

—Сен тосатпа мениң комбайнымның бөлекшелерин алып қоймадың ба?—дедим мен қонсымыз Айтбайға.

—Сен оны өзиңнің әкеңнен сора,—деди ол.—Ол бул бөлекшелерди басқа биреўлер өзине синирип алып қоймасын, деп кеше кеште үйине тасып алған болыўы керек.

Айтбайдың бул сөзлери мениң маңлайыма балға менен қойып қалғандай болды. Ой, айналайын әкем-аў, ескиликтің бийшара сарқыты-аў, тас ошақты комбайнның бөлекшелеринен іслеп жүрмедің еле... Бир сааттан кейін мен әкем менен алысып түстим.

—Саған Айтбайдың комбайнының бөлекшелерин урлағанда болмайтуғынба еди?—дедим мен. Өз перзеніңнің комбайнын бүлдирмесең болмайтуғын ба еди саған?

—Пай, оның сениң комбайның екенін ким билипти?—деди ол өзін ақлап.—Сен оған белги салып қойғаның жоқ ғой, ақыры. Ендиги сапары абайлы болармап дә.

—Комбайнның дегершигин бизлер еплеп-сеплеп тас ошақтан суўырып алдық та басқа детальларды

жолдасларымнан қарызға сорап алдым майда-шүйде заттар үшін моншаны қыйратып таслай қойыу аңсат па... Бир-еки күннен кейін ағам дегершиктің орнына қандайда бір қалың жалпақ темір қутыны әкеліп орналастырды. Сөйтіп моншаны қыздырып, маған жуырып келді, есіктің алдына шыққанымыз да сол еді, қарасақ—моншамыз аспанға ұшып кетті. Гүрс егип жарылған дауыстың солқылдысынан біздер құлап кете жазладық...

Не бәле болып қалды? Соңынан анықлап қарасақ, тас ошаққа орнатылған қалың жалпақ қутының ишінде карбид бар екен, геологлардың оны тауларды жарып қопарыу үшін әкеліп, жасырып қойған жерінен оны біздің ағам тауып, өзінің бұйымына жаратқан екен. Бұл құрақым тири қалғанымызға да шүкір. Ескиликтің сарқытының шырмауығынан шыға алмай жүрген адамның аңсыздығының қандай апатшылыққа алып келе алатуғынын мен сонда көргенмен.

ЖАНСЫЗ

Біздер Жаппаровтан қутыла алмай атырып-ақ, мәкемеде тазадан хызметкер пайда болды. Әдеттегідей, хәммеңіз оны сынап, минеп көріуге киристик. Өне қалас! Хәтте өтпестен-ақ буын да ішек-қарны ақтарылды. Әуелгісінің изинен кеткір қусайды: тап саат тоғызда, гейде сегіз ярымларда жұмысқа келеді, ал жұмыс уақты тамамланған сонда іслең қалады. Күн сайын тыпыршылап жүргені.

Ақыры Қайыптың шыдамы таусылып:

— Сизің не, жаныңызға қаслығыңыз бар ма, азғанз шегіп алыуға да шықпайсыз? Бүйте берсең, көп шыдамайсаң. Яки жақсы атлы болғың келіп жүр ме?—деді.

— Кеширерсіз,—деді ол,—мен жұмыстан жалықпайман. Күнде үйден шыққанымда байрамға баратырғандай жұмысқа йошланып келемен. Ал шегіуді үйрене алмай-ақ қойдым, оншама хәзиллескенді де хош көрмеймен.

— Еситтіңіз бе?—деді Қайып шегіуәханаға шыққан соң.—Мынауың мақлуқ ғой! Оған я анау жақпаса, я мынау жақпаса. Және бізге араласа алмай атырып, мәккарлығын қайтерсен. Яқ, суу кұйды! Біз оған қусанған талай шаңғалақты шағып көргенбіз!

Ертеңіне таза хызметкердің мәккарлығы жууас-қашағанлығы хаққында хәм иләжы болғанша оннан аулақ жүріу кереклігі туұралы кеңсеге сөз тарады.

Хәмме қулағын түріп, таза хызметкердің қашан жууас-қашағанлығын көрсетіуін күтисіп жүрді.

Ал, ол болса іслей береді, іслей береді. «Әжептәуір адам екен ғой,—деп ойладық биз.—жүдә аянышлы дә. Ақыры оның да бір жақсы тәрептері бар шығар-ау!

Бирақ бұл мақлуқ күн демей-түн демей іслей берді, іслей берді. Хәм хешқандай өзіннің жақсы қасийетін көрсетпеді. Ауҳал ауырласты. «Егер қудай инсап бермесе—қарызға ала алмайсан» дегені дурыс ғой.

Бұл мақлуқ хешкимге уқсамайтуғын еді. Хәмме түсликте домини тасласып отырса, ол ауқатланады. Яғный, гүйсейді. Хәмме ярым саатқа бармай «куас» деген цистернадан пиво ишип қайтыуға барса ол орнынан тапжылмайды. Және не дерсең! Дүкан аралап қайтағояйын депте жұмыс уақтында тис жармайды.

— Оның пейли жаман қалтамның ишінде,—деп Қайып, аңлыуды туұарып. Бұл—жансыз! Біздер суу-пиво ишемен дегенше, ол бизді баслықларға жаманлап турады. Бир иләжын етиу керек.

— Дурыс,—дедик биз, бир ауыздан,—Бундай адам шыдамайтуғын ауыр жағдайда енді жұмыс өнбейді. Гилкий мәккарлық!

Ертеңіне азанда бұл мақлуқтың арамыздан әллекимді қағазға алып жүргені хәм сол қағазын баслыққа көрсетіп, күн сайын шаш-етектен сыйлық алып атырғанлығы хаққында гәп тарады.

— Қарай ғойың,—деді Қайып,—пүткіл коллектив ке мурнын көрсетіп атыр. Сонда да өзін хеш жерде хеш зат көрмегенге салмақшы. Егер оннан басқа адам болғанда уяттап жанып, әллеқашан күл болар еді. Ысылған екен, найсап.

— Ырастан да,—деп мақулладық биз,—коллектив күні менен соның жырын жырлайды, ал оның муртын балта кеспейжақ! Оған коллективнің бир тыйын. Отырып іслей береді! Бәлким, хәмелпараз шығар.

Өз-ара ойласып, бұл жандалбасының аузын басқаша бир жағдайда ийискеп көріу үшін, оны ресторанға шақыруға келистик. Сонда не болды, десен-о! Кесгеллемді деп қарсылық көрсетті, бирақ соң қорыққа

нынан изимізге ерди. Лийкин ресторанда да отырыспақтың мәнісін қашырып, мийимізді қолымызға қағып берді.

«Бауырым ауырады, маған болмайды, мен ишпей-мен»,—оннан есикениміздің болғаны.

Бизлер хәр қайсысымыз бір шийшеден босатқанымызда, ол отырыспақтың бастан-аяғына шекем татып алмады. Қайып ақыры шыдамай пышақты ала ұмтылды.

—Бауырың ауыра ма, я?—деді ол.—мен саған еки мәрте жарылған қарнымды көрсетемін қалайсең бе?

Ол қуырып кетті хәм:

—Яқ, керек емес. Маған сизің усы турысыңызда қызықлы,—деді.

Қайыпты зорға тоқтаттық, ал ертеңіне бизің мақлугымыздың ишпейтуғынлығы кеңсеге жайылып, хәм-менің үскініне суу қуйылды.

—Бәрекелла, адам болғаныңа!—деп ғәзеплендік биз—басқалар кеңсемізде он жыллап ислеп атыр, ғың деген әңгіме есикпен едик, ал мынауың күн өтпей атырып түрлі мыш-мышқа себеп болып атыр.

Биз ойласып алып, оны коллективке тартыуға және урынып көріуді шештік. Бул иске мұлайым хәм парасатлы хаял болған Ханипаханды қосып алып, оның мойнына секретарь қызымыз Люсяны мына мақлук пенен таныстырыуды жүкледік. Люся өзінің көзлері хәм назы менен қалеген адамынды жөнге салып жибереді.

Күнн менен хәмменіз тынышсызланып, жумысты шегіуҳанада өткердік. Қызық кейінн не болар екен? Кеш қурын Ханипахан жыламсырап кирип келді.

—Ух!—деді ол,—маған не демеді, нелерді айтпады!

—Тоқтай тур, Ханипахан,—дедік биз,—өзіңді басып ал хәм бизге толығырақ айтып бер, ол және не тапты?!

—Ол, ол,—деді Ханипа,—ол...бір хаялым, үш балам бар.—деді.

—Ақымақ!—деп бууырқанды Қайып.

—Кесент бермей тур,—дедік биз,—бастан айтып алың.

—Мен оны уялтпақшы болғанымда,—деп дауам етти Ханипа дауысы дирилдеп,—ол қызарып кетті хәм

былай деді: «Мениң Люся менен киноға барғым келмейді, оның үстине мен қыздан уяламан».

Хәмменің сабыр кесесі толып кетті, шекпейді, ишпейді және хаяллар менен де жүргісі келмейді.

—Болары болды!—деді Қайып. —Енді бизің баслықты түсіріп, орнына мына мақлукты қойыуын күте беріу керек.

Ертеңіне кеңседе таза хызметкер баслыққа «Гөр» қазып атырғанлығы хәм қазып шамаласқаны хәққында гөп тарады. Жақында олар орын аумасатуғын сыяқлы, сыяқлы.

Бул өсек бір хәптедей ылағып жүрді, енді басқа дөнген бәлеппің алдын алыуға мүмкін болмай қалғанда, баслық бул найсапты алдына шақырды.

—Еситтим, еситтим,—деді ол,—бірақ сиз қәтелестіңіз. Сизің хәрекетлеріңізге менің орным жүдә кишилик қылады. Сиз елде жоқарыны гөзлеуіңіз керек. Неге майдалап отырсыз, бірден бирлеспенің бас қарыушылығын ийелеуге урынып көрсең болады гой! Ал, хәзірше өз еркің менен жумыстан шығыуыңа арза жаза бер...

Бул мақлук әуелн хәш зат көрмегендей қуйрығын тумлы-тусқа таслап көрді, соң бийпайда, екіннн биліп, арза жазды. Яшасын! Ырастан да бундай хызметкердің кимге керекі бар!

МЕНМЕНГЕ ЗАУАЛ

Бул ғақыя байрамнан кейінн күнлердің бирінде болған еді. Дәриханаға бир аяғына етик, бир аяғына байпақ кийген бир адам кирип келді. Ол пальтосының сәдептерінде асығыс, қыйсығына илдирип алған еді.

Узын-шубай нәубетті көріп ол гезек күтип турмастан, араға жапатарқамай суғылысып алды да «Қурыдық, тез жәрдем керек!»—деп бақырып, «рецептлер қабыллау» деген әйнекшеге умтыла берді.

—Не болып қалды?—деді дөрн беріп турған қыз.

—Қурыдық! Ауылдан қудам қыдырып келип еді. Әуелн тамтымлап ишип отыр еді. Кейін көбірек атып жиберген соң, етиклерін шешіп, дәлізге шығып алып, аяқ ойынға киристи. Сөйтип көшеге шығып кетті. Ал көшеде қар көрпедей төселип атыр. Енді үйге әкелген

«соң, түшкире береді, түшкире береді.. Маған дәрхал бір дәрі таярлап бериңизді өтініп сорайман. Тезірек!»

—Хәзир,—деді қыз сәл-пәл мыйық тартып.

—Несіне күлесіз?—деп таңланды қарыйдар.—Биреу түшкіріп атыр, ал саған күлкі керек. Егер ұсыдан қудам қыдырып келген жерінде өліп қалса, кім жуып береді? «Хәзир». Сізлердің «хәзириңіз» гейде күн-түнге созылып кетеді.

—Өй деп не қыласыз, яшуллы. Күн-түн емес, бес минутта таяр болады.

—Бес минут! Аяа, бұның ауырып атырған адамға бес жыл болып сезиледі. Өзлеріңіз азаннан қара кешке дейін дәрі жеп, түк ауырмаған соң, басқаға жаныңыз ашымайды. Қолың бәлент болып тұр ғой әлбетте! Мен дурысын айтып атырман ба, ағайындар? Қәуіп дөніп тұрған адамға хешкімнің жәрдем бергиси келмейді. Қаяққа барсаң да; дәриханама, дүканба яки әл-ле қандай кеңсеме—барлығының аузына түпіріп қойған дай «күте тұрың». Күтесен, күтесен, ал менмен қабылламай отырып, шай ишеді ямаса дәрі жейді.. Жақында бір жұмысым шығып райсоветке барсам, секретарь отырған екен. «Жүдә қыстаулы жұмысым бар еді,—дедим,—кіре берейін бе?». Яқ, киргизбейді. «Аз-ғана сабыр етің, алдында бір адам бар». Бір минут күттім, екіншиси де өтіп баратыр, мен шыдай алмай, кейісіп қалдым. «Мен бұндай менменлікке шыдамайман»,—дедим. Хәттеки Пушкиннің өзі де айтқан ғой; «Біз менменлікті айыуларша пыррымлап таслауымыз дәркар» деп. Яқ, бизде ұақыттың қәдірін билмейді, билейді, дедім бе билейді..

—Яшуллы!—деді дәрі беріп тұрған қыз,—Минне алың..

—Айыбыңызды айтқанға, аузымды қақпаламаң! Бес минут. Ал егерде сол бес минуттың ишінде қудамның жүрегі тоқтап қалса ше? Қим жуыа береді? Яқ, барып шағым етемен!

Ашыулы қарыйдар шынында да дәрихана басқарыушысының кабинетіне жөнелді. Гезекте тұрғанлар тым-тырыс, ұақыяның сонын күтті. Минне қарыйдар басқарыушының кабинетінен шықты да туұрылап, автомат-телефонға тартты;

—Элло, элло?! Дәрихана басқармасы ма? Сізлерде

тәртіп деген нәрсе бар ма, жоқ па? Мына бір дәриханаңызда менменлік ғаулап кетіпті. Қайсы дәрихана дейсіз бе? Хәзир трубканы қоймай тоқтай тұрың, мен наұмырһн көріп алайын..

Ол жууырыуы менен сыртқы есікке атылды, шыға берісте бір кемпір менен де дүгисіп қалды, өзінше сөгініп, қайтадан ишке кирди де дәрі беріп тұрған қыздың сөзіне қулақ аспай, трубкаға бақыра баслады:

—Он жетінші дәрихана. Аяа, аяа, берман қара, бұл жерде он жеті менмен отырып, бір адамға дәрі таярлап бере алмай атыр. Не? Мүмкін емес? Ә, солай-ма? Онда мен жоқарыға шағым етемен.

Дәрі беріп тұрған қыз әйнекшіден және шақырды.

—Мә, дәріңізді алағойын.

—Дәрі? О қандай дәрі? Ғе, дәрі ме?

—Дәрінің тайын болғаны қашшан,—деді қыз,—ал сіз еле өзінгіз ойлап тапқан менменлігіңіз бенен жағаласып жүріпсіз..

Сізлер менен сөйтіп сөйлесіу керек. Ана жақта, билесен бе, қудам өлейін деп атыр..

Тап сол ұақлары дәриханаға бір аяғына байпақ бір аяғына етік кийіп алған және биреу кирип келді.

—Уай-бой, қуда!—деді сл. —Мен түшкіріп болдым. Енді ауылға қайтыуым керек еді, сен мениң бір байпағымды кийіп кетіпсең. Жүр, тезірек. Колхоздың машыны күтіп тұр..

«Менменлікке» күйінген қарыйдар сораған дәрісін де ұмытып, хеш жерде хеш нәрсе көрмегендей талтаңлап шығып кетті.

ИНСПЕКТОР ДОСТЫМ

Шемби күні балық қадағалаушы достым Пазылды тосаттан ушыратып қалдым. Күнге күйіп шымырылап-ған ол, мениң бастан аяғыма көз жууыртты да, басын мысқыллы шайқап:

—Соншама семиріп, соншама қууарып! Сениң жа-сында да адам ұсындай болама екен! Айтпақшы, сениң қәдінди тиклеуіге бір қолай зат бар..

—Шаңғы ма? Мен хәр базар күні былайынша-ақ..

—Балық тутыу—тек ұсы ғана сени артықмаш се-мизліктен құтқарады,—деп сөзімді бөлді ол. —Күн удайына ана-тәбият қушағында болыуын керек. Айта-

йық, көлге барсаң да, үки оясаң. Сол тұрған жерінде келип, балықтар қармағыңа асылады. Олар қазір дем жетпей, қысылып атыр.

Маған достымның бұл кеңесі жүдә оң түсті, хәм таяр «жемтикке» бирден көзім қызып кетті. Әллем емес, ақыры балық қадағалаушы инспектордың өзі силтеп атыр! Ол суу қатқанда балықтарға қауа жеттиспей, мийи айланып, көринген үкиге шапшы беретуғынын да түсіндірди хәттеки, балықты шыпырлатып тутта беріуге болатуғынында түсіндірди. Бирақ, сақ болыуымды ескертті: Адам бендеге айтыушы болма!... «Демек, инспектордың өзі жасырын сыбырласа бир қатқан сорпа боларлық болады» деп ойладым мен. Сөйтіп, ертеңи балықшылығымның дәскелерин кешқурын таярлауға үйге зыттым.

Адам бендеге айтыушы болма!.. «Демек, инспектордың өзі жасырын сыбырласа, бир қатқан сорпа боларлық болды» деп ойладым мен. Сөйтіп, ертеңи балықшылығымның дәскелерин кешқурын таярлауға үйге зыттым.

Алдымнан аспаннан түскендей бирге нслейтуғын жорам Ғалым шығып қалды.

—Қаяққа асығып баратырсаң?—деп сорады ол.

—Айтпайман.

Бәлким, өзім «айтпайман» дегенімде, жорам дым үндеместен кете беріуі мүмкин еді. Енді айт деп тұрып алды. Айт, хә, айт. Оның жалынып-жалбарынуыларын қыймай айтып қойдым. Бирақ, қатал ескерттім:

—Еки ели аузыңа берк бол! Жумып жүр!

Бундай уақыттары балдызды да умытуға болмайды. Оны екшембидеги хәзликтен қағыуға хақым жоқ. Дәрхал автомат-телефоннан хабарладым. Бирге балық тутуға келистик.

Түни менен тап кит аулауға шығатуғындай таярландым. Ал хаялым миңгирлеп қоймады;

—Жақсысы номайырақ пул әкет. Дым қурығанда базардан алып қайтарсаң..

Басым көпшикке тийиуден түсима музды жарып, аяғымның астына шалпылдап түсип атырған балықтар енип шықты, мен оларды қапшыққа зорға тығып үлгерип турдым-ау.

Таң ағараңдаудан балдызымды ертіп, көлге келдик. Көл бети хәшбир балықшының табаны тиймегендей ап-

пақ қарға кемиліп атыр. Қәйип. Ал муз астында бизди мыңсан ылақа, шортан, бекире, ақ шабзақтар күтип атыр. Олардың барлығы бизики болады, бийшаралар дем алалмай қысылып атыр, тек үки ойсаң..

Сүймен менен муз жарыуға киристик. Дизден келтирип тесип атырмыз, суу көринбейди. Пальтоны да шештик, бешпентти де ылақтырдық, суу көринбейди. Әтирапымызға қарасақ, көл бизге қусаған балықшыларға толып кетипті. Киминде сүймен, киминде балға. Бирақ бизлер оларды көрмегендей болып, оя бердик, оя бердик.

Қудайға шүкир, ақыры сууға жеттик-ау, дәрхал қармақтарды жаздырып, үкиге айдадық. Лийкин, балықтар, қармағымызды қабыуға асықпады. Оның үстине балдыз да қасақана:

—Неге тұрыпсаң. Қәне, шығар балығыңды!—деп мысқыллайды.

—Асықпа,—деймен оның мысқылына итибар бермей, —хәзир.

Лийкин, балығы түспегир илинбейди, қаран батқырлар.

—Қапа, болма,—деймен балдызыма өзімди-өзім жубатып,—бизин бир өзімізге түспей атырған жоқ.

Қармақтың балық қабыуын күте-күте, ақыры бахтымызды қонсы көлге барып сынап көріуге қарар еттик. Бирақ ол жерде де асығамыз алшыламады. Балықшылар да, үки де көбейди. Ал, балық тутқан бирде адамды ушыратпадық.

Кешқурын шаршағанлықтан теримізге сыймай, станцияға қарай сүйретилдик. Бирге қайтқанлардың да кеулинде бұлбил сайрап баратырғаны жоқ еді.

Хаялдың берип жиберген ақшалары дәртке асты. Базардан әжайып сазанлар менен бекирелер «тутып» қайттық. Балдызым балық сорпаға ғарқаллэзий тойды. Ярым ақшам шамаларында ол балықшылар қосығын ысқырып, үйине кеуилли қайтып кетті.

Егер уақыя усының менен пите қойғанда мен сизлерди гүрриниме бүйтип уйытып отырмас едим. Буның пәлен-төлен дегендей қызығы да жоқ ғой.

Арадан көп өтпей жумысым шығып, балық қадағалаушыларға басымды суғып қалдым. Ол жерде қыянкести жыйналыс өтип атырған екен. Дәлизде дийуалға

сүйенип турып, қапының артындағы дауларға құлақ салдым.

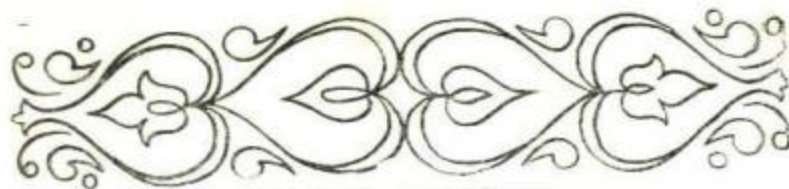
Айырым инспекторларымыз сыныққа сылтау тауып, —деди биреудің баслықларша гүрилдиси,—хәуескер балықшыларды муз ойыуға апарыу қыйын, деп атыр. Бул былшылдылардың барлығы балық майына қуырылған қыл-қызыл өтирик. Қайсы еді бир қосықтағыдай, бәрхама жигер керек!... Қәне, жолдас Аглиуллин, өзиннің тәжірийбенди айтып бер.

—Хау, мениң достым Пазыл Аглиуллинге айт, деп атыр ғой» деп кеулимнен өткердим.

—Буның тилге аларлық түгі жоқ,—деп баслады сөзин мениң достым Пазыл. —Барлығы қәдимгидей болды. Мениң бир аузында сөз турмайтуғын достым бар еді. Өткен шемби күні соны иске салыуға туура келді. Мен оған шебиме тийген көллерден үкі ойып, балық тутыуға кенес бердим. Сөйтип «тири бендеге айтыушы болма!» деп ескертип едим. Мине, жуумағын өзлериңиз көріп отырсызлар—көлге сексен жеті адам келді. Егер адам басына бир үкиден ойғанда да сексен жеті үкі таяр. Балықлар да аман қалды!

Мен ток урғандай дирилдеп, далаға жууырып шықтым. Изимнен ғауқылдасқан ўа-ха-ха шықты хәм гүрилдеген дауыстың; «Рахмет, Аглиуллин! Оған ақшалай сыйлық беріу керек хәм алғыс жәриялау хакқында буйрық шығарыу керек!»—дегени еситилди.

Әне саған дос!...

ИБРАГИМ АБДУЛЛИН

(1920)

Ибрагим Ахметович Абдуллин 1920-жылы Шаран районында тууылады. 1939-жылы Геологиялық разведка техникумын питкерген. Уалы Ғатандарлық урыстың қатнасушысы, «Қызыл жұлдыз» орденінің кавалери. «Ол урыстан сонғы жыллары» «Совет Башқұртстаны» газетасының арнаулы хабаршысы болып ислейди.

И. Абдуллин 1954—1955-жыллары СССР жазыушылар Союзы қасындағы жоқары әдебиет курсында оқыды. Ол китап оқыушыларына, талантлы драматург, сатиралық гүрриңлердің шебері сыпатында танылған.

1946-жылы «Ол Оралдан еді» деген биринши гүрриңлер топламы дағазаланды. Будан кейін көп ғана драмалық шығармалар дәретти.

И. Абдуллиннің «Гүрриңлер» (1956), «Бир мухаббаттың тарихы» (1961), «Қайыңлар жапырақ жайғанда» (1962), «Кетпе» (1964), хәм т. б. гүрриңлер хәм повестерлер жыйнағы, «Хощ Рим!» романы (1969), таңдамалы шығармаларының еки томлығы басылып шықты.

С Ы Р

ыр деген не? Хешкимге хеші қашан айтыуға болмайтуғын сыр болама? Мениңше болмайды, сыр бул шәртли түрде алынады. Биреулерден жасырған хәрқандай майда нәрселерде жасырын сыр бола алмайтуғынын мен түсннемем. Шынын айтқанда, «Жоқ болсын, жасырын сыр» деп мен қарсы да шықпайман, солайда нағыз сырдың өзгешелигі болыуы керек ғығар деп ойлайман.

Мысалы, ерлі-зайыпшылар бир-бири-менен салғыласып урысып қалады. Олар өз-ара айып тағады. Бул тууралы хешким биямейди. Бул сыр. Семьядағы бул урыс

қағыс олар арасындағы ерегистен келип шыққан шығар. Мүмкін, күйеуінің минез-құлқы жаман, ал, қаялы ашыушақ болуы мүмкін. Ким биледи, ондай жылқы минезлі адамдар азба. Бұндай уақытта ерлі-зайып-лар досларына өз тартыстарын айтып, уақытында шешіскенде өзлерінің жөнсіздіктерінің өз-ара түсіндірілуінде пайдалы болған болар еді. Ким хәк, ким айып-лы екенлігі ашылмай жасырын «сыр» сыяқлы қала береді. Халық күтә ақыллылық пенен айтқан: «кере-гін айтпаған — бос қалады, ауырыуын жасырған — өледі».

Досларым, мениң бір сырым бар. Мен оны сизлер-ге қашан айтпақшы болып жүрмен. Тағы да тар-тынаман, өз достыма қыянат іслемейменбе, оның жа-сырын сырларының тарихын басқаға айтқымда кел-мейді. Мен қашанға дейін қәуетерленіп жүрмен. Оннанда айтайында тынайып! Бирақ сизлер бұл сырды хеш кимге айтагөрмеңдер! Тек екеуіміздің аразында қалсын. Тағы да ойлап жүрмеңіз, оның менен урысып қалғанның кейін оның сырларын ашып атыр деп. Бұл адам жақында маған түски дем алыс уақыттары китап дүканында ушырасты. Ол сөйлескенімізде мы-наларды айтты:

—Мени хәр мәжилисте, пленумда мақтайды. «Ма-як» колхозы жақсы (скобканың ишінде айтайын, усы колхоздың баслығы мениң қонағым, фамилиясы Хақов) бәхәргі егисти ерте піткерді. Шөже шығаруы планы артығы менен орынлады! «Маяк» колхозы қар тоқта-туы планын екі жүз процентке өсірді. Тап районда бирден бир «Маяк» болып, колхоздың барлық мақтау-лары маған айтылады. Мақтау хәм еркелету адамның жүрегіне жумсақ тийеди, оны адам жақсы да көреді. Мәселе бұнда емес. Мени мақтаушылар тап периштеге теңейді, қанат байлап ушырғысы келеді. Хақов хеш-нәрсени билмейді деп урсып бақырған емес. Ол той-ларда ишпейді, таңда ойнамайды, хәтте түсінде де жақсы түс көреді.

Район басшылары маған айрықша көңіл бөлмейді. Планды орындадың—күтә жақсысан. Ал, жүрегінде не бар? Ол нени арман етеді, неге ашынады? Ондай менен қызықсынуға олардың уақты жоқ. Егер мен жұмыста кемшилік жиберсем, райкомның бюросына шақыртқан болар хәм колхоз алдыңғы қатарда оның

үстине басқарма председатели ишпейді, сол ушын маған тынышсызланбайды. Мен тек мағлыұматқа зор беремен. Ол ушын мени мақтайды...

Ауа, өзлериңіз ойланып қараңыз. Минне, мысалы алдыңызда саулатлы сулуы жай тур. Одан көзінді бурып кете алмайсан. Ишине кирсең шыққын кел-мейді: жаңа мебель, гүл, картина... Бирақта форточ-касы бекитілген. Таза хәуасы жетіспейді. Ишінде отырып өзгерістерді сезбейсең, қолыңды бир сылтеп тап бурынғыдай болып қала бересең. Бизің колхозда тап сондай, ишине таза хәуа келмейтуғын, сырты сулуы иши тымырық сулуы жай-ға ұсайды.

Партиялық шақырық пенен қаладан ауылдарға ауылхожалық қәнигелери келе баслады. Бұл шешім-нің бизлерді қандай дәрежеде қуандырғанын айтып отырмайман. Бизің колхозға агроном хәм зоотехник керек, бұл туұралы мен райаткомге айттым. Рай-атком председатели Исмағұлов мениң бұл өти-нішіме:—Мүмкін бир жылға шыдау керек шығар, жолдас Хақов? Сизің колхоз алдыңғы қатарда, биз бирінши нәубетте қәнигелерді артта қалған колхоз-ларға жиберіп атырмыз?? Мен оған тағыда «ең бол-маса тек биреуін—я агроном, зоотехник жиберің,—бүгін «Маяк» атанған менен хожалығымыз кейінлеп қалуы мүмкін»,—деп өтиніш еттім.

Исмағұлов мениң өтинішіме келісім берді, бизге агроном қыз жиберді. Қыз болғанда қандай дең? «Огснек» журналында ең соңғы модалар менен кийін-ген қыздардың сүұретлери шығады-ғой, бұл тап солар-дың дәл өзі. Қаракөлдей жалтыраған қара шашын быжпаған темирлер менен бекиткен, келте юбка, ақ көйлек, белине форфордай жалтыраған қайыс таққан-келбеті күндей күлімлеген қыз еді. Аяғында өкшесі бир қарыс келетуғын қара түстегі лақли туфли, атын қасақана өзгерткен бе, я өзінің нағыз атыма Земфира. Шынында орыс хәм башқұртларда усындай ат барма?

Агроном қыз ауылға еле келип үлгермей атырып-ақ, оның барлық хабары колхозға толық таралды. Бурын-ғы агроном Жаббаров (дипломы жоқ, тәжірийбеси жет-килікли) көрніген адамға келетуғын агрономды тәрп-лен береді. Ол бұны мақтаныш етеме, я басқаларды

қорқытпақшы болама? Ол маған: «Ауылға қарағанда қаланың турмысын мақтауға болады. Қаладан дуұры ауылға келген уақытта жүде өзінди билгиш сезесең, ауылдағылар дым билмейтуғындай, жалқау болып көринеди?...

—Тоқта, ким саған жалқау деп атыр?—дедим мен, —дурыс, билимнің азлық етеди, оны жасыра алмайсан... «Усы аз билим менен Жаббаров хэм агроном, хэм зоо-техник болып алты жыл иследи? Ислеп атыр. Мениңше жаман иследедим? Усы мийнет арқасында порсылдаған аппақ нан жедим. Күннің небир қатғы сууығында семьямыз болып бир қозыны сууыққа тондырмадық. Енди сол Жаббаров керек емес! Енди ол жоқ, ноль! Яқ, Жаббаров еле керек болады!»

—Жаббаров керек емес,—деп саған ким айтты?

—Сен! Хэмме колхозшы айтып жүр.

—Мен ондай сөзди айтпадым, айтпайман.

—Сонда неге мениң орныма биреуді шақырасан.

—Түсинсеш, ол қыз институтты питкерген, сен не?

—Түсинемен. Алтыншы класс билимим бар, жети жыл тәжірийбем бар, барлығы он үш болады. Мен армиядан қайтар уақтымда полктың ветврачы үш күн изиме түсти, үгитледі «старшика Жаббаров тағы да ислеп қал, сени биринши класс ветврач етип шығара-ман»,—деген еді. Сен өзің ғой, өтинип жалындың. Ауылда қол жетиспейди, колхозда жигитлер жетиспей-ди деп жазған хатына исенген мен ауышты айтпайсаң-ба? Келиуден колхозды алдыға шығарыу ушып күш салдық. Өзің-ақ айт, мен қандай күш салып иследем. Енди Жаббаров керек емес. Сол келетуғын сулуу қу-уыршағың барлық жумысты қолына алып менгерип кете алады деп ойлайсызба? Керзовой етиктен жамғыр өтип кететуғын уақытта ол сол аяқ кийими, тырнағы-ның бояулары менен истейме! Көп дегенде еки ай шы-дар. Бир мен емес, районлық жер бөлиминнің барлық агрономлары күлип отыр. «Маяк» колхозына алтын қә-ниге киятыр». «Жүзигиде, сырғасы да, тисиде—бәри ал-тын».

Мен тап усы жерге келгенде өзимди устап тура алмадым. Жаббаров өсекши емес. Бул ирет хағынан келгендей. Көринип тур, хәмелди қолдан бергиси келмей-ди. «Сен ол агроном қыз бенен сөйлестіңбе?»—дедим

мен.—Ауа, мен биринши ирет көргенде-ақ оны шам-а-ладым. —Еле асығып жуумақ шығарма, Жаббаров,—дедим мен.

Жаббаров күтә ашыулы:

—Мейли егер мен асыққан болсам, сиз асықпаңыз. Сиз ойламан, мени хәмел қолдан келетуғын болған сон қызып атыр деп? Ауа, мен усы ауылда тууылдым, өстим, усы жерде өлемен (қапылса да әулийеден еки метр жер берерсең). Хешким Жаббаров жалқау деп айтпайды. Жаббаров қалайда жумыс табады бала-шағасын өзи ба-ға алады. Маған тек сиз ғана аянышлы. Сен хәрбир мә-жилите қәнийге керек деп жылайсан... Ал, енди әрма-ныңа жеттиң, алтын қәнийге киятыр... Енди оның кө-меги менен «Маяк» прожекторға айланады, тухымды жерге септесенде егининди көгертеди... Ол турып бара-тырып;—Әй, саған айтқанда не, айтпағанда не?—деп қолын бир силтеп шығып кетти. Ол аздан кейин ишке қайта келип:—Сен билесеңбе, ол институтты питкерген-нен кейин қайда ислегениң? Юбилей дүканында алтын саат, алтын сырға, жүзик т. б. қымбат бақалы затлар сататуғын сатыушы болып ислеген... Қымбат бақалы агроном киятыр. Уа-ха-ха!

Оның бул құлкисинен биреулерге болған астарлы сықағы, өз қайғысы менен ушласып атырғанын биймә-лел сезиуге болатуғын еді.

Оның етигинің излерин хаялым сыпырып тасласада, айтқан сөзлеринің излери жүрегимде қалды. Хеш уйқым келмеді. «Шын мәнісінде районлық басшылар бизни жағдайымызды неге есапқа алмайды? План орынла—баслы ис. План бул азғантай жумыс емес. Ал, хош дей-ик, сол алтын қууыршақ бизге келди дейик. Бир хәпте арбаға минип атызларды аралайды. Арбадан жерге түс-пестен: «Айтыңызшы, жолдас арбакеш, бул қойларды қашан ектиңиз? Ихсан аға күлип: «Қызым-ау, бизде буны қой емес, бийдай дейди». Ал, ол емес, басқа агро-ном келди дейик. Мәселе бунда емес, халық не дейди? Яқ, керек емес ол бизге. Агрономсыз шыдасармыз, еки жылдан кейин қәрим бабаның кишкене баласы инсти-тутты питкерип келеди демейме?»

Мен тез кийинип, түннің қай мәхәли екенлигине қа-рамастан Исмағұловқа телефон арқалы хабарластым.

—Жолдас Исмағұлов, бизнн колхоз болса бәрха алда киятыр, кешіги агроном қызды артта киятырған колхозларға жибере ғой.

—Бул қалай, енди Исмағұловты алдағын келдирме? Ол болса сени телефоннан көргиси келип отыр!

—Жолдас Исмағұлов, оның қолындағы жүзиги тү-
фе, бармағында көрсетпей-ақ қойыңдар бизге.

—Мен түсіндим сизге. Мүмкин, тағы сөйлесермиз, яки сизнн агрономға болған көз қарасыңыз өзгерер...

Келеси күни районға шақырды, оннан Уфаға кеттим. Он күннен кейин аўылға келдим. Мәдени шертке тырнақларын тазалап отырған тракторшы Суфғанға жолықтым. Ол тырнағы түе бетинде жуўмастан жүре беретугын еди. Бундағы не өзгерис?... Өзи күтә жалқаў. Тракторы тез-тез бузылып турады. Ҳешнәрсеге түсинбедим. Бүгин ҳүрмет тахтасында оның аты үшиннн орында жүр. Он күн ишинде ҳайран қалғандай өзгерислер болған.

—Сафған, сен не жұмыс ислеп отырсаң, өзин?—дедим көрмей турсызба?

—Көриўин көрип турман, бирақ саған түсинбей турман, жигитим....

—Сиз бизнн атызларда болдыңызба? жерднн егиске қалай таярланғанын көрдіңизбе?

—Сафған қашан болмасын сени мақтаймыз.

—Мени агрономның өзи мақтады.

—Қандай агроном, Жаббаровпа?—Земфира— ол еле егис жерлерди араладыма?

Ол кепкасын шетка менен тазалап, қайысын дурыс-
лап алып, маған көп мәнилерди аңлатарлық дәрежеде тигилип бир қарады да, шығып кетти.

Ҳешнәрсеге түсинбедим. Биреўлерден агроном туў-
ралы сораў қолайсыз. Земфираны көргим келди. Дуп-
на-дуўры басқармаға—кеңсеге келдим. Әлбетте, би-
ринши сораў егистнн барысы, екнншиде—Зем-
фира болады. Бухгалтер Халимов қумбыл болып бир
нәрселерди есаплап атыр, Жаббаров болса еки қолы
менен басын устап төмен қарап ойланып отыр. Булар-
дан не сорасаң, сораған менен жөнли жуўап бермейди.

Ақырында Жаббаров өзин тута алмады, бирден ыс-
қырып жиберди.

—Тентеклик етип атыр. Ҳәзир районлық газетаға мақала жазды. Бизлерднн үстимизден күлмекши.

Мен күтә түтигип кеттим.

—Қандай мағлыұмат? Көрсетинлер. Бухгалтер ба-
сын көтерместен мыңғырлады:

—Мағлыұмат машинкаға басылған жоқ. Агроном оқып шықты, енди партком оқыйды.

Мен күтә тез пейил адамман, әйтеўир нәрсеге қызып
кетемей. Ҳәзир өзимди тутып, күтә сабырлы түрде
жуўап бердим:

—Ол келген болса, мейли жаза берсин. Ол өзиннн
исн,—дедим.

Менин бул жай ғана айтқан сөзлерим оларды ты-
нышландыра алмады. Жаббаров стулден өрре турды.
Кишкене, арық бухгалтер дөгеретине бурылып қарап,
Зилли көз қарас пенен Жаббаровқа:

—Сен, Сен барлығынада айыплысан. Жаббаров
оған жақын келип:—Менбе?—деди—Енди ким? Пүткил
аўылға оның үстинен сөз таратқан сен емей ким, мен
бе?

—Аўа, сен билесең?

—Неге маған бежирейип қарайсан? Мен қорық-
пайман!

—Қабинетке кирейик, бизде қандай жаңалықлар
болды, сөйлесип алайық,—дедим Жаббаровқа.

Бизлер жайғасып отырып болған ўақытта тап усы
пайытты аңлып турғандай басқарманың жайына бир
қыз кирип келди.—Аяғына кишкене былғары етик кий-
ген, орамалын басына қаладағы қызлардың тартқанын-
дай етип байлаған. Бизлер бурын бир-биримизди көр-
месекте бирден таныдық:

—Сәлем бердик, жолдас Ҳаков сиз боларсыз? Мен
Земфираман,—деди.

Жайғасып отырып алып, ашыўлы түрде дәслең Ха-
лимовқа, соң Жаббаровқа қарады. Дәслең бир нәрсе
жазатуғын адамдай қалтасынан блакнотын, авторучка-
сын алып жаза баслады. Кеңседе тынышлық ҳүким сүр-
ди. Мен дәриў өзиме келип әсте ғана оның қасына
барып, жумсақ хәм жағымлы сөйлеўге тырысып оннан
сорадым;

—Сиз қалай орналастыңыз? кеўилге муўапықпа? Ол
маған күлкили пишинде тигилип қарады.

—Рахмет, сизин фельдшер төрт баласы менен бир бөлмеде турады, мениң бир өзіме үлкен үш бөлме жай берди. Радиоприемникти кенседен апарып берди. Атызга бастырмалы арба менен жибереди. Күнниң ыссысында, жамгырда үйден шыгыўға рухсат бермейди. Маған арнаўлы түрде адамды бекитип қойыпты. Тап хұрметли қонақтай ямаса жазы менен көлеңкеден шықпайтуғын аўыллық тутыныўшылар жәмийетиниң бастығы Гулямовтың ҳаялындай болып жасап атырман. Хәмме маған ғамхорлық етпекте. Олардың ойынша мен атызға шықпадым, дем алып үйде жата берсем?

Мен оған не деп жуўап қайтарыўды билмедим. Қысынғанымнан қызарып, тым-тырыс турыппан. Мине саған керек болса, алтын жүзикли Земфира!...

—Қәне, атызға шығайық,—деди Жаббаровқа бурылып.—жаўыппан қәўетерленбе, быйыл зүрәт мол болады. Чарлыққа жақын жердеги атызға тухым сапасыз егилген, мен ҳәзир сол жерден келдим. Оны қайта екпесе болмайды, жолдас Ҳақов,—деди.

—Районға мағлыўмат берип қойдық,—деди Халимов,—мейли, бериле берсин, биз мағлыўмат ушын жұмыс ислемиўимиз керек, мол зүрәт, колхоздың келешегі ушын. Жаббаров бир нәрсе айтар дегендей маған қарады, мен не деп жуўап берим мўмкин.

—Бирге барып көрейик,—дедим мен, жаңа агроном менен ерегиспеў кереклигин Жаббаровқа уқтырдым.

—Бүгін соңғы мәртебе арбалы жүрип аралайман, ертең складтағы мотоциклди әкелип бериўди Халимовқа тапсырды...

Бизлер үшеўимиз атыз аралаўға шықтық.

Кешкисин ол маған келди, бизлер шын кеўилден ашық сөйлестик. Биз бурын көз алдымызға елеслеткен бийик өкше түфли кийип, алтын сырға жүзик таққан тап Жаббаров сөз таратқан қызға сирә усамайтуғын еди. Бизлер дәслең колхоздың жұмыслары бойынша сөйлесип отырдық. Ол колхозға келген жаңа адам болғаны ушын барлық жұмысларға сын көзі менен қарады. Бизлер елестирмей жүрген жақсы нәрселерди мақтады, сезген кемшиликлердиң себеплерин түсіндирди хәм оны тез жолға қойыўға киристи. Оның ҳәрбир усынысы, ескертпелери жүдә дурыс хәм тийкарлы еди.

Мине, ол солайынша жайдың айнасын ашып, ишке

таза ҳаўа киргизип шамаллатты, мен қалада өскен бул қыз аўыл турмысына еле үйренип кетиўи қыйын болмаспа екен деп ойланып отырғанымда:

—Жолдас Ҳақов,—деди әсте ғана,—сиз мен ҳақында ойлап отырсыз. Жаббаровтың сөзин еситтим. Мўмкин, ол жалақор шығар?

—Яқ, ол ондай емес Земфира!

—Земфира. Цыганлардың аты, оған сиз таңланбаңыз. Айтыңшы, мен ырастан цыган қызына усайманба? Мен башқұрт қызыман. Ата-анама Пушкинниң «Цыганлар» шығармасы унайды, олар биринши перзентине усы шығарманың атын қойған. Мәселе атта емес, егер сиз мени Зухра деп атасаңызда өкпелемеймен. Сөйтип менин атым да адамларды шоршындырады. Сиз исениң, жолдас Ҳақов, мен спортты жақсы көремен. Қыста аяғымнан лыжа түспейди, жазда суўдан шықпайман. Ол маған тигилип қараған ўақытта серлесем, шынында да ал күтә арық екен.—мен аўылда өстим,—деп сөзин жалғады Земфира. Сен институтты питкерген соң қалай қалада қалдың дейсиз ғой? Тәғдийир солай болды. Мен бир жигитти сүйип қалдым. Олда мени жақсы көрди, хожалық бөлди. Дипломды алған соң ол қалаға орналасты. Мениң жұмыс ислеўиме рухсат етпеди. Мен қарсыластым, урыстым сонда ол, «егер үйде қуры отырыў жалықтырса, онда қымбат бақалы затлар дүканында исле». Маған күтә аўыр болды. Еримди таслап кетпекши де болдым... Сүйген адамыңды қалай көзиң қыйып таслап кетесең, жолдас Ҳақов? Ислеймен дедим. Өзим дүканда ислең турсамда ойым, қыялым аўылда, атызда болды. Партия шақырығы. Мен екиленбедим. Күйеўим урысты, бақырды ахырында үгитледі.. Мен өз сөзимде турдым. «Мейли онда ажырасамыз» дедим... Ол жылады. «сенсиз бир минутта тура алмайман», дейди. «Яқшы дедим мен, онда колхозға бирге барамыз».

—Анам операны жақсы көреді, олсыз жасаўы мўмкин емес, мен оны жалғыз қалдырып қапаландыра алмайман.

Земфираның өмир жолы мени узақ ойландырды. Ол шығып кеткен соң мен светти жақтым, бәхәр самалы эйнектен ишке келип тур...

Ҳақов орнынан турып, саатына қарады.

— Дүканның түски дем алысы птитпти. Ҳәзир жазылган китапларымды алып қайтаман.

— Не ушын биз адамлардың сыртқы көринисине қарап гейде бақа беремиз, сөйтип көп ғана, қәтелике жол қоямыз. Бул ғақыяны мен адамларға айтығанда батылым бармайды. Сен де ҳешкимге айта гәрмениз! Бул сыр.

Мен Ҳақовты шығарып салыўға шықтым.

— Аўа, Земфира сөйтип ҳәзир қалай ислеп атыр?

— Қалай ислегени неси? Ислеп атыр. Колхозшылар жақсы көреди, маған қарағанда да оны көбирек ҳүрмет етеди. Гейде бул жағдай аттан анық мәлим болып қалады. Жақында мениң орныма өтер, адамлар бул туўралы ойланып атырған болыўы керек.

— Жаббаров еле оған жарысып жүр ме?

— Қайда, ол оқыўға кетти. Диплом алмай, колхозға қайтпайман,—деп жүр.—Бул дурыс ис.

— Оның күйеўи ажырасыўға келисим берди. Ал, анасы ҳәркүни театрда болады, балеринаның сүйикли перзенти солайынша қалаға баўыр басып қалған. Земфира... оның да жүрегінде үлкен қуўанышлар бар деседи. Ҳәзирше оны айтыўға қорқамап.

Ҳаков өзиниң «Москвич» машинасына минип кетип қалды. Ал, мен болсам бул сырдың барлығын сизлерге айтып бердим.

СӘГИТ ӘГИШ (1905—1973)

Сәгит Ешмухамет улы Әгитшев 1905—жылы туылған. 1924-жылы Оренбургтағы педагогикалық техникумды пәткерди. Ол республикалық газета-журналларда ислеиди. 1946-жылдан бастап Башқұртстан жазыўшылар Союзы аппаратында, 1949—1951-жыллары «Әдебий Башқұртстан» журнаның редакторы болып ислеиди.

С. Әгит өз творчествосын поэзиядан бастайды, соң прозаға етеди. Оның жигирмадан аслам китаплары дағазаланды. Олардан «Визит күлги», «Жигитлер», «Үш жолдас», «Үш повесть», «Фундамент» повесть, романы ҳәм гүрриңлери дағазаланды.

С. Әгит әдебият тараўындағы мийнетлери ушын «Мийнет Қызыл байрақ», «Хүрмет белгиси» орден ҳәм медальлары менен наградланды. Талантлы прозаниктың шығармалары көп тиллерге аударылды.

ӘҢГИМЕ САМАУРЫНДА ЕМЕС

тол үстиндеги телефон шырретти. Ой үстинде отырған Хуршида шоршып түсти де, столға қарай жуырды. Телефон аз-маз ғақыт үнсиз қалды да, соң тағы шыңғырлазды.

Кемпир аң-таң болды. Аўылындағы аўыл кеңестің жайында телефон бар. Бирақ ол бул жердегидей емес, бириншиден ол столдың үстинде турған жоқ, ал саат сыяқлы дийўалда турыпты, екіншиден ол телефон темирден емес, ал кийим тигиў машинасының қақпағына мегзес сары ағаштан исленген. Хуршиданың трубканы көтериўге

Ғатылы бармады. Ол сыртқа шығып, қонсы жайдан өзіңдей бір кемпирди ергіп келди. Қонсы кемпир дәс-леп Хуршиданы тыңлап алды, соң мыйық тартты да, аппарат турған столға жақынлады. Сол уақыттағы тағы да шыңғырлы еситилди хәм қонсы кемпир трубканы көтеріп құлағына басты.

— Сени келинің сорап атыр!—деди ол Хуршидаға қарап.

— Мейли, ол саған айтатуғынын айта қойсын, мен оны дурыслап тыңлай алмаспан...

Бирақ келинің басқа адам менен емес, өзінің енесі менен сөйлескенди мақұл көрди. Хуршида трубканы алды.

— Бул сен бе, ене?

— Аға.

— Бизлерде хәзир тәнепис,—деп дауам етти сөзің келині.—Мен сізге жұмысқа кетерде бір нәрсени ескертпеймен, егер аш болсаң шәйнекті тоққа қой да, шай қайнатып ишерсең, жейтуғын нәрселердің барлығы сол жерде тұр.

Хуршида оның айтқан гәплерінің көбісине түсінбеді, бирақ сонда да қайта сорамады, трубканы столға қойды. Қонсы кемпир оның қасына келип трубканы қайсы жерге қоятуғынын көрсетті, соң қаяқтан, қашан келгенлігін сорады хәм кетерінде:

— Егер зериксең бизің үйге кел. Отырамыз, сөйлесеміз...—деди.

Хуршида оған алғыс айтып, терезенің алдына жақын барды. Ол бүгін ұсы жерден, төртінші этаждан көшеге бірнеше мәртебе көз жуыртқан еді. Негедур, бәлкім көзі әззілегенліктен шығар, қарсы тәрептегі барлық жайлар оған біргелік хәм қызық емес болып көрінді.

Өмір бойы Хуршида ауылда жасады. Ері буннан он бес жыл бұрын қайтыс болды, екі ұлы қалаға оқығанда кетіп, енді жууапкершілікпен хызметте істейді. Олар бірнеше мәртебе оны өзлері менен бірге болуға шақырды, бирақ кемпир балаларының айтқанына көнбей ауылдағы өзінің кишкене жайында қала берді.

Жазда Хуршида колхозда істейді. Балалары ай сайын оған ақша хәм базарлық жиберіп тұрды. Жалғыз өзіне жасау кеуілсіз болғанлықтан Хуршида жайына

жас мұғаллим қызды орналастырды. Міне үш жылдан берлі олар бірге жасайды. Кемпир оны өзінің туған қызындай көріп, бауыр басып қалды. Бір қайран қаларлық жері, мұғаллим қыз Қатийша ақыллы, әлпайым қыз болып шықты. Ол Хуршиданы «кемпир апа» деп атайды. Мектептен келип ол отын шабады, пешке от жағады, аұхат таярлайды. Олар екеуі бірге аұхат жейді, шай ишеді, ал кеште Қатийша «кемпир апасына» қызықлы кітап оқып береді.

Хәрбір хатында балалары Хуршиданы үйіне шақырып: «Келиң, ең болмаса қартайған шағында бизлердің ғамқорлық етіуімізге рұхсат бер» деп жазады. Бирақ Хуршида балаларына баруға уақыт тауып хешбір шыға алмайды. Ол Қатийшаға ұзыннан ұзақ хат жаздырып, оларға жақсылық, бахыт хәм ұзақ өмір тілейді. Бирақ міне жақында үлкен ұлы Жаббар үйленіп ауылға келип, күні кеше Хуршиданы өзлері менен бірге қалаға алып кетті.

Кеште ол баласы хәм келині менен ұзақ отырып әңгімелесті. Ал уйқылар алдында келині оған;

— Ене, сен алпысқа шамаласып қалдың, тағы ұсыншама жас сирә дә жасамайсаң, жақсы хештенені көрмедің... Енді бизлер сенің бахытлы жасағаныңды көргіміз келеді. Үйде жаса, иш-же қәлегенінди кийіп жүр,—деді.

Хуршида шад болып уйқылап қалды. Бүгін азанғы шайдың уақытында бұрынғы гәп тағы да қайталанды. Соң ұлы Наркоматқа ал келині редакцияға жұмысына кетті. Міне үш сааттан берлі Хуршида үлкен екі бөлмеде бір өзі отыр.

Ол не менен шұғылланыуды да билмеді. Хәр жерде бір отырады, терезенің алдына келип, үлкен қалаға ұзақ қарап тұрады...

Сыртта қар жауып тұр. Ип-ири ақ мамықтар жерге өсте-ақырып түсіп атыр. Көшенің екі тәрепін де автомобильлер зымырап өтіп тұр. Хуршида ауылын, өзінің кишкене жайын есіне түсірді. Сен болмасаң үйге құрдасымды шақырарман деп еді, Қатийша. Бүгін олар үйде екеуі қонған шығар, ал азанда есікке құлып урып кеткен болуы итимал. Хәзир мүмкін, жай жабық шығар. Ал пышық болса, Хуршида құсап, өзің қай жерге қоярын билмей, үйдің ишін гезіп, ең соңында пештің үстінде шығып, көздерін жумбастан

мүлгіп жатқандыдағы... Ауылда да, мүмкін, тап усы жердегідей әсте-ақырын қар жауып тұрған шығар..

Кеште жумыстан Жаббар хәм келини Маўлия келди. Кемпирдин ауҳалын сорап Маўлия былай деди:

— Үйге киятырып та ойладым, сени ол жерде зериккен шығар деп... Сен ауҳат та жемепсең

Хуршида ауҳат жеген жоқ, хақыйқатында ол балалардың кеўлине тийип аларман деп жемеген еди. Маўлия ауҳат пиририўге киристи. Ал Жаббар анасына жақын отырып, оны зериктирмеў мақсетинде әңгиме баслады:

—Мине, апа, бизлер усылай жасап атырмыз... Көрип тұрғанындай жумыс оғада көп, Маўлияның да бос ўақыты шамалы...

Соң баласы иши сўўретлерге толы альбомды алып келип, Хуршиданы хаялының туўған-туўысқанлары менен таныстыра баслады. Домалақ жүзлиден келген кишиниң сўўретин көрсетип ол;

— Бул Маўлияның әкеси. Ол врач, районда ислеиди,—деди.

Хуршида сўўретке көз жуўыртып, баласын қуўандырмақшы болды ма:

—Жақсы адамлар болса керек... Бардамлы шығар,—деп қойды.

— Ене,—деди Маўлия,—ертен үшеўмиз сўўретке түсейик, бир өзин де түсип көр. Соң сениң сўўретинди үлкейтип дийўалға илдирип қоямыз.

—Қатийшағада бир данасын жиберемиз,—деп қосып қойды кемпир.

Жаббар Маўлияға өзиниң туўған-туўысқанларының атын айтқан еди, бирақ бундай атты ол атамады.

— Бул мугаллим қыз, мениң үйимде турады,—деп түсиндирди кемпир.—Жүдә жақсы, әлпайым қыз.

— Оны дем де сағынып қалғаның ба?—деди келини.

— Сағынғаным да айып емес, үш жылдан берли бирге жасаймыз—деди Хуршида, келининиң алдында аз-маз албыраңқырап.

Келеси күнлери Жаббарда, Маўлия да өз қонағын зериктирмеўге талпынды. Баласы жумыстан келгеннен кейин диванға отырып, өзиниң бала гезиндеги ўақыларды еследи хәм кемпирдин ол хаққында айтып беріўин өтинди:

—Апа, Маўлияға мениң қудыққа қалай жасырынганымды айтып бер.

—Ух, нелерди ислемиди бизиң Жаббар!—деп баслады кемпир,—бир күни әкеси, жайы жәннетте болғай оның, шашын алмақшы болып еди, бул қашып кетип, қудықтың ишине жасырыныпты.

Маўлия бул хаққында бирнеше мәртебе еситти, бирақ ол кемпирди зериктирмеў ушын тағы да сорады:

— Неге ол соншама шашын алдырыўдан қорықты? Ал қудық терен бе еди?

Келинин оның әңгимесиниң барлығы қызықтыра бермейтуғынын билсе де, Хуршида барлық сораўларға толық жуўап берди.

Бир күни кеште Жаббар менен Маўлия кемпирди театрға алып келди. Спектаклди көрип Хуршида хайран болды. Антрактта Маўлия оны фойеге алып шығып, өзиниң дослары менен таныстырды. Сонда да жатарда Хуршида тағы да Қатийшаны ядына алды. Кемпир ол туўралы ойламайын десе де келиспеди; оған тап сол қыз қапталында тұрғандай, оның жүрип киятырған тықылдысы еситилгендей болды да тұрды.

Енесиниң уйқламай атырғанын билеп Маўлия сорады:

— Ене, уйқың келмей атыр ма?

— Уйқыласам да уйқыламағандай болып атырман,—деди Хуршида.

— Сен итибар бер ме маған...

Кемпирдин өзи де не нәрсе тәшўишке салып атырғанын билмеди, оған бир нәрсе жетиспей атырғандай болды да тұрды.

«Жасарын жасап, асарын асаған кемпирге не керек екен?» деди ол өзине-өзи.

Хуршиданың қалада жасап атырғанына да мине он күн болды. Ұақыт биргелки өтип атыр гейде тек күндіз емес, кеште де кемпир жалғыз өзи қалып жүрди, Жаббар менен Маўлияға жыйналысқа, гә қандайда бир кружоктын сабағына кетип жүрди. Гейде үйинде де бир кітапларға үңилип бир саат даўамында сөйлеспейди.. Гейде сөйлескен ўақытта оларды телефонға шақырып қалады...

Хуршида қапа бола баслады. Ол, әлбетте, бул хаққында балаларына айтпады, бирақ олардың әллери,

әсиресе, Маулия буны түсінеді. Жалғыз өзі қалған Хуршида жұмыс іслемекші болады, бірақ қыларға ис таппайды. Бір күні ол Маулияның бір юбкасының етегі сөтілгенін көріп қалды. Хуршида келині жұмысқа кеткеннен кейін, барлық шеберлігін салып юбканың етегін тикті. Кемпир жұмыс іслегеніне жүде қуанып қалды, бүгінгі күн босқа өтпеді, деп ойлады ол. Маулия келгеннен соң болған исти хабарлауға асықты.

— Мен ана юбканың етегін тиктім. Саған унар ма скен?

Маулия қарап күлкісін тыя алмады.

— Ене, бұл өзі сондай юбка ғой, етегі ұсылай кесілген. Сен несине бийкараға қысынасаң? Жыртылса мен өзім-ақ тигіп аламан.

Минің көрдің бе, ол күннің ишінде бір ғана пайдалы ис ісеп еді, ол да хеш нәрсеге арзымайтуғын болып шықты! Етегі сөтіліп жүретуғын бұл кийімді кім ойлап тапты скен?... Улыұма Хуршида Қатийшаны еске түсірсе, Маулияға унамайтуғын көрінеді. Шынында ол бұл қаққында ашық айтпайды, бірақ бір күні айтқы мүмкін, сен неге хамме ұақытта сол қызды айта бересен.. Неге оны көбірек ойлайсаң деп.

Хуршида буннан былай муғаллим қыз қаққында тис жарып гәп айтпауға бел байлады.

Бір күні Маулия жыйналысқа кеткенде Хуршида баласы менен қалды. Баласы китапқа үңилип ұзақ отырды, бір нәрселерді жазды. Соң темекіні тутандырып анасына қарады.

— Не қаққында ойланып отырсаң, апа?

Кемпир сорауға жууап берместен баласына;

— Бір бет қағаз ал, балам, Қатийшаға хат жазамыз,— деді.

— Хәзир, апа!— деді баласы хәм бір бет қағаз алды.

— Айт, не жазайын?

Оның қағазды демде таярлағаны соншелли, көптен берлі Қатийшаға хат жазыуды ойлап жүрген Хуршида албырақлап неден басларын, не іслерін билмей қалды.

— Ең дәслеп менің өзімнің хәм келинімнің атынан үлкен сәлем жолла, менің сау-саламат екенлігімді жаз...

Хуршида біраз ойланды, соң тез-тез айтқаны соншелли, баласы зорға жазып үлгерді;

— Сенин айтқан қызың келді ме? Жай хәзир жыллы ма? Қалған отынларды киргизіп алдың ба? Хумайра кемпир қалай? Мен кетерде Марфулланың баласы ауырып атырған еді, сауғалып кетті ме? Ешмухамедовлар қаққында қандай хабар бар? Олар өгізін сойды ма? Оның баласы үйленді ме? Сениң мектебің жыллы ма? Үй бетінен саған байпақ келді ме? Сен өзине жана көйлек тиктің бе?

Жаз, мен бұл жерде жалғыз өзім, сени әптен сағындым... үлкенлерде оқыуға мектепке қатнап жүр ме? От тиіп кетпеслігі үшін ишти сыбап тұрсаң ба? Тағы не жазыу керек? Жаз, бұл жердегі жай жыллы. Тек те бір жаман жери самаұрын жоқ, мен самаұрыннан шай ишкім келеді.

Қалада,— жаз,— қар жауып тұр, де. Ал ауылда ше? Қолхозда қар тоқтатыу іслері алып барылып атырма? Спектакль қойып жүрсіздер ме? Үйдің артындағы шарбақ қулап қалмады ма? Қим жақсы ісеп атыр? Бийбинур бұрынғысынан алдында ма?

— Мейли, болар енді! Қалғанларын келесі хатта жазамыз.

Жаббар хатты оқый баслады, ал анасы үнсиз тыңлады кемпир өзін ауылда колхозшылар менен сөйлесіп жүргендей сезді.

— Қалай? Жақсы шықты ма?— деді баласы.

— Не дейін?— деп жууап берді кемпир.— Менің айтқанымның барлығын жазыпсаң... Рахмет, саған балам!

Жаббар анасына дыққат қойып қарады, оған қалада болған бір неше күннің ишінде анасы өзгеріп, қартайып азып кеткендей болып көрінді... Бірақ оны бұл жағдайға не нәрсе әкеліуі мүмкін? Ол ойланды: «Кемпирге самаұрын сатып әкеліп беріу керек?»

Ұйқылар алдында Хуршида көк конвертти көпшігінің астына қойып, баласы тәрелінен жазылған қатарларды ишнен қайталай баслады. Хатқа тағы да көп нәрселерді қосыуға болар еді, бірақ ол желімленіп қойылды, оның үстіне өзі жазып билмейді.

Баласы жазды: мен бұл жерде жалғыз өзім зеригіп отырман деп... Маған еркін өмірді, жұмысты көрсет-

пей мына үлкен бөлмелерге қамап қойғанын Қатийша түсінер ме екен?... Әлбетте, олар өз анасын жақсы көргендіктен, ұсылай етип қойыпты, олар ұсындай ети-уиміз шәрт деп есаплайды... Буның ұшын оларға өкпе-леуге бола ма?».

Хуршида ерте турды. Келини менен баласын жұмысқа шығарып салып, бөлменің ишин тазалады да, ол конвертти алып көшеге шықты. Түни менен қар жауып, сирень хәм акация көмилип қалған еди. Шарбақ-ларға шекем аппақ. Әтирап байрамлардағыдай гөззал. Самал жоқ, жайдың төбесінде шымшықлар жуғырла-сып жүр. Көп узамай бәхәр келеди, көшелер бойлап суу ағады... Ал ол жақта Едил тасқынлап ағып, гүл-дирмама гүлдиреп, тунғыш бәхәр жамғыры жауады... Яқ, шымшықлар қуры ешейин жуғырласып атырған жоқ,—олар сайрап атыр. Қууанышлы намаға сайрап атыр.

Ал түнде жауған қар, не деген таза! Ол исенимлі түрде жерге жабысып атыр! Оны басып жүриу ая-нышлы...

Хуршида дәрұазаға шекем жүрип барды. Сипсекеш тротуардағы қарды тазалап атырған еди, кемпир қу-нығып іслеп атырған оннан көзин алмай көпке шекем қарап турды.

— Шырамыттың ба биреуге?—деп сорады сипсекеш кемпирдің узақ қарап турғанына хайран болып.

— Яқ,—деди Хуршида,—Мәзи қарап турман. Хатты қай жерге саламыз.

Сипсекеш кемпирдің не хәққында сорап атырғанын дәрхал түсине қоймады. Бирақ оның қолындағы кон-вертке қарап;

— Әне, қарсы алдында ящик тур,—деди.

Хуршида жолды кесип өтип, хатты салды да, дәрұа-за алдына қайтып келди. Оған бул жұмыс әдеуір ұақ-тын алатуғындай көринип еди, бирақ мине барлығы орынланды, оны алдында пүтин бир күн күтип тур...

Ол сипсекештің жұмысын бақламақшы болып та-ғы да иркилди. Бирақ ол сол ұақытта цыгаркасын қо-лына алып, асықпай темекі тутандырды. Хуршида ке-үйлсиз үйіне қарай кетти.

Кеште баласы самаұрын алып келди, изинен биреу кө-мир алып кирди. Самаұрында қайнаған шай хәқый-қаттанда дәмлі хәм хош ийисли еди.

Арадан тағы да бирнеше күн өтті. Бирақ самаұрын буынан былай оған жәрдем ете алмады. Хуршиданың жүреті, ойлары өзинің колхозында, қонсылары хәм Қа-тийша менен бирге еди. Кемпир оларды хәр күни түн-де түсінде көрди. Ол түски аұхатта да, шай ишип отырғанда да, уйықлар алдында да олар хәққында ай-татуғын еди, булардың барлығын еситиу Маұлияға унай бермейди, әлбетте.

Шемби кешлеринің биринде олар үшеуи шай ишип отырып жазғы дем алысының планын дүзди. Бул бо-йынша олар қаланың сыртына шығып моторлы қайықта, пароходта, сейил етеди, сұұретке түседі... Әлбетте, бул сейиллердің барлығына да Хуршида қатнасады.

Кемпир бираз тыңлап отырды, ақыр соңында хеш-кимнің бет жүзине қарамастан былай деди;

—Шырақларым, сизлер жақсы күтип алдыңыз. Күт-кеніңіз ұшын, хұрметлегеніңіз ұшын, ғамқорлығыңыз ұшын үлкен рахмет сизлерге... Тек те өтиниш етемен сизлерден, сизлер мени аұылға қайтарын.

—Не ұшын?—деп хайран болып сорады Жаббар ме-нен Маұлия.

—Солайынша... Мениң сизлерге тырнақтың ұшын-дай да өкпем жоқ! Не іслеуім мүмкин? Мен ол жерге бауыр басып кеткенмен... Оның үстине мениң үйде де, колхозда да жұмысым жетерли.

Жайдың алдына шана келип тоқтады. Хуршида бас-палдақтан түсип баратырып та, баласы менен келини-нің көзине қарамауға өзін бийлеген қууанышты бил-дирмеуге талпынды. Егер мүмкин болса, ол бул қуа-нышты қолындағы түйіншигинің түпкирине жасыр-мақшы...

Маұлия кемпирди қалада алып қала алмағаны ұшын өзін айыппап киятыр.

Күн жылымық, тап бәхәргидей. Сонда да Хуршида-шы олар тонға орап қойыпты. Мине оны шанаға отыр-ғызды. Оны екиленіушилик бийледі, ғамхорлық хәм сү-йиспеншилиги менен қоршаған улы хәм келининен ке-тиу қыйын хәм уят еди, бирақта ол кеуилли хәм қууа-нышлы кетип баратыр.

Ат алдыға қарай адым атты.. Бир сааттан кейин қала артта қалды. Хуршида тонның жағасын жаздыр-ды. Ол өзін жеңил хәм еркин сезді. Ол өзине күш ке-

лип қосылғанын аңлады. Ауылға жаяу жүріп те келе алатуғындай көрінді оған...

Бәхәрги жол үзіліксіз созылып киятыр. Хәр жер, Олар кептер емес, ғарға болса да кемпирдің кеули хош, хәр жерден ғарғалар көкке көтеріледі.

— Қашан ауылға жетеміз,—дейди ол шананы айдап киятырған адамға.

— Күнің барында жетсек болар еді,—дейди ол.

«Ымырт үйрилип үйлерде шырлар жанғанда,—деп ойлайды Хуршида,—бізін ауыл не деген әжайып!».

ВЭЗИХ ИСАҚОВ

Вэзих Мухамедша улы Исақов 1927-жылы Башқұртстан-ның Сақмағаш районындағы Тайнаш ауылында туылған. Жети жыллық мектепте оқып жүрген уақытында шофер болып істейді. 1948—58-жыллары аралығында Совет Армиясы қатарында хызмет еткен. Армиядан келгеннен кейін «Қызыл таң» газетасының редакциясына жұмысқа өтеді. 1964-жылы

Башқұрт мәмлекетлік университетін бітіріп, сол жерде әдебиет кафедрасында іслеп қалады. 1966-жылы «Ақедил» журналы редакторының орынбасары болып істейді. 1968-73-жыллары БАССР жазыушылар союзының жууаплы секретары хызметін атқарады.

В. Исақовтың көпшілік шығармалары тарихый-революциялық темаға қурылған. Ол көрнекли революционер қахарман хакқында «Моллауур Вахидов (1958)», «Революционерлер хакқында әңгиме» (1962), «Хусайн Мәулетов (1966)», «Сатан нерзенти» (1965), «Қынан сууырылған қылыш» сыяқлы шығармалардың авторы.

СУЛТАН АҒА

ерең қиялларға берилип, басымды төмен алып, опера хам балет театры менен көркем хөнер институты арасындағы майданшаны кесип өтип баратырғанымда, тас болмаса мени ғапылда бир автобус қағып кете жазлап еди.

—Шамасы, көзңце анау-мынау нәрсе көринбейме деймен, машинаныда абайламайсан!— деп бир шофер кабинаның айнасынан басын шығарып сөйлениуи менен қарсы алдымнан зуулап өтті. Соның арасында ол автобусын сәл алдырақ өздырып барып тоқтатыда, кабинасынан түсип, мен тәрепке қарай тез-тез асығып жүрип келе берди.

Албырағанымнанба, ямаса мына шофердың маған ескертіу жасағанлығынанба, біраз уақытқа дейін өзіме келе алмай айланбада қақшыйдымда қалдым.

— Хаў, неге силейіп қалдың, берман кел!—деді шофер. Ол қолын былғап, мени тротуарға шақырды.

Тәуір-ақ жасларға барып қалған, муртлаш. жауырынлы бір адам еді бул. Кийген кийімлері де жупынылау ғана: басында кепка, устинде тозыуы жетінкіреген қара костюм.

— Танымай тұрсаңба?—деді ол.

Шынында танымайтуғынымды аңлатып, ийнімді қыстым.

— Япырмай-ә, ұмыттың ба сөйтіп. Баяғы сапары... Есіндеме, бизлер урыстан қайтқанда сен шофер едің!

Сол уақытта мен оған жалт бурылып, нәзерлеп қарағанымды сезбей қалдым.

Хийлекерлік пенен ойнақшыған қысық көзлер, тарбық мұрын хәм шала ағарған қойу мұрт..

— Султан ағамысан?—дедим мен жалтармастан.

— Тап өзі!—оның ауызы жайқылып күліп жиберді де, қолларын созды.—Зийрек екенсең, таныдың бәле!

Ауа, ауа. Бул жасы үлкенді мен ұмытпаған едім. Оның мәнісі...

* * *

Урыс тамам болған жылы еді. Бір сапары үшінші мәртебе МТС директоры бизлерді тағы бір нефтебазаның дәрғайына жибермекші болды. Атызларда тракторлар, комбайнлар қаңтарылып тұрып қалған уақыт. МТС та жанармай жоқ.

Директор бул сапары да:

— Ах-х, жигитлер-эй, не күнлерді бастан кешірмедік,—деді ол бұрынғы әдетіне салып.—Ыссылапта баратырмыз. Аспандағы қуяшта от тийгендей кем-кемнен жандырып баратыр, жауын-шашында жоқ. Дийқаншылықты жыйнап алыу үшін әйне қолайы келип тұрдағы өзі. Усындай ашық-жарық күнлердің қәдіріне жетсек болар еді... Неде болса жанармай таппай қайтыушы болмаң!—деп қатты ескертті ол.

Басымды дастыққа тийгизбегенімеде үш тәулік болған еді. Күндіз епеп қаңғалап жүре бересен. Ал, енді күн батып, геўгим түскеннен дәрхал бойың ауыр тар-

тып, ұйқы қыса баслайды. Усы жағдайды билген директор ҳәркимди бір барластырып көрді де:

— Сениң менен бирге Нәсибуллин барады,—деді маған.

Нигмәй Нәсибуллин жасы отыздан өтінкіреген, бойдақ жигит еді. Урыс уақытында оны бронь менен ауылда қалдырды. Себеби, Нигмәй МТС тың ең алдынгы, биәгир механиги еді. Ұзын бойлы, ири дауыссы бул жигит пенен мениң бұрыннан-ақ мәмлешилигим жақсы; өзі де анау-мынау нәрсеге көтерілип басыла бермейді. Жипек минезли болғаны ушын адамларда оны жақсы көреді.

Благоварға жеткенше біраз жолды артта қалдырдық. Көбинесе бизлер керосин-бензинди я Қоснарыннан, ямаса Төртүйлиден тасыйтуғын едік. Әттең, бул жерлерденде бирнеше машина бочкаларын даңғырлатып бос қайтты. Соның ушында Благовар нефтебазасында жанармай көп деген хабарды еситп, мине бизлер усы тәрепке қарай жолланған едік.

Қайыршының қарсы алдынан дауыл турады дегендей бул жерге келгеніміз бененде жолымыз болмады. Ешейінде анау-мынауға қабағын шытпайтуғын Нигмәй: «Хәй енесиң!...» деп еситилер-еситилмес етип мыңғырлады. Ол нефтебазаның баслығы менен қайта-қайта сөйлесип, хәтте жалбарыныпта көрді. Болмады, бәрибир ақырында басқа жаққа барыуымызға туўра келді.

— Енди, сол өзимиздің үйреніскен Қоснарынға барайық,—деді ол кабинаға отырып.—Кеттик!

Урыс жыллары жоллар биротала бузылып, истен шығып қалған еді. Оларды дүзетіуе күште жетісе бермейді, әлбетте. Бір жерлерде көпір бузылып қалған, тағы бір жерлерде бәхәрги тасқын жолларды ырым-жырым етип бузып кеткен қалыңда жатырған еді, еле.

Кузовтағы бос бочкалар улы-даңғырлы болып киятыр. Автомашинамыздың да усы бочкалардың себебинен саў жери жоқ...

Бизлер сол жүристен күн ауғанда Қоснарынға да келип жеттик. Келиуін келсекте, бірақ бизлер бул жерде күтилмеген бір хәдийсеге тап болдық.

Райсоветтің қарсы алдындағы жолға жаңадап шлагбаум орнатылыпты. Оның жанында еки милиционер

тур. Олар екеуі машинаның екі қапталына асығыс жетіп келді де;

— Бур машинанды, айда!—деп райсоветтің кеңсесі тәреліп көрсетті.—Асығыс тапсырма бар, сизлерге.

— Биз басқа бір асығыс жұмыс пенен жүрміз. Елестіріп жібер енді старшина, — МТС тағы барлық—тамамы техника тоқтап қалды.—деді Нигмәй.

Қәне, енді милиционерлер менен мәмлеге келе алсақ. Олар Нигмәйді сөйлетпей таслады;

—Сен неге қарсы дау ұра бересен, понимаешь. Айтқаннан кейін, бұрыл давай!—Милиционер жекирініп сөйлесі де, сумкасын жоқары көтеріп көрсетіп тұрып:—Бұл жерде биз хукиметтің қарарын орындап тұрмыз. Әне фронттан мәрді-мәрттер қайтқан, соларды алып кетіуге транспорт керек. Олар неше жыллардан бери—үй-ишин көрмеген...

Сол ұақытта мен кеңсесің алдында топарласып жүрген әскерий адамларға итибар бердим. Ол ұақыттары хәзиргидей емес, автомобильлер аз еді.

Биз өзимізше тәуір-ақ айтысып, тартыссақта, үйлеріне жетіуге қанаты болмай тұрған адамлар хәйлеп-пәйлемізге қаратпастан, кузовтағы бочкаларды жерге ылақтырып таслады. Сөйтті де норма бойынша он алты адам жайғасатуғын машинаға жүгі-пүгі менен жигирма екі адам миннип орналасып алды. Рессорлар майысып, кузовқа тийіуге қарады.

— Жасы үлкендер, бұл кишкене мотор ақыры, тартпайды!—деп жалынсақта олардың арасында тыңлайтуғын адам болмады. Оның орнына «қәне, айда!»—деп бизлерге хәкірендей баслады;

— Бизің алысқа, Рәсмәкәйға барыуымыз керек.

— Айда, қозғал енді!

— Мен Бәширзекаға бараман, ағайиним...

Полуторканың кузовы ғажырлап алға жылжыды. Таулырақ жерлерге келгенде жасы үлкендер түсіп, артынан ийтереді. Сол барыстан өйтіп-бүйтіп жол-жөнекей адамлардың жартысы үйлерінің тусында түсіп қалды. Сақмағаштан шыққанымызда кузовта он-он екі адам қалды. Олардыңда бирнешшесі жаңа Котолда түсіп, қалғанларының бәрі Ийманлықұлға баратуғын болды.

Гүзгі қараңғы түн. Көзге түртсе көргісиз. Машинаның шырасынан түскен сәуле жолды елпеп жақтыр-

тып киятыр. Бирақ, көп шаршағанлығымнан ба, жолды оңлап көре бермеймен. Қасымда қалғып отырған Нигмәй, көз қабақтарына шырпы тиреп қойған болады, бирақ онында пайдасы тиймеді.

—Яқ, бұл болмайды екен!—деді ол ақыр соңында. тоқтат, азырақ сергіп алайық.

Менде бағанадан бери тап ұсыны ойлап киятыр едим. Машина тоқтаудан маңлайымды алдыңғы айнаға тақ еттиріп урып алдым.

Қайдан саған! Неше жыллардан бери урыста жүріп, үйлеріне жетіуге жеті-сегіз шақырым қалып, қустай талпынып тұрған адамлар бизің тоқтағанымызды қылып атырма?! Олар дәрхал ғауырласып, кабинаның төбесін партылдатып урып, бизлерге ауызына келгенін айтыуға қарады.

— Хәс-сений, фронтта ұсындай етермедің?!

— Ұәй, айтарың барма! Үйреніп кеткен ғой, ерке-лен...

Ол ұақытта еле мен жас едим. Бойымда шарғалау, пәренжанман. Бәлкі, сонлықтан шығар, ақырында бұл сөзлердің оғы—Нигмәйді нышанаға тутты.

—Бағана апарып таслағысы келмей, қырсығы тұтып тұр еді, оның...

— Урысқа бармаған шығар, бұл тоңмойын.

— Бундайлар еле ел ишінде көп шығар: тылда тыррайып жатқанлар!...

Мине, сол сапары танысқан едим, бұл жасы үлкен менен. Оның қойыу қара муртынада, Султан деген атынада сол күннен баслап кеулім қауып қалған еді.

Сонда ол бирінші болып; «Шуұласа бермендер, түуе, хәй! Неге шауқым көтересіз? Оларда ыссылап шаршаған шығар!»—деді. Оның гәпин тағы бирнеше адам мақұлады. Оларда, бизлерде бираз жақ жарыстырғанымыздан кейін дауыстар тынды.

Жол бойына күлдиргі гәп айтып, адамлардың кеуілін көтеріп барған еді ол, сол сапары. Алда отырғанлықтан, мойынын созып, кабинаға басын тығып, ара арасында бизлергеде хошемет беріп; «Тезирек, тезирек жигитлер!»—деп қояды. Оның басқалардан тағы бир өзгешелігі олда болса, бұл жасы үлкеннің жүгі жоқ еді. Тек ийніне асыңған қалтасы бар. Басқалар болса ауыр-ауыр чемоданлар алып қайтқан.

Әне, бул адам сол сапары машина тоқтап, мотор сөниуден, кузовтан жерге лып етип секирип түстиде:

— Қойың-ә, түе, ериншеклер сениң, өзим айдап апарайынба?—деди рульге қарап ымлап.—Мениңде техника менен азырақ таныслығым бар. Машинаны да, танканыда көрген болдым.

Қуғанғанымыздан Нигмәй екеуіміз бір-бірімізге қарасып алдық.

— Мин кузовқа!—деп бұйырды Нигмәй маған. Сөйтіп оған қарап:

— Кел, отыр жасы үлкен рульге,—деди.

Өттең, оның техника менен таныслығы шамалы болып шықты. Рульге асылыудан-ақ тезлік рычагин тастыра алмай күйіп писти. Оны еплегеннен кейін машина селк-селк етип сәл жылжыды да, мотор пыт-пытлап өшип қалды.

— Султан не қылдың бұны, түс!

— Билмейтуғын нәрсенің хәлек болып, асылып не қылайын деп едің! Кузовтағылар дуу-дуу күлсін, оны уры-бердиге алды.

Соның арасында Нигмәйдан да, меннен де уйқы қашты.

— Хәй-й, жасы үлкен, жасы үлкен!—деди Нигмәй ашыуланып.—Хеш болмаса рульди менгере алмайсан, ұсыннан ис болдыма! Султан өзін ақламақшы болып, тек ғана:

— Адамлар асығып, турғаннан кейін, тезирек үйлеріне қуғыса қойсын деп едим,—деди.

Жолда вентилятордың қайысы үзіліп, биротала хәмме ызаланыуға қарадық. Сөйтіп Ийманлықұлға ертеңіне азанда жеттік. Бул ўақытта кузовта пағамамысы жети адам қалған еді. Ағылды аралап, оларды үйлерінің тусында түсире басладық.

Султан аға болса кабинаның үстіннен асырылып, хәр үйдің тусына келгенде аман-есенлік сорасады.

— Қалайсан, Жамал келин, балаларың аманба?

— Хау, Султан аға киятыр екен ғой! Түс аға, шай ишейік, үйімізге мийман болың. Сыйырды жаңа саған едим, қанжылым сүтте бар.

Екінші үйдің тусына келгенде ол тағы биреу менеп сорасады:

— Хә-ә, Мәфтухә қуғанна бер енді. Қалыйынды алып

қайттым. Кеткенде қан жылап қалып едің—мине оның мардыһып келісіне қара, енді!

Ағылдан шетиректегі үйлерден алты-жеті бала машинаның алдынан жуғырып шықты. Олардың киімлері алба-далба, хәтте—биреулерінің пұтында ыштаныда жоқ еді. Сол ўақта Султан аға дағысын көтеріп:

— Мә, ал, Нурмухаммед, мынаны балларыңа бер!—деп ярым буханка нан менен екі қуты консерваны ұзатты.

— Керек емес, қойса енді Ахметсултан...

— Ал, ал. Кімге айтып турман!

Кузовтағылардың бәринінде пагоны бар, ал, Султан ағада бул да жоқ. Солай болсада мен оның командир екенлігін абайлап қалдым. Мениң ойымды тастыйықдағандай, бір бала-шағалы адам кузовтан түсіп атырып:

—Ал, яқшы. Ахметсултан жора,—деди.—Қайда жүрсекте бирдей жәрдем беріп келдің маған. Рахмет саған, жора!

Хәр үйдің алдына келген сайын бир тоқтап, ағылдың ана басынан мына басына шықтық. Енді болғаны шығар, деп кузовқа қарасақ, Султан ағаның бир өзі отыр екен.

—Сен неге түспейсен, жасы үлкен?—деди Нигмәй қасларын үйіріп. Ырасымды айтсам машинадан түспегенлігі үшін менде бул адамға қырын қарап киятыр едим. Бирақ Султан аға, Нигмәйдің «неге түспейсен» деген сөзіне жууап беріуге асықпады. Сол минутларда оның бет-әлпети мұңлы түрде қубылып кеткендей болды. Олда, бизлерде үндемей турғаннан соң:

—Адамлардың қуғанышын бирге көрейін деп келип едим, инилерім!—деди ол.—Төрт-бес жылдан бери фронтта жүріп, ағыл-елди сағынып қалғанбыз, ақыры. Үй-ишин, бала-шағасын көріуден артық қуғаныш барма екен адамға?...

Бизлердің хайран қалғанымызды сездиме, ол тағы үндемей қалды. Бираздан кейін:

—Айдан, изимізге бурылайық, инишеклер. Мениң үйім анау туста қалып еді!—деди.

Ағылдың бул басына шыққаннан кейін Султан аға, машинаны тоқтатпақшы болып, кабинаның тө-

бесін тақылдатты. Ол кузовтан асықпай түсті де, сәл албыраңқырап, әйнеклеріне тақтай қағылған гөне жайды көрсетті де:

—Мынау менің үйім еді, инилерім,—деді Султан аға жат бір дауыс пенен. Оның дауыс толқынынан мұңлы хәсіреттің тәсири сезилді.—Жүринлер ишке-рилейік.

Ол қапының алдына барып тұтқасынан тартып көріп еді, құлп урыуы тур екен.

—Мейли, яқшы енді, буны кейиннен иретлер-миз,—деді изине бурылып киятырып.

Жайдың дөгерігіне шөп шығып кеткен еді. Султан аға шинелін шешіп, жерге жайып жиберді де:

—Отырыңдар, жигитлер!—деді.

Ол қалтасының ауызын шешіп, ишнен бір-нәрселерді шығарып алды: оның алғанлары екі қуты консерва, шошқаның азырақ дузлаған майы хәм бағана балаларға бергеннен қалған ярым буханка нан менен бір фляга арақ еді.

—Басқа хәшнәрсә жоқ енді, айып етпейсіздер,—деді ол бизлерді тағамға мират етип. Өзі қалтасынан алюминий сарқұмды алды да, оған арақ құйып, Нигмәйға узатты:

—Бизлер жол жүретуғын адамлармыз,—деді Нигмәй арақ құйылған сарқұмды аларында, алмасында билмей. Сөйтіп көзінің қыры менен маған қарап қойды. Мен «тезирек, кетейік» деген мәніде көзімді қыстым. Султан аға бұнымды сезіп:

—Бұл бала машина айдайма?—деп сорады ол мен тәрәпке бурыла беріп:

—Айдағанда қандай, машинаның шоферы ғой, бұл!—деді Нигмәй.

—Ондай болса өзің тарт! Оған бермеймиз,—деді Султан аға. Сөйтті де нан менен гөш консерваны мен тәрәпке ысырып атырып:

—Ал, жеп отыр иним,—деді.

Сол ўақытта ғапа оның гимнастеркасының өңіріне қадалған қызыл-жасыл таспа хәм орден медалларына көзім түсті. Оның өңірі толы награда екен: биреу, екеу, үшеу... хәммеси тоғыз орден хәм медаль тағып алған еді ол.

—Бала-шағаң жоқпеди, жасы үлкен?—деп сорады Нигмәй.

—Бар еді ғой...—Султан аға сәл-пәл тутлығып тұрды да:—Урысқа кеткенімде бир ұл, бир қызым менен хаялым шығарып салған еді, соңынан...

Султан ағаның туу сыртынан тас басқандай болып, омырауын көтере алмай көзлерінің жасы айланып кетті. Бизлер оның ауызына қарап, демимизді ишимізге тартып қалдық. Бираздан соң ол өзине келип:

—Енді қалғанларына шүкір етемиз, инилерім!—деп Султан аға бизлерді ауқатқа мират етті. Әттең, бұл минутларда ауызға салғанды шайнаудың өзі мүшкіл еді.

—Оннан кейін не болды?—дедим не ушындур. Султан ағаның бала-шағасының тәғдірін билгим келип. Соның арасында: «Усындай ерси нәрсеніде айтармысан, пәмсиз» дегендей етип Нигмәй бүйіріме урып жиберді.

Султан аға қалған арақты сарқұмға куйдыда:

—Оннан кейін не болатуғын еді, иним,—деді ойшанлық пенен. Хаялым бир келбети келискен адамгершиликли нашар еді. Масақ теріп жүрген екен. Былтыр қыста аңызда қалған масақты жеп өліп кеткен. Балам менен қызымды Төртүйлидегі балалар үйіне тапсырған болса керек.

Сол ўақытта Нигмәй маған жалт етип қарады да:

—Жасы үлкен, онда сени Төртүйлиге апарып тас-лайық,—деді. Менде оның гәпін мақұллап, басымды ырғадым.

—Яқ, керек емес,—деді Султан аға. Ол оң қолының сырты менен муртын сыйпады да:—Соңынан өзім бараман. Мен туғылған ауылыма қайтқан адам-ман... Мауқымды басып алайын, ойласатуғын адам-ларым бар.

* * *

Соннан бери мен Султан ағаны көрмеген едим. Тек оның қойыу қара мурты менен аты есімде қалған еді.

—Мен сені, иним, бир көргенде таныдым,—деді Султан аға құлимсиреп.—Бир күні телевизордан сөйлегенінди тыңладым. Сонда балларыма: мен бұл жигитті жақсы билемен деп айтқанман.

—Рахмет, Султан аға...

—Рахмет, деп оның несине рахмет дейсең. Өзим бир саған кеуилимди билдирип атырманда, иним. Парахатшылық болып турса, тири адамның күни кеше береди екен ғой.

Соның арасында автобустағылардың тоңқылдысы еситилди.

—Әне, мени асықтырып атыр,—деп Султан аға автобус турған тәрепке ийегин қағып.—Яқшы, онда иним, хош. Мен бир шофер адамман. Он бес жылдай болды. Жақында пенсияға шығаман. Үйге бар, яқшыма?!—деди хәқ кеуили менен артына қыйылып қарап.

НӘЖИП АСАНБАЕВ

(1921)

Нәжип Асанбаев (Николай Васильевич Асанбаев) 1921-жылы Башқұртстанның Бақалы районында туғылады. Дәс-леп ол Уфадағы финан-экономикалық техникумда, сон педагогикалық институтта оқыйды. Ол Ұатандарлық урыстың қатнасыушысы.

1949-жылдан кейин «Қызыл таң» газетасында ислеиди. 1961-1963-жыллары Москвадағы СССР жазыушылар Сою-зы қасындағы жоқары әдебиат курсың питкереди. Қалалық Салауат театрының, Башқұртстан Мәмлекетлик академиялық театрының директоры болып ислеиди. Оның 1947-жылы би-ришин ирет «Кәрим» деген китабы, 1953-жылы «Валима» китаплары жарыққа шықты. Гүрринлер топламынан «Мениң қаҳарманым» (1953), «Райса» (1959), 1964-жылы «Файзи» хәм т. б. Оның драмалық шығармаларынан «Жигитлер биз-ге келиң» (1955), «Пьесалар» (1965), «Алтын бесик» шы-ғармалары, топламлары дағазаланды.

БУРАУЛАУШЫЛАР.

1

өшпели Қызыл байрақтың Биаловтың бригадасына тапсы-рылғанлығы хәққындағы хабар бураулаушылар арасына жылды-рымдай жылдам тарап кетти. Бу-ған көпшиликтиң исенгиси де кел-меди.

—Енди белгили бураулау мас-тери Зуфар Гатаулинның абырайы түсип қалмас па екен?—дести олар.

Қақында ғана болып өткен ра-йлардың жалпы жыйналысын-да Гатаулинның айына мың метр жер бураулауға гүрес баслай жа-ғын айтқаны бар. Бураулаушылар да шуҳбаланбады, бул мастер

дийдине жетип жүрген адам еди. Сонлықтан да бириншиликте әлленеткен Билаловтың алып кеткени таңланарлық, ахыры, оның бригадасы айына алты жүз метрден асырмағандағы.

Контора директоры Александр Анастасьевич Серопянын да ойы усы. «Жақ, порторттың ойып қайтарып таслау керек. Гатаулин бул мениң мақтанышым, данқым,—деп ойлады ол, тапалтас, кең жауырынлы Зуфарды көзине елеслете отырып.—Усындай мәрттен де Қызыл байрақты алып болар ма! Билаловтың неси артық!

Александр Анастасьевич көк мақпал креслоға шалқайып, бригадалардың бураулау жұмысының орынланғанлығы хақындағы мағлұматты көріп шықты да, трубканы алып, Соколовқа телефон урды. «Портортты пикиринен қайтарыу керек...» деген ой тағы кеуилинен кешти.

Шынында да Гатаулин, Серопянын ең сүйген мастери еди. Бураулаушылар арасында рекорд көрсеткішке ерисип, контордың атын шығарған да сол жигит еди, ахыры. Партия активинің жыйналыстарында да, горкомның бюросында да өз сөзін Гатаулиннің атын тилге алыудан баслайтуғын әдеті. Гатаулиннің рекорды Серопянын өзінің де атын пүткіл Советлер Союзына жаңлатып жиберди. Бригадирдің шеннен тыс жетіскен табысының арқасында баслықтың аты нефть санааты министрінің мақтауларында айтылып турды. Солай екен, Гатаулиннен Қызыл байрақты қалай алып болады?

Серопянын Гатаулин менен дослығы бир мың тоғыз жүз қырық жетінші жылы басланған. Сол сапарғы күзде Серопян трестке шақырылған еди.

—Жолдас директор,—деди басқарушы:—Контораның алдыңғылар қатарына шығаруға сизде барлық мүмкіншілік бар.

«Рекорд қойыу керек!» деген ой Серопянға сонда сан ете қалды.

Көпке шекем хеш иләжын таба алмай жүрди. Сол жүристен бир сапары Серопян конторада узақ отырып қалған екен, көпелімде есик қапалды.

—Кимсен! Хәзир уақтым жоқ,—деди кемсалықалау Серопян.

—Александр Анастасьевич, тек бир минутлық

ғана исим бар...—деген дауыс шықты қапы жақтан хәм есиктен брезент тужуркасы май-май адам кирип келди. Бас кийимін шешип, қара шаштарын өрледі де, Серопян менен күліп көресті.

Бураулау мастери Зуфар Гатаулин усы еди.

—Жолдас директор, мен сизге бир ис пенен келдим...

—Қандай ис?—деп сорады директор. Усышама кешлетіп жолыққанын жақтырмаған тур билдиріп орнынан турды да, мүйеште қыстырылған пальтосына аяйлады.

—Мен жана скважинаны бураулай жақтан,—деди Гатаулин.

—Билемен. Сонда не болыпты?

Директор бүйтип салқын күтіп алады деп ойламаған Гатаулин албырағанынан тубалап қалды.

—Тезирек айта қойын? Мениң уақтым жоқ...—деп қыстады оны Серопян.

—Александр Анастасьевич, егер тыңлағының келмесе айтпай-ақ қойыуым мүмкін,—деп нықлады есин жыйып алған Гатаулин.—Бирақ мен исим ериккенликтен келген жоқ едим...

Серопян гидирди де, лаппа артына бурылып бураулау мастерына таңлана қарады.

—Батыр адамларды жақсы көремен! Отыр, Гатаулин! Айтеберін,—деди де қәдемин шаққанластырып столына келди. Кең пешанасындағы жыйрықлар жаздырылып, қабағы ашылды. Жүзи жадырап сала берди. Көрген адам буның алдындағыны бураулау мастери емес, сағынып күткен досты деп ойларлық кейипте. —Отырыңыз, жайласып отырыңыз,—деди кулимлеп директор, орамалын алып, өзінің тақыр басын сыпырып қойды.

Зуфар оның гүжирейген мойнына, ұзын мұрынына сүйіспеншілік пенен қарады. «Кабинет ушын тууылған ғой, креслодан тууы мүшкіл» деген ой келди хәм Александр Анастасьевичтің қарсына келип отырды.

—Маған жана насослар керек...

—Жана насос? Бурынғыңызға не болды?

—Тозып қалды, Александр Анастасьевич. Планды орынлай алмайман.

—Миннетлеменіз қанша еди?

—Жети жүз метр.

—Шеп емес,—деп мақұллады директор.—Бирақ, не үшін сизге жаңа насослар керек бола қойды?

—Жаңа айттым ғой... Бурынғылары тозып қалды...

—Тозғаны қалай?—Серопян түнерди.—Алғаныңыз жақында ғой... Мәмлекеттің де мәлин ойлау керек,—деп саатына қарады да салдаманлы түр менен орынынан түргелди.—Насосларды бере алмайман, жолдас мастер.

Директорына нәйлаж қарап, орнынан турды да. Зуфар бас киімінің киіе бастады.

—Ондай болса бизде басқа гәп жоқ...

Көзге көз түсті. Зуфар шыдай алмай тағы сөйледі:

—Александр Анастасьевич, өтинемен, жәрдем етін!

—Маған рекорд керек, Гатаұлин,—деді мәнилі етіп Серопян.—Егер станок басына ай сайын сегіз жүз метр беріуге миннетлеме алсаң жаңа үскенені басыннан үйемен...

—Сегіз жүз метр?—деп сорады Зуфар.

—Аууа, аууа! Рекорд керек. Қәне, ал миннетлемені! Барлығын жаңалап беремен. Барлық дыққат сенде болады. Ең жақсы шәраятты туғызып қояман.

Зуфар қапестен шыққан құстай талпынды.

—Мен көндім, Александр Анастасьевич! Көндім!

Олардың дослығы ұсылай басланған еді. Директор дийдине жетті. Көп ұзамай Зуфар Гатаұлин «Екинші Баку» бойынша бурын-соңлы болып көрмеген рекорд қойды: айына сегіз жүз метр!

«Соколов буншама неге егленип атыр екен!»—деп ойлады Серопян. Парторгты асықтырыу нийети менен тағы да телефонға қол соза бергени, рухсат та сорамастан есиктен жулқынып, Зуфар Гатаұлин кирди.

Қара көзлери тасырайып кетипті.

—Александр Анастасьевич!—деді дәпинип:—Сизің ушын Билалов абырай ма!

—Жақә, жақ, Зуфар!... Ондай ой басыма келген емес.

—Мен еситтим, сизлер Қызыл байрақты Билаловтың бригадасына берейін,—деп атыр екенсизлер.

Серопян ұахахалап күлді. Күлкиси қаншама қатты шыққаны менен жәги күлки еді, ал Зуфар буны да абайламады.

—Қызыл байрақтың өзінде қалатугынлығына гүманланбай-ақ ғой, түсиндің бе?

—Түсиндим, Александр Анастасьевич. Бирақ өтинемен, бул хабарды таратып жүргенлерге шара қолланағерін. Мени министрдің өзі таныйды...

—Яқшы, яқшы, Зуфар,—деп тынышландырды оны директор.—Бәрі ойдағыдай болады.

Гатаұлин хошласып, шығып кетті.

Ұсындай бар: биреуді қатты сүйіп қалсаң, дүньяда соннан жақсы адам жоқтай көринеди. Ол сени сыртқы пишими менен де минез-құлқы менен де жипсіз байлап, бәнт етіп таслайды. Хәтте, өзинің де сондай бола алмағанына өкинесен. Серопян Зуфардың батырлығына, тасқын жигеріне хайран: «Жаңа құдиретлі үскене менен тәмиін ет, ол тауды да төңкеріп береді. Ис солай екен, сонда мен қалай Зуфарға жәрдем етпейін? Буны сениң де түсиніуің керек, жолдас парторг...»

—Мине—е, оның өзі де келді!—деп дауыслады Серопян.—Келің, Василий Иванович!

Соколов, орта жасларға барған, узып бойлы киіс еді. Сақалы, мурты, шашы тып-тықыр етиліп қырылған. Жаңа гимнастеркасының сыртынан бес жұлдызлы мыс тоғасы бар қайыс буыш алыпты, етік дегенлри тап, саптағы командирдің етигиндей жалт-жулт етеді. Қабағы пштеген қалқыңқы, хауайы көзлерінде қарығандық аламаты бар. «Көп хәлеклейтуғын болды-ау» деп ойлап қойды Серопян.

Соколовтың бунда келгеніне жылына шамаласып қалды. Бураулау конторасы жанындағы ЦҚаның парторги етіп белгилеген күні-ақ ол Серопяның алдына танысуға келді. «Коллективимиз жақсы, ислеуге болады,»—деп еді сонда Серопян, сөзинің арасында өзинің бураулау исинің үлкен қәнигеси екенлигин, Әзербайжаңдағы «Сталинефть» трестінде ислегенін уқтырғандай болып еді. Ол хәтте, Соколовтың бураулау исинен онша хабарының жоқлығына қууанды да. Ырасып айтқанда, өзинің жұмысына араласып сырттан биреудің кемшилтигін түртіп көрсете бергенин Серопян жақтырмайды. Егер парторг да директордай өндиристи жақсы биле берсе, онда жұмыста гейпара келіспеушликлер келип шығады, бир адамнан бийлик кетеді, деп есаплайды. «Көринип тур, Соколов сиясатқа күшли екен, мейли, журтты тәрбиялай берсин,» деп ойлады өзінше Серопян.

Соколов ўақтының көбисин рабочийлар арасында өткерди, бураўлаўдың жаңа усулларын үйренип жүрди, кәсіпкеслердің социалистлик жарысларын шөлкестирди.

Әдебинде Серопян парторгтың шөлкестіріуші-тиріушілік талантына құллық етип жүрди. Соң-соң оған әллебирнеме ғұлғула салды. «Соколов, бәлким, маған да аўыз салар» деп ойлады.

Әсіресе, Серопян жыйналыс митинг өткерилген күнлери апалақлап қалады. Парторгтың адамларды ынтықтырып жиберетуғын жалынлы сөзлерін тыңлаған сайын ол өзіннің сөзге олақлығына ашынып, азап шеге баслады.

Бирақ, Серопян кем-кемнен Соколовқа үйренісіўге қарады. Таныс-тамырлары менен болған гәплеринин арасында: «Урыста Соколов комиссар болған екен, бул кәрада да комиссар» дейди әдетте.

Мине, сөйтип, арадағы ҳәр қандай келиспеўшиликлер бас пүкил жойыла баслағанда бир күни:

— Басшы бола турып, сиз бир ең аҳмийетли нәрсени естен шығарып жүрсиз,—деди бир сапары Соколов Серопянға.—Бәлким, сиз, директордың ўазыйпасы есап-санақ ислерин алып барыў, буйрық бериў, деп ойласаңыз керек. Ал, коллективти тәрбиялаў парторгтың ўазыйпасы қусаған...

—Сиз неге солай ойлайсыз?—деп сорады Серопян.

—Мениң есимде, лекция оқыўды өтингенімде сиз оқый алмайтуғыныңызды айттыңыз. Демек, сизинң буған таярлығыңыз жетиспейди екен. Демек, сиз жигирма жыл ишинде билгениңизди жаңа билим менен байытпағансыз!

—Адамға еки оқыў орынын питкеріў шәрт емес.

Соколов, Серопянға дыққат пенен сер салды.

—Ҳаўўа-дә, еки институт питкеріў шәрт емес. Бирақ, билимди көтерип барыў, халық аралық ҳәм ишки ҳәдийселерди билип барыў шәрт. Тек сол жағдайда ғана адам жақсы басшы болыўы мүмкин.

—Демек, мен жаман басшы қусайман ғой? Сиз Серопянға қайыл емессиз бе?

Соколов мыйық тартты. Серопян қандайдур пақырлаған самоварды еслетип жиберди.

—Александр Анастасьевич, гәп ол ҳаққында бара-тырған жоқ. Оқыў керек...

—Мораль!—Серопян бурқ ете қалды ҳәм Соколовтың бир өзін қалдырды да, кабинеттен шығып кетти.

Бул гәп буннан бир неше ай бурын болған еди. Сырт пишининен сездирмесе де, Серопян,—Соколовқа көпке шекем исенип жүрди, бара-бара бул гәп умытылып кетти.

Бирақ Соколов ҳеш нәрсени умытқан жоқ еди. Ол Серопянды қунт пенен серлеп барды. инженер-техник хызметкерлердің оқыўларына қатнасты, директордың өз жумысын жаман билмейтуғынын абайлады.

Солай да Серопяның көп кемшиликлерин билип, сөйлескиси келип жүрип еди. Мине, бүгин телефоннан Александр Анастасьевичтин даўысын еситип: «Ақырында шақырған екен. Айтыўым керек...» деп қуўанып қалды.

—Васийлий Иванович, мен сизди Қызыл байрақ мәселесин шешиўге шақырған едим. Мүмкин, Гатаўлиннин өзінде қалдырармыз, а?—деп сорады Серопян. Даўысынан налыныў менен бир ўақытта өтиниште ыргақланып турды. —Бизге данқ әперген Гатаўлин ғой, ақыры.

Соколов бирден жуўап бере қоймады. Назерин столға жиберип, үнсиз отырды. Бирақ ҳаўайы көзлери кем-кемнен көбирек ушқын ата баслады.

—Ал биз, Александр Анастасьевич,—деди ақыры,—бир Гатаўлин емес, пүткил коллектив данққа ериссе екен деймиз.

—Әлбетте, әлбетте,—деп жылдам келисти Серопян. —Бирақ, атақлы мастерди да умытпаўымыз керек... Ол, ақыры, бизинң мақтанышымыз ғой. Биз қайткенде де оны хошаметлеўимиз керек.

—Ҳаўўа-дә, оны да умытыўға болмайды. Деген менен, жанадан шыққанларға қарасыў оннан да зәрүрли.

«Тағы сиясатқа түсти. Билемен, билемен...» деп ойлап қойды Александр Анастасьевич.

—Ал, сиз Гатаўлиннин рекордына қызығып кетип—деп даўамлады Соколов. —Барлық дыққатыңызды соған аударғансыздағы, басқа участкаларды бас пүткил умытқансыз. Сизинше, қалай, усы дурыс па?

—Умытқаны қалай? —Даўысын көтеринкиреп, усылай сорады Серопян.

—Ең жақсы үскенелерди Гатаўлинге бересиз. Жанадан келген маркаларды—тағы да Гатаўлинге...

—Ол бизиң хызметимизди қайтарды. Әжайып көрсеткишлерге ерисип атыр.

—Ал, Билаловтың көрсеткишлери жаман ба? Бир емес, үшінши жерди бураўлап атыр, ал, насослары еле сол баяғысы... Бураўлаўды тезлетиў усылын өзлестирип алған, Гатаўлинди алты айға қуўып жетти...

—Жетиўин жеткен менен озған жоқ ғой.

—Оның тутқан жолы оғыры дурыс жол. Ол Гатаўлиндей басқа бригадалардың есабынан емес, алдыңғы жаңа усылларды енгизиў есабынан илгерилеп баратыр. Билаловтың бригадасының тәжирийбеси барлық бураўлаўшыларға үлги болыўы тийис. Қызыл байрақ соныки, Александр Анастасьевич... Буны сизиң түсиниўиңиз керек..

Серопян жадырап сала бреди. Ол тасқынлап орнынан турды да, Соколовтың жаўырнынан қаты.

—Сизиң ақылыңыз кәрамат деймен. Василий Иванович... Усыны қалай билмедим екен!

Олар бирине бири күлимлесип қарасты.

2.

Мине, ҳәзир қапы ашылады, ашылады да оннан Зуфар киреди, нефтьке былғанған брезент тужуркасын оң ийинине салған. Кире сала, аппақ тислерин көрсетип күледі, әсте-ақырып Нафийсаны баўырына басады.

«Шаршадың ба, сүйиклим!»—дейди оған Нафийса көкирегине басын қойып.

Лийкин, еле Зуфардың қарасы көринген жоқ. Нафиса түбит орайпегин ийығына жамылып, тағы да балконға шықты.

Көшелерде фонарлар жарқырап, жаңа жайлардың дийўаллары ағарып көринеди. Айнадай асфальтта зымыраған «Москвич», «Победа»лардың, вахта автомашиналарының өлпең дырылдысы келеди кулаққа. Усы машиналардың биреўинде оның күйеўи княтырған жоқ-пекен...

Күни мененги ыссыдан соң жаслар липа аллеяларының саяманларында сәуірлеп жүр. Қала бағынан духовой оркестрдің сесті келеди.

Балконның есигине сүйенип турып, Нафийса наманы

тынлайды, нама еслемейин десе де жаслығып, Зуфар менен танысқан күнлерин есине сала береді...

Бул урыстан соңғы дәслепки жыл еди. Қоңыр гүз. Жаўынның изи үзилмейди. Атызлардан еле бийдай жыйналып үлгермеген. Бийдай масақлары жаўыннан жалтарғандай басларын жерге ийеди. Атыз аралап келген колхоз баслығы, бригадир Нафийсадан гәллени жылдам жыйнан алыўды талап етип атыр.

—Барлық үмитимиз сизде —деди ол қатал. —Гәлле ушын сиз жуўапкерсиз.

Нафийсаның, ҳәтте ашыўы да келди: бул сөз кимге дәри! Айтпаса да Нафийса түсинбей жүрме соны! Оның барлық ақыл-ойын зүрәхәтти жыйнаў ғалмағалы алып жүр. Оның ойын бригадасындағы қызлар да жақсы түсипеди, қоллары бир майдан тыным тапқан емес, ҳәп-телеп атыздан кетпей жүрди. Бирақ, жаңбырдың сирә изи үзилер емес, қызлар да буган ҳеш илаж ете алмады.

Бир сапары, ярым ақшам еди, жаўын да питегепе тынайын деген, Нафийса өзиниң құрдасларын оятты. Усы пурсатта аўыл тәрәптен жүк машинасы көринди. Машина қызлар болып атырған жерге келип тоқтады. Машинадан адамлар түсип, түсти де дүп-дүўры Нафийсаға қарай жүре берди. Ең алдында колхоз баслығы княтыр екен.

—Мине, сизлерге көмекшилер,—деди ол қызларға.—Бул жолдаслар нефтьшилер қаласынан келди.

—Қәне, қайсысыңыз бригадир?—деп сорады келгенлердің биреўи.

—Мен,—деди Нафийса.

—Қәне-әй, бригадир? Қандай қыз скен?—деген ҳәзил саўаллар борады. —Егер сулыў қыз болса, жұмыс ислеймиз, болмаса, ойланып көремиз.

—Ал, қайда жатамыз? Қәне, ким маған есигин ашады?

—Жай таяр,—деп түсиндирди баслық.

—Келмей атырып жатақ жай сорады,—деди мысқыллап Нафийса. —Әдеп, қолыңыздан не келеди, соны көрсетип. Жүриң жигитлер!

—Қара сени-әй! Буйыра алады! Погоның да бар шығар?

—Бар, ба-ар, үшінши ранганын интендантыман.

Дегиште узаққа созылмады. Кең жауырынлы, ат жақлы Зуфар деген жигит ұарсақыны тыйып таслады.

—Бизлер, жолдас колхозшылар, сизлерге нефтьшилер қаласынан келдик,—деди ол. Қашан ғәллени жыйнап, түйеклеп, телекке төкпегенше қайтпаймыз. Сондай бұйрық алып келдик.

Нефтьшилер лебизинен шықты—атызда ғәлле қалмай жыйналды. Кететуғын күні қаладан машина келди.

—Бәлким, тағы бираз күн қалармыз, ә!—Зуфар күлип, жолдасларынан сорады.

—Қалса қаламыз-дә, қызлары да жақсы екен,—деди жигитлердің биреуі.

—Оларды да өзлериміз бенен алып кетпейміз бе!—деп дәлбек етті Зуфар.

—Жақ, өзлериниздің қалғаныңыз мақул,—деди Нафийса. Оның жуқа қызғыш ләблерінде күлкі ойнады. Лийкин, көзлерінде муң бар. Жүрегі лүпилдеп, жийилеу соғады. «Булар неге кетеді екен!»—усы ой менен тағы да Зуфарға бақты.

Нефтьшилар машиналарына кеттидағы, Зуфар олардан қалып қыздың қасына келди.

—Нафийса! Сеннің сирә нефтьшилер қаласында болғаның бар ма?

—Жақ,—деди Нафийса төмен қарап.

—Қыдырып бар,—деди Зуфар, қыздың қолын қатты қысты:—Мен сени күтемен...

—Яқшы. —Нафийса сыбырланып айтты усыны.

Олар кеткеннен он күн соң Нафийса, Зуфардан хат алды. Хат былай басланады; «Нафийса, ақыллым мениң, биз кеттік те бардық, сен қала бердин-ау. Сеннің хош мұлайым күлкінди тағы бир мәртебе көріуге яма-на интизарман. Мине, саған хат жазыуға қарар етип отырман...»

Нафийсаның көзинен моншақ-моншақ жас тамды.

Хат мына сөзлер менен аяқланыпты; «Егер мақұл десең Жаңа жылда барамандағы, өзим менен алып кетемен».

...Мине, оннан бери де төрт жыл өтті. Зуфар менен Нафийса ерли-зайыпшылықта жасап атыр. Олар еле сол бурынғысынша бирин-бири сүйеди. қыз-жигиттей ашық, бирин-бири күтеди. Зуфарға Нафийсаның төрки-

ни де, қонсылары да ыразы. Қала басшылары жыйналыс сайын Гатаулиннің бригадасын мақтайды, күйеуінің усындай даңқлы адам болғаны Нафийсаға да жақсы.

Нафийсаның өзи де жақсы жолдас, ұапалы яр болып шықты. Ол хожалықтың барлық машғаласын көтеріуге қайыл, тек Зуфардың иси оңынан баслап, жұмыстан өзине өзи ыразы болып, күлип қайтып тұрса болғаны. Күйеуінің қолы жеткен табыс—бұл келиншегінің де ерискен табысы, деп ойлайды Нафийса. Егер Зуфар бригадасы бураулау планын орынласа онда өзинің де яғный. Нафийсаның да қосқан үлесі бар.

Зуфар келиншегінің бұл пикирине толық қосылады хәм жийін-жийін былай хошемет урады:

—Ақыллым, мениң, Нафийса, бүгін де бизлер жеңіп шықтық... Тағы да бир жүз жетпіс процент!

—Әне, рахмет саған!—деп жибереді қуғанғанынан Нафийса.—Ал, мен бүгін сенің келиуіне қырмыш бөрек таярлап қойыппан.

—Мениң абырайым,—бұл, сенің абырайың,—дейди Зуфар, столдың этирапында гүйбеніп жүрген Нафийсаға мыйық тартып, ышқы тола көзлери менен қарайды.

Усылардың хәммесин ойлап, Нафийса хәзир балконда узақ тұрып қалды. «Бәлким жыйналыс болып атырғандур» деп ойлады да қазан жайға кирип, сорпаны плитаның ортасына таман ысырды.

Қоңырау сынғырлады. Нафийса есикти ашыуға жууырды..

—Зуфар жеттин бе әйтеуір!—деп дауыслады ол. Саат он бир болайын деп тұр ғой!

Зуфар жууап бермеді. Тужуркасын шешті де, дупдуұры асханаға өтип кетті.

—Мен сени жууынар деп сүлги-пүлги таярлап едим,—деди Нафийса.

Зуфар тағы да үндемеді, гүрсиге ошарылып отырды.

—Зуфар, не болды саған?!

—Ауқат бер.

Нафийса дирр ете қалды. Бураулау исинде түрли бахытсызлық болыуы итимал; лебедка үзілип кетип, ауыр механизм адамның үстине де түсіуі мүмкін... деп, бир уақытта Зуфардың айтқаны бар.

— Зуфар, бир не болып қалды ма?—деп қәуестерленіп сорады Нафийса.

—Хеш нәрсе болған жоқ.—Зуфар басын шайқады. Ол жүдә болдырып қалған кейипте еді, қара көзлері бұрынғы жауқылдысын жойытқан. Нафийса күйеуін хеш қашан да бул кейипте көрмеп еді.

Сорпадан бир-еки қасық уртлады да, Зуфар ләккинн ысырып турып кетті.

—Қызыл байрақты алып қойды... —усылай гүңкилдеді, жақында ғана тарқаған бураулаушылардың жыйналысы, Билаловтың жадыраған көзіне елеслеп, тағы гүңкилдеді:—Рахмет, Александр Анастасьевич, шалқамнан салдыңыз! Байрақты алдыңыз! Оның меннен неси артық? Неси! Енди мен қарамағымдағы бураулаушыларға не деймен? Олар маған соншелли исенетугын еді...

—Уәайымлай берме. —Нафийса оның кеулін алды: —Байрақты тағы да қайтып берер. Жақсы ислейсен ғой, ақыры! Қайғырма!

—Ах, Нафийса, Нафийса,—деп гүрсинді Зуфар. —Сен менің минезимди билесен ғой. Мен биринши болыуды сүйемен, ал, хәзир құйрыққа асылып қалдым. Мени енди хеш ким билмейди де...

—Не деп турсан, Зуфар... Сен ұатан ушын мийнет етип атырсаң ғой! Сениң мийнетинди хеш қашан ұмытпайды!—деп исендирмекши келиншеги оны хәм жақылап келди де сорады:—Ал, кимге берди байрақты!

—Билаловқа.

—Қайсы Билалов ол? Бизің анау базарда көргенимиз емеспе?!

—Соның өзи.. қолынан дым келмейди,—деді де орнынан өрре турып, кийим қыстырғышқа адымлады:—Соколовқа бараман... Оның менен сөйлесип көрейинши...

—Кеш болып қалды... Зуфар. Ертең барарсаң...

—Жаақ, Нафийса, хәзир бараман! Оның мени тыңлауы керек. Егер ол да тыңламаса, министр бар, сол тыңлайды. Атақлы мастерди хәмме тыңлайды.

3.

Ауыр ой үстіндеги Соколов өжиренин ишінде өрден-ыққа сандалып жүр, бүгинги жыйналыс есине

түсіп өзинен-өзи «бул қалай болды...» дей береді қайта-қайта.

Есик қағылды.

—Кире берин!—деді Соколов.

Зуфар Гатаулин кирип келди. Гәпти неден баслары билмей албырап, өжиренин ортасында зеңирейді де қалды.

Соколов оған гүрсинн ымлады. столдың шетіне папиросты ысырып қойды. Зуфар да отырды, бірақ, иллә деп хеш ким ауыз ашпады. Жол-жөнекей киятырғанда Зуфардың кеуліне Соколовты көриуден жүрегіндегисин ақтарып сала алатугындай көринип атыр еді. Ал, парторгты көриуден Зуфар бираз тартынып қалды. Соколов оның ең жақын адамларының бири еді. Бураулаушылардың турмысы менен жақсы таныс, кеуили шарықлап жүретугын жигерли парторг, Зуфарда мұдамы үлкен хұрмет хәм исеним сезимлерин оятатугын еді. Хәзир де оған тек Соколов ғана Қызыл байрақтың Билалов бригадасына алып берилиуиниң хаслы мәнісин түсиндире алатугындай көринді.

—Қулагым сизде, жолдас Гатаулин,—деп сергеклендирди оны парторг.

—Васийлий Иванович. Қызыл байрақты меннен неге алып қойдыңызлар?—деді Зуфар. —Я Билаловтың көрсеткишлері меникинен зият па?

—Сонғы айда сиз неше метр жер тесип бурауладыңыз? —Соколов парасаттылық пенен сорап отыр:—Мың метр ме?

—Мың метр, —Зуфар ийегин екшеді.

—Үшинши кварталдың планын қанша орыпладыңыз? Бир жүз жетпис процент пе?

—Ауа,—деді Зуфар. «Қараң буны, бәрін ядқа биледи-ә» дегенди де ойлап қойды.

Соколов айнаның астындағы қағазға қарап, ойлаып отырды.

Зуфарға мағлыұматта қате кеткендей өзиниң ислегени Билаловтың графасына жазылып кеткендей көринді. Хәзир бәри анық болады.

Бірақ, Соколов айнаның астындағы көрсеткиш жазылған қағазды хәтте, оқып та отырған жоқ еді. Ол Зуфарға не деуи кереклиги хәққында ойланып отыр.

— Аўа, жолдас Гатаўлин, сизің көресткишіңиз өзгелердикинен төмен емес,—деди Зуфардың көзіне тик қарап.—Билалов та бір айда мың метр жер бураўлап берди. Сонда да биз Қызыл байрақты соған беріуіге уйғардық.

—Неге олай, жолдас парторг? Түсиндириңиз-ши маған?!

—Ол былай ғой... Гатаўлиниң бригадасы буннан саррас алты ай бурын да мың метр жер бураўлап берди. Ол күнде бул үлкен рекорд еди. Зуфар Гатаўлиниң өзиниң жеңисине мақтанғаны орынлы болды. Оны бизде мақтаныш еттік...

—Енди марапатланбайсыз ба?—деди қауәтерленип парторгтың көзлерине телмирген Зуфар.

—Биз саған үлкен үміт пенен қараған едик,—деп сөзин дауам етті. Соколов;—Ерискен табысын бекемлер, жаңа жеңіслерге ерисер, дегенбиз. Ал, изи не болып шықты? Сиз төрт скважина тапсырдыңыз, өзиниңиздің дәслепки көрсеткишлеринизден төменлеп кеттиңиз, айына мың метрден асып түсе алмадыңыз.

Зуфар қызды, бірақ, өзін тутыуға тырысып бақты.

—Ал, Билалов алға өрлеп кетти ме? Оныки де мың метр ғой...

—Билалов үш жүз жигирма жетинши скважинасын айына төрт жүз метрлік тезлик пенен тесип өтті,—деп түсиндирди Соколов, —Жети жүз тоқсан бириншии алты жүз метрлік тезлик пенен, ал ең соңғы скважинасын мың метрлік тезлик пенен бураўлап шықты. Бул алға үлкен өрлеу деген.

—Ал, егер Билалов тағы да алты жүз метрине түсип қалса-ше? Сонда сиз не дер едіңиз?—деди гәп таппай Зуфар, сөйтти де орнынан түргелди.

—Жолдас Гатаўлин, сиз меннен кеңес сорап келген едіңиз. Мен еле айтып болғаным жоқ,—деп егледі Соколов. —Отырыуыңызды өтинемен.

Зуфар отырды. Биресе қызарды, биресе бозарды.

—Сиз Билаловты дым билмейди екенсиз,—деди парасат пенен парторг.—Улыўма, басқа мастерларды билиўге де аз қызығасыз. Бул, менинше, хәдден зият хәңкийиуиңиздің салдары болса керек. Тәкаббырлық —жолдас Гатаулин, жумыста адамға жаман болады.

—Мен тәкаббыр емеспен, жолдас парторг...

—Егер тәкаббыр болмасаңыз, онда Билаловтың жумысының басына барың, сөйтиң де бригадасының жумысына сер салып қараң. Адамлар әсбапты қалай услап-тутады екен, жумысты қалай шөлкемлестиреди екен, көресиз сонда.

—Жақ, жолдас парторг Билаловқа бармайман! —Зуфар бурқ ете қалды:—Өлсем де оның бригадасынан озып кетемен. Қызыл байрақты да қайтарып аламан...

Соколов басын шайқады, орнынан турды да, Зуфар-та жақын келди.

—Қайсы фронтта урыстыңыз?

—Бәринде де болдым. Сталинградтикіне де илесіп қалдым.

—Қайсы армияда болдыңыз?

—Алпыс екіншиде.

—Онда, биз екеуимиз қонысы болған екенбиз. Сталинградта мен де қырыстым, —деди ойшаң Соколов. —Пақ, қатырып урыстық да онда... Ұатан бұйрығын мақтаныш пенен орынладық. Ал, хәзир сизің менен биз мийнет фронтындамыз. Командирдің бұйрығын тыңлай билиу де, орынлай билиу де керек; «Алға, мастер Зуфар, тесіудің тезлигин арттыруу үшін алға!».

Парторг Зуфардың ийығына қолын қойды, соң әке-лік меңір менен бетине тигилди.

—Ал, Билалов сизден көп нәрсени үйренди ғой. Сизің ең жақсы усылларыңызды үйренип алды. Енди сиз де оған барың, ақыры. Мәселемкиден, бір мың бес жүз метр тереңликке инструментти түсируу хәм тартып алыу жумысын ол бес саатта питкереди, ал, сизики жети саатқа созылады. Солай емес пе!

—Аўа,—деп Зуфар мойынлауға мәжбүр болды.

—Әне, әне,—деп күлди Соколов. —Ал, сөйте тура; «Өлсем өлип ақ қалайын, бірақ Билаловтан үйренбеймен» дейсиз.

—Мен дым қызбалы адамман, жолдас парторг,—деп мойынады Зуфар. —Фронтта да сондай болды; «Қызбалысаң сен Ойланбай сөйлейсең!» дей беретугын еди.

—Қайта бериниз,—деди хошласарда парторг. —Бул сапары да бәрин жақсылап ойланып көриң.

Парторгтан шыққаниан соң Зуфар кеңсениң алдын-

да узақ турды. Шынында да, Билаловтың бригадасын не ушын бармайды екен? Ең болмаса шамалы ўақыт барсын-шы. Қалай дегенде де Соколовтың гәпиннің дурыс жағы бар, Билалов анаў-мынаў нәрседен оннан озып кетти.

Зуфар гүзарға шықты, жолшыбай машина жоқпен, деп қала тәрәпке қарады. Машина болмады. Зуфар тағы да бираз турды, соң бас кийимин оңлап қойды да, Билаловтың ислеп атырған жағына кетти.

Геўдесин керип, августтың таза ҳаўасынан терең тын алып, қолларын сермен, тап бир, сапта жүргендей қәдем таслап баратыр.

Нарыштаўдың ирсек-тирсек жоталарының үстине ай көтерілип шықты. Таў етегинде есап-сансыз жақтылар жылтылдасады. Таўға өрмелеп болып, Зуфар артына айналып қарады. Нарыштаў, Түркмен, Қорақазы араларын тустастырған қаланың ақ жайларының айналарынан шыққан жақтылар таўлар арасындағы жайпаў-ўытқа байрам кейпин берип тур.

—Қалай да, усы Соколов жақсы адам-аў!—деп гү-бирленип қәдемин жийилетти.

Мине, Билаловтың бураўлаў вышкасы. Зуфар өзін ҳеш кимнің көрмеўи ушын вышкаға жақынлаў путалардың арасына тасаланды да бақылай баслады.

«Қәне, Дмитриев, тезликти тағы қос!» деген даўысты еситип, дир ете қалды. «Мынаў Билаловтың даўысы ғой! Бул бураўланып атырған жерге түнде де келеди екен-аў! Ал мен болсам қонақтай тек күндиз келип кетемен!» дегенди ойынан кеширди.

Бураўлаў вышкасында жұмыс ғажжа-ғаж еди. Билалов өзіннің жұмыс орнында турып, эсбаплардың ислеўин бақлайды. Насослар үзликсиз гүўилдейди. Манометр жоқары басымды көрсетип тур. Раствор секундына қырық литрлик тезлик пенен кетип атыр, Ал. трубалардың толық қуўаты менен ислемай атырғанын сезген Билалов болса, вышканың жоқарысындағы рабочийлардың биреўинне:

—Қәне, қос тағы тезликти!—деп даўыслады. Жоқарыдан;

—Секундына қырық сегиз литр!—деп жуўуап береді.

—Жарайды!—дейди Билалов, насослардың шуўылдысын тыңлап көрип.—Усы қәддинди сақлаң!

Аздан соң вышка тым-тырыс болып қалды. Насослар тоқтатылды. Бураў жер қатламына бийҳазар кире баслады. Скважинаның тереңлигин өлшеп шығып, Билалов рабочийларға даўыслады:

—Суў менен шайыўға таярланың! Ҳәзир батпақсыз бураўлай баслаймыз!

Билаловтың ҳүкимиран даўысы этираптан алысқа таралып турды. «Шақмақтың тасындай шақылдаўын қара!» деп ойлады Зуфар. Жапыраққа көмилип турып, ол Билалов бригадасының жұмысын бир сааттан аслам ўақыт бақылады, рабочийлардың механизмди жиберип, алыўларындағы шаққанлықтарына таңланбай да тура алмады. «Ҳа, Соколов дурыс айтқан екен, Билаловтың бураўлаўшылары шаққан ислеп атыр» деп ойлады ол вышкадан кетип баратырып.

Қалаға алып баратуғын асфальт жолға шыққаннан соң Зуфар тоқтады да, Билаловтың вышкасы жаққа узақ қарап турды.

Өзинің вышкасына барғысы келип кетти.

Зуфар ол кәраға келгенинде ярым ақшам болған еди. Бунда да жұмыс баратыр, бирақ оның кеўилине Билаловтың бригадасында жұмыс бундағыдан тезлеў, қыстаўлылаў баратырғандай түйилди.

—Ислер қалай?—деп сорады ол бураўлаўшылардан.

—Ис баратыр ғой...—деди олардың биреўи кемсалықалаў.

—Ал, Қызыл байрақ болса қолдан ушып кетти...

—Әбден, ийесин таўып тапсырған екен,—деди на-рийзалаў бир даўыс;—Бизден олардың неси артық екен-әй?

Зуфар түсине қойды, бураўлаўшылардың кеўил хошы жоқ.

—Мурнының тесигин жерге қаратуғын орнымыз жоқ!—деди ол қызғын. —Мен ҳәзир ғана Билаловтың бригадасында болдым. Олар байрақты мийнетине боля алды. Бизнің де олардан көп нәрсени үйрениўимиз керек...

Зуфар кеткеннен бир ярым саат өткеннен соң парторг машинасына минди де, Билаловтың бригадасына кетти. Зуфар менен болған сөйлесиктен соң парторг бир қарарға келген еди; Билаловтың бураўлаўшыларының тәжирийбесин барлық бригадаларға таратыў зерүр. «Сондай бир ўақыт келеди; барлық бураў-

лаушылар да бәлент тезликке ериседі. Бәріне де Қызыл байрақ береміз»,—деп ойлады айланбада машинасын тормозлай беріп.

Жолдың жийегінде ол бір қаялды көріп қалды.

—Қайда барасыз?—деді Соколов «Победа»сын тоқтата беріп.

—Бураұлау вышкасына.

—Кимнің вышкасына?

—Зуфарға аұхат апаратырман.

Соколов сер салып қарады, сонда ғана қаялдың қолындағы ақ орамалға оралған кострюльді көрді.

—Сіз келиншегісіз бе?

—Ау.

—Өйтіп бір, Зуфар аұқатқа келген жоқпеді?

Нәфийса не жууап айтарын билмей қалды. Кештегі Зуфар менен араларында болған нәрсені айтқысы келмей:

—Жақ келген жоқ,—деді.

—Мининиз,—деді Соколов есікті аңқайтып:—Мен сол жаққа баратырман.

Ол өзінің Гатауллин менен болған гүррінің еселеді. «Шамасы, мен оның менен шамалы қаттылау сөйлестім-ау...—деп ойлады парторг;—Ол хәтте, үйіне түслениуге де бармапты ғой...»

—Зуфар жарайды, жақсы ислеп атыр!—деді Соколов, Нәфийсаға қарап, мыйық тартты.—Бизің мастерлериміздың ең жақсыларының бири.

Нәфийса парторгқа тигилип қарады.

—Сіз жолдас Соколов емессіз бе?—деп сорады ол.

—Сизди көргенге шырамытаман.

Парторг басын иізеді.

—Жолдас Соколов,—деді Нәфийса толықсып:—Сіз мени әппұ етін. Мен сизден бір зат сорай жақ едим...

—Сорай берің,—деді Соколов.

—Хабарым бар, хәзир хәр бір бураұлаушыдан шеберлік талап етіледі. Бірақ...—Нәфийса тубалап қалды.

—Ал, ал... Сіз жүдә дурыс айтып отырсыз,—деп жеделлендирді Соколов оны.

—Бірақ, неге барлық бураұлаушы бір қыйлы ислемейді,—деп дауамлады Нәфийса.—Минке Зуфар хәммениң алды еді. Бүгін енді қуйрыққа илестіп киятыр.

—Ким айтты сизге, қуйрыққа илесті деп?

—Қызыл байрақты оннан алып қойған ғой. Демек, оның жамаң ислегенідегі...

Соколов бірден жууап таба қоймады.

—Жақ, Зуфар қуйрыққа шоласып киятырған жоқ. Дурыс, ол бириншиликти қолдан жаздырып қойды. Бірақ оның алдыңғы қатарға тағы шығыуына толық мүмкиншилигі бар.

—Сіз неге бұл сөзді оның өзіне айтпадыңыз?—деп сорады Нәфийса.—Оның жүдә тынышы кетіп жүр, жолдас Соколов. Оған қарасыу керек. Зуфар урысқа ер жүрек батыр болған, бұл кәрада да алдыңғы қатардағы адам болғысы келеді.

Соколов машинаның жүрісін пәсейтіп, Нәфийсаға қызығып қарады. «Ал, бұл ошақ басындағы қаял,—деп ойлады ол.—Бураұлау жұмысында ислемейді, соннан келген бұл иске жан ашытады».

—Сизің батырыңызға жәрдем етеміз,—деді Соколов.—Хақыйқат, жәрдем етеміз!...

МАРАТ КАРИМОВ

(1930)

Марат Нәби улы Каримов 1930-жылы Башкортстанның Зинчур районы Көгөршин ауылында тууылады. 1959—1961-жылдарда СССР жазушылар союзы қасындағы жоғары әдебиет курсына оқиды. 1961—1964-жылдарда «Сәнек» журналында бөлім баслығы, 1964—

Хәзирги уақытта «Сәнек» журналының редакторы.

«Бүртиклер» атлы биринши китабы 1956-жылда жарыққа шықты. Буннан кейин «Жырдың дауамы» (1959), «Жаңа жұлдыз көрсем» (1962), «Наслығым—жаснар күнім» (1965), «Бүріскен бармақлар» (1966), «Алланың қасқа текеси» (1968), «Турмыс—ашықларға» (1969), «Күлжили ертеке»-лер (1976), «Сүйіклице өзің жаз», (1972) атлы китаплары басылып шықты.

ЕКИ ЛЕГЕНДА

1. Мұхаббат, ай хәм жұлдызлар

ұлдызларды көбинесе ашық-лар гүзетеди. Олар аспан гүмбезинде бәрха жылтылдап турғанына сүйсінесен хәм олар бир-бирине беккемирек жылысады. Мұхаббаттың жолдасы Ай да мүңлы түрде көкте эсте қалғыйды, сағыныш ұайымынан ол да сарғайған. Ал енди буған Айдың өзи айыплы...

Бир ұақлары, жылын ким ядын да сақтапты дейсен, — Сизің усы тауларымызда бир урыу жасапты. Күндиз күни оның нардай жигит-лери жылқы баққан, алмадай қыз-лары бие байлаған, қымыз исле-ген, ал кешқурынлары болса жый-налысып, қара үйдің қасында

ойын—зауық қуратуғын болған, кеуилди елжиретету-ғын қосықлар айтқан, бир-бири менен ўәделескен, бирликте турмыс қуруға сөз берискен.

Минекей усындай ақшамлардың биринде сын-сым-баты менен де минез қулқы менен де өзіннің теңдесле-риннің арасында даңқа иіе болған жас жигит бир су-ныу қызға ашық болып қалады. Қыз да жигитті ұна-тыпты. Олар өмирликке бир-бирине садық болуға өз-ера ант етискен. Еки жас жүректе мұхаббат оты алы-сады, ол от күннен-күнге хәўиж ала берген. Бул әжа-йып мұхаббат болыпты! Жигиттің де, қыздың да жү-регинен хәр тәрепке нур шашылған. Усы нурдың жақ-тысында ағашлар жана нарт шығарған, гүллер шешек-атқан. Ал адамлар тағы да жақсыланыпты, көркейип-ти. Кеуиллери де тазарған, бири-бирине хұрмет, сый-ласықта күшейе баслаған. Ашықлар менен қарым-қат-наста болған соқыр көзlige, қорқақ—батырға, ажар-сыз—сулыуға, гүңелек—шешенге айналған. Минекен, солайыпша мұхаббат үлкен күшке айланған. Бул хәқ-қындағы хабар басқа еллерге де таралыпты. Адамлар ашық жүреклердин шыпалы нурында ысынуу үшін жети теңиздің аржағынан да келетугын болыпты.

Бул хабар ханға да барып жетипти. Ол, мұхаббат-тың сыйқырлы күши арқасында адамлардың бағынбай кетиуинен қорқып, ашықларды ұстап алып келуіге буй-рық берипти. Шабарманлар ханның хәмирин самалдың тезлигиндей дәрхал жайлауға жеткерипти.

Кеуилсиз хабарды еситип жайлаудағы адамлар қай-тырыпты. Бирақ олар енди бурынғыдай емес еди.

— Усы күнге шекем ханға бас ийип жасағанымыз-дың өзи де болар!

— Ашықларды бермеймиз!—деп шаўқым салыпты олар.

Шабарманлар қуры қол, хеш жұмыс питире алмай қайтып кетипти.

Ханның жауызлығын адамлар жақсы билген. Сон-лықтанда олар оқ-садақларын асынып, атларын ерт-депти. Барлық жас жигитлер, ер-азаматлар зәңгиге аяқ-қояды. Ашық жигитте арғымағын жетелеп сүйген яры менен қосласыуға келипти. Өз өмиринде бул ашықлар-дың биринши мәртебе ажырасыуы болған

Бул айралық минутларды басынан кешириу ашық-

лар ушын оғада ауыр болған. Жигит қызға дәслепки берген уәдесін қайталапты.

— Исениң, мен саған хәр қашанда садық болып қаламан!—депті.

Қыздың кеулінде биринши ирет гүманланыу пайда болыпты. Ол жигиті көп жерлерді гезежақ, көп адамдар менен ушырасажақ. Елде сулыу қыздар қапылып-па? Усындай жақсы бағадыр жигитке олар бәрі бір ашық болажақ. Ал, енді ол сол сулыулардың алдында өз ышқысын тыйып қала аларма екен? Жүрек... Жүрегі басқа биреу ушын жанып-күймес пе? Сөйтіп қыз түрлі ойдың шырмауына түсіп, ең ақырында жигитіне:

— Жүрегінди маған қалдырын, тек сонда ғана мениң кеулім жай табар,—депті.

Мұхаббаты ушын барлығында ислеуге таяр турған жигит көкірек қуыслығынан, жүрегін суырып алыпты да қыздың алақанына салыпты. Көзді қамастырып жылтылдаған жүрек—отлы күн менен шағылысып, нұр шашып турған. Қыз жүректі қолына алыпты да, оны абайсызда жерге түсіріп алыпты.

—Уах!

Оның қолы күйіп, шыдамаған еді. Жүрек тасқа түсіп пыт-шыт болыпты. Мыңлаған ушқынлар жән-жаққа шашырап кетіпті. Ол ушқынларды снзлер елде көреснзлер. Булытсыз түнде аспанға қараңлар шы, тас төбеннзде ашық жигиттің жүрегіннің майда ушқынлары жылтылдайды. Адамлар оларды жұлдыз деп атайды.

Қыз есінен ауып жығылыпты. Бираздан кейін есіне еніп көзін ашса, қасында оның сүйікті жигиті жоқ еді, ол құрдаслары менен жауға атланыпты. Оның буннан кейінгі төгдірін хеш ким де билмейді.

Ал енді қыз жигиттің жаудан қайтқанын ұзақ күтіпті. Гүзар жолларға шыққан. Жигит гезлеспепті. Тауларға шыққан, жигит көрінбепті. Үмітін үзбепті қыз. Күнн-түнн көзіннен жас төгіпті. Бірақ жер оның көз жасын қабыл етпепті—булақ етіп қайтадан шығарыпты. Жыл артынан жыллар өте беріпті, ал қыз қайтпаған жигитін күтіп елде таудың басында тура беріпті. Сарғайып әбден хәлсіреген. Күннен күнге сағыныш дәртіннен азған. Ол қуұраған гүлдің сабағындай болып қалған. Ал, бір уақта азанғы самал оны, таудан айырып, ушырып алып кеткен. Соннан берме-

ған ол Ай болып аспанда жүзіп жүріпті. Өкініш. Садықлыққа исенбегені ушын өкініш. Бірақ кеш...

II. Тапсырылмаған қалқан

Оның иргесінде сынған қылыш жатырыпты.

Үлкен балға хәуада иймек из қалдырып төстің үстине түскен сайын, қызған полат қамырдай созылады. Оппан майда ушқынлар шашырайды. Адам сол ушқынлардың бетті шымшып алыуын да сезбейді. Ол барлық ықласын салып қалқан соғып атыр. Ал оның қасында, өзіннің нәубетін күтіп, сынған қылыш жатырыпты. Бул кейінгі урыста сынған қылыш. Еле тотынып та үлгермепті. Бул бүкір «батыр» талай душпанның басына жетті. Ол күшли қолларда хәуада талай ойнайды. Михельсонның қәхәрлі гренадерлері аунап түсіп атыр. Ұзақ алысуға батыр шыдайды, ал енді қылыш шыдамайды екен: бір силтегенде темир сауытқа тийді де шырт етіп сынды. Ал аман қалған гренадер қылышын көтерді. Батыр шоқпарын алып үлгереме-жоқ-па? Я болмаса душпан жеңіске ерісеме? Тәп сол уақытта тулпарын ойнатып кең жауырынлы жауынгер оның алдына келип қалды. Салауатқа силтеген қылыш «жың» етіп, алысқа, қанлы шөплердің арасына барып түсті.

— Әбдирахман!

Салауат өзі де сезбестен иисиннің атып айтып бақырып жиберді. Аға, оны өлімнен қутқарған жауынгер Әбдирахман еді. Ол үшінши ирет ағасын өлімнен алып қалады. Арасының өмірін сақтау үшін өзінің көкірегін үшінши мәртебе душпанның қылышы астына қойғаны. О тууысқанлық! Сениң бауырмалдығыңды, беккемлігіңди, бәлкім урыс майданы ғана сынайтұғын шығар?

Салауат батыр қалқан соғып атыр. Милекей ол тез таяр болады. Бул қалқанды кең омыраулы, арысқан жүректі күшли батыр адам ғана көтеріп жүре алады. Әбдирахман, бұны саған беремен. Бул сени душпанның сумлықлы қолынан сақлағай, Әбдирахман! Атланысларда басынның астына қойып жатқанында бул қалқан анамыздың қолы янты жумсақ болсын, Әбдирахман!

Ауыр балға төстің үстине урылған сайын балқыған полат тағы да жампая береді.

Гүрес жолымыз сәтти. Айралық уақытларда бұл қалқан саған еске алғандай естелик болар.

Далада биреулердің ғауырлысы еситилді.

— Тап сондай, Сауалат! Сондай, Салауат! дегендей болып еситилді олардың сесті. Салауат оннан бетер йошланып төске балғаны үсти-үстине урып атыр.

— Өмирим бойынша саған тири қалғандай болайын, Әбдирахман!

Қапының сыртындағы дауыс барған сайын күшейе баслады. Жақ, ол мақұллауға ұқсамайды. Кім болса да ол наразылық билдиріп атырған жоқ па?

Төске ураман деп көтерген балғасы қауада иркіліп қалды, қапы ашылып кетті де, ишкериге ғауырласып заводтың рабочийлары келіп кирді. Олардың арасында қолы байланған жауынгер.

— Әбдирахман!

Әбдирахман үн қатпады. Қоңыр көзлері төмен қарап тұр.

— Жаздырың дәриу!

Бір неше адам қаулығып Әбдирахманның қоллағын жаздыра баслады.

— Не ушын байладыңдар?

Қарасақаллы адам алға шықты;

— Үйімді талады. Қызымды қорлады.

Салауат бір ыргып есиктин алдына барып жетті де қарасақалдың шекпенін услап;

— Алдайсаң!

— Алдағанды шайтан алдасын. Әне өзінеп сорақыз.

Салауат оттай жанған көзлері мепен инисине қарады:

— Айтын, сол ыраспа?

Әбдирахман аға дегендей басын шайқады. Ол ағасының жарылқауын күтип тұрып еді. Завод адамлары, өзлерін бүгін ғана хаял пашшаның жәбір-зулымынан қутқарған батырға қарап тым-тырыс тура берді.

Салауаттың жүзі бір түрлі болып қараңғыланып кетті. Қаслары бір-бирине қосылды. Қоллары қасында жатқан сынған қылышқа қарай созылды.

Ал Әбдирахман күлімсиреп мыйық тартып тұр. Бір-еки минуттан кейін ол пүткіллей азат болажақ. Ал ағасы ашыұланады екен, ашыұлансын. Ағайынлер

жәнжеллесер де—жарасар, ол халықтың ар-намысына дағ асылғанын ядына түсirme, ағасына сүйсінip қарайды.

Қандай айбатлы, қандай күшли адам ол, Салауат! Бағадыр оның ағасы!

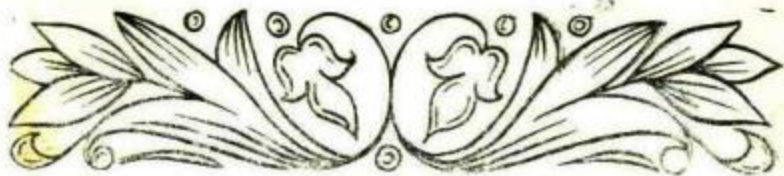
Салауат терлеген маңлайына жабысқан шым қара шашын жеңи менен сыпырып алды. Ол тапсырыуға үлгермеген сауғасына—соғылып питпеген қалқанға көз салды.

Ал, Әбдирахман болса күлімсиреп тұр. Ағасына болған мақтанышлы сезим излери оның жүзинен кеткен жоқ.

..Бір неше минуттан кейін Салауат жалғыз қалды, ол өзінің бети сыяқлы ағарған шашын тағы бір ирет сыйпады да, кекли түрестің рухын писент етпеушінің ыпплас қаны жағылған сынған қылышын далаға зыңғытты. Кейін жаңа қылыш соғыуға киристи.

Гүрес узақ дауам етежақ еле...

РӘШИТ СУЛТАНГЕРЕЕВ

Рәшит Тимран улы Султангереев 1935-жылы тууылган. Оң ауылы Тоймаста китапхана басыгы, колхозда комсомол шөлкөмөнүн секретары болып иштейди. 1958-жылы Башкүртстан мемлекеттик университетин тәткерип, «Совет Башкүртстаны» газетасында, «Уфа телевидениесинде» редактор болып иштейди.

1956-жылы «Тууылган жер», 1961-жылы «Аң тереклер» деген гүрүңдөр топламы дагазаланды.

Ол 1970—71-жыллары Башкүртстан санаатшылары, нефтьшилер арасында творчестволык командировкаларда болып, хәзир санаат тематикасында шығармалар дәрәтнү үстинде ислеп атыр.

КҮТИҮ

Һәсерлеп қайнап жауын жауын турыпты. Түни менен дүнианы қыйратарлықтай болып көк гүркиреди, жалт-жулт етип жасыл шақмақ шақты. Ал, әтирантың жақтылануы менен аспанды қаплаган қара бултар әлде қайсы жақларға тарқала баслады. Хәмме жер ләмгершилик болып қалды. Хәр жер, хәр жерлерде өркешленген бултардың бөлеклері өзлериниң топарынан қалғысы келмегендей тап өристен қайтқан маллардай алға умтылып, ығысып баратыр...

Таудың етегинде бир бураулау минары жерди геулеп қазып жұмыс ислеп турыпты. Бураулау

минарының түндеги жақтылық берип турған лампалары еле сәндирилмеген. Бураулау минарының басынан биреу түсіп киятыр. Оның басқышлары тик, минип—түсіуге қорқынышлы болса да бул түсіп киятырған адам аяғын еркин басып киятыр. Оның бир қолында папирасы, екінши қолында шай кесе, жүрип киятырғаны оғада қорқынышлы. Ол басқыш бойынша жоқарыдан түсіп киятырып папирасының отын сәндирмей-ақ төменге қарай ылақтырып жиберди. Жоқарыға қарауды ойлағандай басқыш бойынша жоқарыдан түсіп киятырып папирасының отын сәндирмей-ақ төменге қарай ылақтырып жиберди. Жоқарыға қарауды ойлағандай ол азырақ тоқтады. Бийиктен әлде қайсы жақлар жүдә узақтан көринеди. Бул жерден қараған нәзерин сол жасыл тауларға барып тиреледи.

Ол ең соңғы басқыштан жерге секирди. Шетирек шықты да, жамбырдан ығылланған үстиндеги брезент плащын, басына кийген темир каскасып шешип бир шетке қойды... Бураулау минарынан төмениректе тағы да үш адам турыпты. Оларда жауын менен ауырланып қалған арнаулы жұмыс кийимлерин шешип таслаған. Тимербулат хат жазылған қағазларды қалтасынан шығарды да, оны тағы да бир ирет көзиниң алдынан өткерди. «Тимербулат! Мен жолға шықтым. Хәзир үйлесбесен, онда қыс күнлерине қалыуды ойлағаным. Усыпшама көп ойларда отырман. Гөзалды ауылға узаттым. Мениң бир өзіме кеуилсиз, усы шемби күни, сениң қасына бараман. Өзюнде боласанба?»

— Сен буның хатын қара, қалайынша қыйынласып кеткен!... Ол жақта магазин тәрәпке Тимербулатты сүйреп шақырғандай болады. Мынау қайда барыуға ойлаған. Орал тауына, апамның аяғы тиймеген таулы үлкеге...

Тимербулат ыржыйып күлди. Не ислейсен, түнги хәрәкеттен соң қуяш шықты, жигиттеги кеуилсиз кейиплердин изиде қалмады.

Жигитлер тағыда оның қасына толланып жыйлаңысар еди. Көбинесе вахтаға бармаған бақлаушылар Ямалиевтин вагонында жыйпалып отыратуғын еди.

Ямалиев сөзге бай адам. Сөзди қайдан табатуғынын билмейсен, бир сөзди айтса, тағы бир сөзи оның изиней тайын болып турады. Қаншама көп тыңлаңсада оның сөзлери сизди жалықтырмайды. Өзи бир әңгиме-

шил адам, бір сөзін қайта-қайта айта бермейді, күнде бір жаңа әңгімені айтады. Айтыуына қарағанда Ямалиев нелерді көрмеген? Аузынды ашта тыңлап отыра бер. Жас ұақтында қызлар үшін пышақласыпта қалған екен, бір неше ай түрмеде отырыпта шыққан екен. Ауға шыққанында айыу мененде айқасқанын айтады. Әлбетте, Ямалиев айыуды өлтірген. Өзі сәл ғана ол дүнияға жөнеп кетпей қалып қойған. Тау байлығын ізлеп табыушы разведкада істей баспағанынан соң бір ұақытларда өзінің начальнигі менен айтысып қалыпты.

Өжет жигит мәселені туұрысынан қойған, ең соңында начальниктің өзі келіп кеширім сораған. Қайсы бір ұақытта мама қалтырақтың аспаннан түскен жасыны оны ылақтырып таспаған. Оны адамдар жерге көміп аман алып қалыпты.

Ямалиевте бойдақ жигитлерге ұқсас. Ол әлде қайсы бір ұақытларда үйленген. Бірақта, қашан үйленгенін, хаялын не үшін таслап айырылысқанын хешкімде билмейді. Жигитлер оны үгітлеп көреді. «Жасың еліуге шамаласты Ямалиев, енді сен турмысыңды жолға салып үйленетугін ұақтың болып қалды» дейді. Ол болса үйреткенді жақтырмайды:

— Достым, сен мәйектің сары уызындай адамсан, мурның менен ийтерип, мәйектің қатты қабығын тисілеп шық. Соннан соң маған үйретерсең!—дейді, ақыт айтыушыларға жууап беріп.

Ұлыұма, ол хаял-қызларды жұмысқа алыуға умтылмайды. Олар қаққында сөйлегенінде бірдей жаманлайды. Оның үшін дүниядағы барлық хаяллар азғын, қыянет етіушілер. Жигитлер болса, оның пикири менен келіспейді. Сөз таластырып сөйлесулер болып кетеді.

Нефть ізлеушілер оның сөзін тыңлайды. Қызықлы орындарында қыйқылдасып күліседі. Хәркім өзінше тым-тырыс болып өзлерінің хаяллары туұралыда ойлап қояды. Егерде жұмыстан қолы босаса, азғана ұақыт болсада жигитлер өз үйлерінде болып қайтады. Қыстың қатты суық күнлерінде машина ямаса вертолёт болмай қалып, жигитлер үйлеріне қайта алмай қалып қояды.

Қашқын тауына олар жақында ғана келді. Бір жерден екінші жерге көшіу хәмме ұақытларда да

машақатлы жұмыс. Буровойды монтажлап, жұмысты жолға салып жибергенше күні—түні соның басында болады.

— Жақсы, ертең байрам емес ғой,—деп орынан тұрады. Қалғанлары да қозғалады. Азандағы жұмыс туұралы сөйлесіп алады. Вагонның айнасы ішке қарай ашылады. Таудың етегіндегі буровойдың гүілдеп іс-леп тұрғаны еснтіледі.

Колонна көтеріліп баратыр,—дейді биреуі. Соннан кейін ақырын ғана орындарынан тұрып, іске қозғалыса баслайды.

— Міне, бүгін үшінші күн болды, разведчиклер Тимербулаттың қасына жыйналыса баслады. Фарры мастер Николай Ивановичте, хәтте аспаз Хәйбрахман ағайда келіп еді. Аспаз ертеңгі азанғы саат бесте орынан тұрып жұмысқа кирисуі керек, сонда да ұсыманда әңгіме—гүрринлерді тыңлап отырыпты.

Басқаларда Тимербулатты тойлатыуға таярланып жүріпті. Қәйтесең ақыры, ол тау байлығын ізлеп табыушы, үйленіуге таярланып жүрген жигит.

Жигитлердің хәзіл сөзлерінің таусылмаслығын билген мастер Николай Иванович ағарған шашларын сыйпап қойып сөйледі:

— Ойын—дәлкек хәзіл сөзлер қызық әлбетте, жигитлер, хаял-қыздар келеді, уятқа қала көрменіздер. Ұсы ұақытқа дейін буровойда ондай ұақыялар болған жоқ, әлбетте.

Қарап көрсеніз, ұсы сөзлер ғана керекли болған. Разведчиклер есерленіп сөйлеп кетті. Тимербулаттың үйленежәк хаялып қалай етіп күтіп алыу туұрасында бири менен бири жарысып сөйлесіп атырыпты.

— Тимербулат, сениң хаялың жолды билеме екен?

— Ол өзі ең алды менен экспедицияның базасына келіп жетеді. Ақташтан хәр күні дерлік автобус жүріп турады. Ал, бержағына—берман қарап трубопровод жүреді...—деді Тимербулат.

Тимербулат өзінше албырапта қалды.

— Жақсы, қиятырған хаялыңды күтіп алыуды, Күтіп алармыз, ал қалайынша оны соң қонақ етіп күтсек болар екен?—деді Николай Иванович.

— Жигитлер, вагонды босатыңыз енді!—деп хәзіл-кеш Хәйри тағы дауыслап күліп жиберді.

— Шымылдық қурып қойыуымыз керек.

Бураўлау минарынан қарағанында Кабан тауы оғанда сулыу көринеди. Оның басында жатырған қарда көринеди. Оның төбесінде ағашта өспейди, шөпте өспейди, күн ашық болғанында оның жалаңаш төбесі шағырайып ап-анық болып көринеди.

Дурысында да бул тау кабанға уқсаған еди. Оның бийик төбесі кабанның турпатын еске түсиреди. Бундағы бөтен дизбек тауларға кабан тау патша сыяқлы бийик жоқарыдан қарап турғандай көринеди. Вышканың төбесінен қарағанында ғана бул кабан тау оғада жақындай болып көринеди. Ал, оған қарап жол жүре басласаң, ол жүз километрден де узақ. Әлбетте, вертолет пенен тикке хәм туұры ушсаң, оның узақлығы билинбейди.

Қабан таудан қарасаң олардың турған поселкасы көзине оғада кишкентай сыяқлы көринеди.

Тимербулат тез-тез атлап жоқарыдан төменге түсип кетти.

Жылғаның бойында жети вагон турыпты. Олар усы вагонларда жасап атырыпты. Гүландам ертең азан менен-ақ вертолетте келип жетер, басқа бир ис араласқан жоқ шығар.

Умытпасымнан бурын вагонның ишин жыйнастырып шығыуым керек. Жоқ, ең алды менен тауға барып жақсылап жууынып алыуым керек. Сонда кир-қоңымның барлығы да кетеди. Ауа, аппақ, таза көйлегімде бар ғой. Хаялым хәтте галстук берген еди. Тимербулат күлмисиреп: «Көйлек кийип, галстук тағып жүрсем қызлар маған қарасады ғой» дейди. «Мейли саған қарай берсин, тек сен өзің қызларға қарама»—деди хаялы.

«Менің хаялым—ақыллы хаял»—деп ойлап қойды Тимербулат. Ертең емес, тап бүгін келгенің жақсы-ғой,—деп ойлады ол. Хәтте, мене усы қиятырғанында хаялы қарсы алдынан шығып турса.

Тимербулат тағы да адымын шаққанырақ басып жүріп қиятыр. Дурысында да Гүландам келген болса? Не иследи екен?! Неликтенде хаялы оған аппақ көйлегін кийіп келер. Әлбетте, кеше жолға солай аппақ көйлек пенен шықпаған шығар. Мәгар болса Гүландам усы Тимербулаттың көзине аппақ көйлегін кийіп қиятырғандай болып елеслеген шығар. Тимербулат оны көріу менен жылмайып күлер, ал хаялы болса онай-

сызланап, жүзи қызарып кетер. Мине, ол хаялының қасына келди:

— Амап-сау келдинбе. хал-ауқалларың қалай? Жигитлер танысыңыз, менің келіншегім усы Гүландам!—дейди.

Гүландам өзінің кишкене хәм былқылдаған қолының бармақларын разведчиклерге созды. Ал, Тимербулат болса бир қапталда әлле кимдей болып ғана туырыпты. Айтқанындай-ақ оның хаялы сулыу екен! Өзінде сын-сымбаты келискен, салмақты ғана хаял екен!...

Жоқ! Ағайынлер, ол Гүландамды қос қоллап қарсы алды. Неге уялады, ол өзінің хаялы ғой. Хәтте сүйіп-сүйіп алсада хеш нәрсе болмайды. Хеш бир уят емес Сағындырған ғой!... Анау уақытта ерлі-зайыплы адамлардың сүйіскенін кинода көрсетип атыр ғой, хешбир уялып, тартынып атырған жоқ.

Гүландам харымаған да, қапаланбағанда, ап-ансап ғана келип жетипти.

Тимербулат хаялын сонда туұры асханаға алып кириуди ойлады.

— Иште суу барма? Шаңғыт. Адам қарағысыз болғанман,—дейди оның хаялы.

— Билесен бе Гүландам, бизің жақсы көдиміз бар. Көлде емес-ау, хаяуыз. Буровойға суу жыйнау үшін бир кишкене жылғаның әгирапын бөгедик, нағыз хаяуыз болды да турды. Өзимізге жетеди. Соған барып жууынамыз. Жүриниз кетейік!

Гүландам онайсызланып индемей қалды. Тимербулат хаялының минезін биледи, уялшақтық етип тур.

— Қорықпа, ол жерде хешкимде көрмейди, хаяуыз бул жерден алыста. Анау айланбаның аржағы.

— Мен арнаулы түрдегі шомылу кийімлерімди алмаған едим.—хаялы қолайсызлау көрди.

— Тамаша екенсен, хаяуызда саған арнаулы шомылу кийімлерінің неге керегі бар...

— Тимербулаттың тула бойы ерип кеткендей болды.—Жарайды, сен өзің суу ишерсен, ал мен өзім ғана жууынып аларман.

— Олар ерлі-зайып екеуі көлдің бойына кетти. Тимербулат өзінің кейіннен жолдасларының қарап көзден өткеріп турғанларын абайлады. Хәтте қандай сөзлерди айтқанларын, Хәйридің нелерди айтып шық-лықлап сөйлеп атырғанында еситип қиятырыпты.. «Ти-

мер жақсы хаялды гауып алған. «Неге, оның өзі де жалындай лаулап турған жигит ғой», деп сөйлеседі. Хәйри. «Ерди ер еткенде қатын, хұр еткенде қатын». — деді Николай Иванович. Текте Ямалиев ғана индемей тұрыпты.

Еле ерте, солайда қуяш қатты ысытып жиберді. Тимербулат әй-пәйине қарамай, хаялының көйлегін шешиндириуге хәрекет етті. Ал, хаялы болса көнбей уялған болады. Ол тап жас қыз ұақтындағыдай сын-қылдайды.

— Қорықпа бұл жерлерде айыу менен бөрене ағаш-лардан басқа хеш нәрседі жоқ.

— Айыу барма? Гүландам қорқып кетті... Енді ол еркеленіп сөйлей баслады.

Тимербулат көлге секиріп сүнгиді, сууды қақ айырып жүзіп жүріуге хәрекет етті. Ол арғы жағаға шықты.

— Гүландам, қәне берман мен жақтағы жағаға жүзіп шық. Суу сондай жыллы...

Гүландам болса, жағадағы жардың шетінде отырып ғана жууынып атыр. Хаялдың қара бурымлы шашлары есип-есип өрилгеннен артығы сууға түсіп тұрыпты. Недерсен енді, суп-сулуу шашлары... Тимербулаттың ишине от түскендей өкинеді. Ол Гүландамның соншама жыл әлпешдеп өсирген ұзын бурымлы шашын кесіп таслауды ойлайды. «Шашым қалындап өсип атыр»,—дейді хаялы.

Ол Гүландамды сабап алғысы келді, хаялының өзінше бийбастақлық еткен түрде шашын өсиріп қойыуына ашыуы келді. Аға, хаялын сабап, кеулин қалдырыу өмірінше болмаған әдеті.

Жигит өзінше оңайсызланып кетті. Мынау ойлары тап бір жас жигиттің қылұасын еске түсіріп атырыпты. Әлде қайсы бір нәрселерді ойлап-ойлап, ұақты өткен исти көзінің алдына келтирді. Қолтықласып жүріу, сүйісіу, еле дурыслап хаялы менен аманлық-есенликтеде сорасыуды елестірмейді. Тимербулат хәтте тарысыпта отырмайды. Гейпара ұақытта да Гүландамға өкпелепте қояды. «Сенің исенімлеринді Тимер өзінше Тимерлік еместей адамсап»—дейді. Қызық әңгіме, кеше ол Гүландамды жақсы көріп ұнатқаны туұралы айтып қойыуы керек пе еді?

Хаялына ашыулана баслады. Қайсы бір ұақытта

усылай киятырғанында өкпелеп сөйлеспеді. Әй, усы минезлерін хаялы жақтырмайды! Бийкардан-бийкар, гәп-сөз жоқ жерде өзіннің кесесін өзі төгедіде қояды. Бираздан кейін бұл хәрекетлері пүтінлей Тимербулаттың есіннен шығып кетеді. Кеше түні менен вахтада тұрып іслеп, күні менен машинада хәрекет пенен іл-киніп жұмыс іслеп шаршап қайтқан еді, ал мында иркиліу керек екен.

«Сенің еле қайғың жоқ»,—деп ол гина қойып айтты, ал жолдасы хеш нәрсе деместен жоқары шығып кетті.

— Тфу!... Тимербулат өзіннің анау-мынауы ойлап киятырғанына тағыда күйінді.

Буровойдың жоқарысында тұрып жұмыс іслейтуғын азамат тоғайдың арасынан салынған жолдан атлап өтті. Ал, бұл жақлар қандай сулуу. Сандуғашлар (бүлбиллер) кимлер ұшын усыншама жақсы сайрайды екен? Бүлбиллер күнде усындай етип жақсы сайрайды, тек ғана тыңлаушылар жоқ.

Мастерден бир-еки күн урықсат сорауға туұры келер. Бир-еки күннің өзінде азлық етер. Бәлким, Гүландам қайтып кеткенінше жұмысқа бармай тұрыуға туұры келер. Хаялы неше күн бұл жерде болсада жұмысқа бармай тұрыуға туұры келер. Мейли, жалықпаса хаялы жатаберсін. Соң иретін тауып вахтада көбирек ұақыт жұмыс іслермен, жолдасларым иретлестіріп қояр.

Тимербулат өзінше күлімсіреп жиберді. Гүландам келгенликтен исенімі артып, оның менен той-меркедей етип қыдырыуды ойлаған шығар?!... Оннан берлі неше жыл өтті екен? Аға-а... Сегіз жыл өткен екен ғой. Бұл енді жас қыз ғой. Тимербулат дурысын айтқанда үйлениу туұралы сөз айтыуға қорқатуғын еді. Қыздың қолынан ұслап өзине қарай тартқаны оның есінде бар. Ал, қыз болса «мен хеш ұақытта да турмысқа шықпайман»,—деп бирден айттыда қойды. Ал, Тимербулаттың жүдә ашыуы келді. Бәлким, ол жүдә қыйланып ғана айтқан шығар. Солайда қыздың сөзі оның жанына тийді. Дүньядан тақ өтерсең, ал татарша айтқанда қыз «Қайыл емес шығар», дейді. Оннан соң жүре береді.

Ал, кейін той беріп үйленді. Бұл ойлар соң басына кирип шыққан жоқ.

—Оларга мийманхананы босатып беремиз!

— Бир ящик арақ алып қойыуымыз керек!—деди Ямалиев. Басқасы да керек. ОРС таң анау-мынауды соратып алдырып қойыу тууралы ол тартысып-таласып сөйлесіуді ойлайды.

— Бунда ОРС тың хешбир қатнасығы жоқ. Ертең ауылға машина жибереміз! Бир малды сатып аламыз! —Үйдің ауқатына жетеді. Өзің бір отырғанда жарты қойдың гөшин жейсең!—деп күледі Хәйри,—деген бураулаушы жигит.

— Ал, мейли, керек болса өгіз соямыз! Бизлер шығымсыз разведчиклер емеспіз. Солай емеспе! Бир ящик коньяк, бир ящик шампанский аламыз. Таярлағаннан кейін бәрінде таярлау керек, пүтинлей есте қаларлық етип шынлапта іслеуіміз тиіс.

Тимербулат ушын бул хәрежелер оғада рәхәт хәм қолайсызда болып сезилип атыр: «Жигитлер, хеш нәрседе керек емес»,—деди. Ал, жигитлер қолың бир силтеп: «Сениң жумысың емес! Не қыласаң, тым-тырыс ғана отыра бер!»

Тимербулат хәммесинде түсинип отырыпты. Оның хаялы Гүландамның келиуі—оның жолдаслары ушын да үлкен байрамға ұқсап сезилип атырыпты. Қимнің хаялы болсада келе ғойса бурыннан усылай таярлық көріу әдетке айланған еді.

Мынау Хәйри тағыда орнынан ырғып турып, күлнн сөйлеп отырыпты.

— Жигитлер тартысууды қойыңдар, хәммесинде өзім таярлайман! Өткен жылы мен Бакуге барғанымда кәбап пириуиди үйренип қайтып едим! Соны мен жақсы көріп отырман!

Хәйбрахман ағай орнынан қозғалды;

— Жигитлер, ауқат пенен ашыы сууға қысынысп табыу болмасып, молдан әкеліндер, қалғанын меннен ишнңлер!—деди ол. Мен фронтта армияның командующійсин ауқатландырып жүрген адамман.

Разведчиклер гүилдесип күлсти.

— Иним, мен урыс басланууға дейін Ташкент қаласының биринши класе ресторандарының биринде іс-легенмен. Қайда барсамда өзбеклер мени «Хәйбрахман ака» деп сөйлесетуғын еді. Мениң фронтқа кетейін деп атырған жеримнен брон берип алып қалды. Урыс тамам болғаннан соң Башқұртстанға қайтып келдим.

Бир мың тоғыз жүз елу тоғызыншы жылы Москваға—пүткил союзлық ауылхожалық көргизбесине бардым!

Бул әңгимелери тууралы Хәйбрахман ағай жумысқа кирген әуелги күнлеринде-ақ көп ирет айтып берип еді. Жигитлер не деснн, тыңлаған адамдай болып отырады. Соннан кейін ғарры менен бирликте нелерди таярлау кереклиги тууралы планларды көзден өткерип ойласады.

Тек Ямалиев сөзге қатнаспайды. Вагонның ишинде қырыңлап бир жамбаслап жатып папиросын шеккенде паравоздың түтининдей бурқыратады.

... Тимербулат еки дизесин қос қоллап қушақлап отырыпты. Жолдаслар әлде қашан-ақ кетип қалды, ал оның кеткисн келмейди, ууайым-қайғысы тек, түнгн жумыс қандай ауыр болды. Ол тағы да бир смена вахтада турады екен.

Тимербулат буровойға келди. Жумыс пенен бәнт болып атырған жолдаслары оның кирип келгенине ити-бар бермеді. Әлде қандай бир ис шығып қалмаспа екен деген қауіп пенен полат трубаларды крокодилдей үлкеп хәм кең ауызы менен қысып алып турған автомат ашқышқа шын ықласы менен қарап туыпты. Бураулаушы Хәйриге қарап әлде қайсы бир нәрселерди айтып дауыслады,—ол еситпеди. Тимербулат еринбей барып Хәйридің қулағына аузын тақап туып айтып атырыпты. Екеуінде бирден күліп жиберди. Тимербулат сөзшеп, өзи тууралы келгенлигин билдирип атыр... Қайтадан есапқа алып қойыу керек.

Ол жоқарыға шығатуғын басқалтақлы зәнгиге қарады. Бүгін күн оғада жақсы, жоқарыдан қарағаныңда әлде қайсы бир узақтағы нәрселер көринеди. Ол буровойдың жоқарысында туып іслеуді оғада жақсы көреді. Николай Иванович оған: Жоқарыда іслеуін жетер, енди бураулаушының жәрдемшиси болып іслей бер,—деп тапсырды. Ал, Тимербулаттың өзи бул исти қәлемейди, буровойдың жоқарысында туып іслеуді жақсы көреді. Қыстағы қатты суықта да, гүздеги жамғырда да сегіз саат бойынша бураулау миңарының басында туып жумыс іслеу аңсат емес әдетте. Оның бийик миңардан этирапқа қарап туыулары қандай рәхәт, қандай кеуіллі. Көп дизбекли таулар, хәтте бұлтлардан да бийик болып этирапқа қарайсан.

ты. Шамасы, буган бай хәкиминиң қурылысшылары қалталарып илдирип қойғанлықтан аман қалса керек.

Қаланың турмысы тынымсыз болды. Шынардың тулғасына талай өртлер таңба басты. Бир уақытлары топалаң шығарған дийханлар оның шақасына хәкимни асып қойған. Оннан соң буган дийханларда асып қойылған. Усы шынардың қасында бас киімлеринде қызыл жулдызлары бар адамларда атып өлтирилген. Оқлар оның денесин жырыпта өтип кеткен, ишине кирип те кеткен. Оған топтың оғы да тийген. Ал ондағы үңирейген үлкен тесик—сол снаряд шашырандысының таңбасы. Шынарға тынышлық хәулиниң төбесине қызыл жалау көтерілген қандайда бир күни, буннан елиу жылдай бурын келди. Енди жасай бергиси келеди, бирақ жыл өткен сайын күши қайтып, ал хәрбир жылдың жаңа айланысы тула бойын омырып бара береді.

Быйылғы қыс оғада қатан хәм узақ болды. Қайтып бәхәр шықпастай болып көринди. Ағашларда бәхәрдің шығыуына исенбей суық урган шақаларын аспанға қадап соррайып турды. Бирақ тосатпа бәхәр келип жетти. Ыссы болды, қардың тезден еригені, соншелли хәтте қар астында туншыққан шөптер тум-тусқа шашып жибергендей бойын жазып керилди: бәри де биринши болып бас көтеріуге талапланды.

Бәриде өз жолы менен бара береді. Әдеттегіше қызғаншақ бузина бәриненде өтип кетиуге асығып өсти. Оннан соң ийисі ақ тереклердин ушлары шошайып асығып өсе баслады. Егерде қаптадан зуұлап өткен автомашиналардың гүрилдилери, көшедегі, әдетте, адамлардың күндізги шауқымлары болмағанда онда хәтте әжайып бир сәтлерди: ағашлардағы бүртиклердин жарылғандағы сытырлыларын да еситиуге болар еди.

Бағ ярым жалаңаш көкшил дөңди, еле жапырақларда күн нурына онша қанықпай атыр еди. Бир түп нәзик шақалы акация хәммесинен бурын пердесин жыртқандай дәслепки уйпаланған бүртигин жарды. Тек ғана ғарры шынар қуұран, қарауытып хешнәрсеге қарамай бийтәреп болып содырайып тура берди. Оның бул турысы бағқа ууайым хәм қайғының белгилерин өтмиштің мусаллаты туұралы аянышлы ызылдыларды салып турғандай болып көринди.

Бағда бәри болып онлаған скамейка болса да оның еки-үшеуін усы шынардың астына қойыпты. Адамлар

анау-мынаулардың хәммесин усы скамейкада отырып сөйлеседи. Бул жерде басқа қалалардағы турмыс хәққында, базардағы нырқ туұралы, жаңа космос корабли хәққында, ерлер жөнинде, әжайып нәрселерди дөретип атырған докторлар туұралы, хәммеси жөниндеги сөзлерди еситиуге болатуғын еди. Бирақ хәзир бул скамейкалар босап қалды. Өйткени Шынардың саясы қашты. Сөйтседе оның астына еки кемпир келип отырды. Олар қолларындағы торларын тоқып отырып, бәхәргі қуяшламаға бойларын жылтты, ара-тура өз-ара сөйлескен болды, бирақ сөзлерине қарағанда суық демин алып үңлеуи көбирек болды.

Буның хәммеси шынар астындағы скамейкалардың биреуін қасындағы ақ теректің астына, екіншисин пүткіллей басқа жаққа бағдың төрине алып кетиуден басланды. Шынардың жалғыз өзи қалды. Қасындағы басқа ағашларға қуслар уя салды шақаларына қонып сайрады, бирақ ғарры шынардың жалаңаш шақаларына дем алыу ушын хәтте бир қус та келип қонбады. Хәш болмаса шақасында бир қустың да уясы болмаса, онда ол қандай дарақ?

Бир күни кеште алдыларына пешқап байлап алған үш адам бағқа кирип келди. Олар шынардың қасына келип турды. Биреуи шынардың жууап сүтінни шаппатлап турып күлип:

—Он алты кубке дауы жоқ,—деди.

—Қалай кесемиз? Қайда қулатамыз?—деп тыныпсызланды екіншиси.

—Хәр бөлегин өз алдына кесемиз,—деди жайпаракхат үшіншиси.

Олар ойланып турды. Шылым шекти. Оннан соң шынарды дөгереклеп айланып шықты.

—Келесі хәптеде кириссек қалай болады?—деди биреуи.

—Сонға қалдырыуға болмайды,—деди оған екіншиси, күшли дауыл турса қулайды. Жайды да бүлдиреди. Ишиндеги үскенелерди де пыт-шыт етеди.

—Онда ертең шабайық—деди үшіншиси.

—Олар шынарды шаппатлап турып, оның тәғдирин анық шешип кетип қалды.

Бағдағы ағашлар бирден, қулақларына биреу сыбырлап кеткен, сылдырлылары тоқтап тым-тырыс болып қалды. Қусларда жым-жырт болды. Ғарры шынарды

—Оларга мийманхананы босатып беремиз!

— Бир ящик арақ алып қойыуымыз керек!—деди Ямалиев. Басқасы да керек. ОРС тан анау-мынауды соратып алдырып қойыу тууралы ол тартысып-таласып сөйлесіуді ойлайды.

— Бунда ОРС тың хешбир қатнасығы жоқ. Ертең ауылға машина жибереміз! Бир малды сатып аламыз! —Үйдің ауқатына жетеді. Өзің бір отырғанда жар-ты қойдың гөшин жейсең!—деп күледі Хәйри,—деген бураулаушы жигит.

— Ал, мейли, керек болса өгіз соямыз! Бизлер шығымсыз разведчиклер емеспіз. Солай емеспе! Бир ящик коньяк, бир ящик шампанский аламыз. Таярланғаннан кейін бәрінде таярлау керек, пүтнiley есте қаларлық етип шынтлапта ислеуимиз тиіс.

Тимербулат ушын бул хәрекетлер оғада рәхәт хәм қолайсызда болып сезилип атыр: «Жигитлер, хеш нәрседе керек емес»,—деди. Ал, жигитлер қолын бир силтеп: «Сениң жумысын емес! Не қыласаң, тым-тырыс ғана отыра бер!»

Тимербулат хәммесинде түсінип отырыпты. Оның хаялы Гүландамның келиуі—оның жолдаслары ушын да үлкен байрамға ұқсап сезилип атырыпты. Қимнің хаялы болсада келе ғойса бұрыннан усылай таярлық көріу әдетке айланған еді.

Мынау Хәйри тағыда орнынан ырғып турып, күліп сөйлеп отырыпты.

— Жигитлер тартысууды қойыңдар, хәммесинде өзім таярлайман! Өткен жылы мен Бакуге барғанымда көбап писириуді үйренип қайтып едим! Соны мен жақсы көріп отырман!

Хәйбрахман ағай орнынан қозғалды:

— Жигитлер, ауқат пенен ашшы сууға қысынысп табыу болмасын, молдан әкеліндер, қалғанын меннен ишиндер!—деди ол. Мен фронтта армияның командующисин ауқатландырып жүрген адамман.

Разведчиклер гүилдесип күлшти.

— Иним, мен урыс басланыуға дейін Ташкент қаласының биринши класс ресторандарының биринде илегенмен. Қайда барсамда өзбеклер мені «Хәйбрахман ака» деп сөйлесетуғын еді. Мениң фронтқа кетейін деп атырған жеримнен брон берип алып қалды. Урыс тамам болғаннан соң Башқұртстанға қайтып келдим.

Бир мың тоғыз жүз елиу тоғызыншы жылы Москваға—пүткіл союзлық ауылхожалық көргизбесине бардым!

Бул әнгимелери тууралы Хәйбрахман ағай жумысқа кирген әуелги күнлеринде-ақ көп ирет айтып берип еді. Жигитлер не десін, тыңлаған адамдай болып отырады. Соннан кейін ғарры менен бирликте нелерди таярлау кереклиги тууралы планларды көзден өткерип ойласады.

Тек Ямалиев сөзге қатнаспайды. Вагонның ишинде қырынлап бир жамбаслап жатып папиросын шеккенде паравоздың түтининдей бурқыратады.

... Тимербулат еки дизесин қос қоллап қушақлап отырыпты. Жолдаслар әлде қашан-ақ кетип қалды, ал оның кеткисі келмейді, ууайым-қайғысы тек, түнгі жумыс қандай ауыр болды. Ол тағы да бир смена вахтада турады екен.

Тимербулат буровойға келди. Жумыс пенен бәнт болып атырған жолдаслары оның кирип келгенине ити-бар бермеді. Әлде қандай бир ис шығып қалмаса екен деген қауіп пенен полат трубаларды крокодилдей үлкен хәм кең ауызы менен қысып алып турған автомат ашқышқа шын ықласы менен қарап туырыпты. Бураулаушы Хәйриге қарап әлде қайсы бир нәрселерди айтып дауыслады,—ол еситпеді. Тимербулат еринбей барып Хәйридің қулағына аузын тақап туырып айтып атырыпты. Екеуиде бирден күліп жиберді. Тимербулат сөзшең, өзі тууралы келгенлигин билдирип атыр... Қайтадан есапқа алып қойыу керек.

Ол жоқарыға шығатуғын басқалтақлы зәнгиге қарады. Бүгін күн оғада жақсы, жоқарыдан қарағанында әлде қайсы бир узақтағы нәрселер көринеді. Ол буровойдың жоқарысында туырып ислеуді оғада жақсы көреді. Николай Иванович оған: Жоқарыда ислеуін жетер, енді бураулаушының жәрдемшиси болып ислеі бер,—деп тапсырды. Ал, Тимербулаттың өзі бул исти қәлемейді, буровойдың жоқарысында туырып ислеуді жақсы көреді. Қыстағы қатты сууықта да, гүздеги жамғырда да сегіз саат бойынша бураулау минарының басында туырып жумыс ислеу аңсат емес әлбетте. Оның бийик минардан әтирапқа қарап туырулары қандай рәхәт, қандай кеуилли. Көп дизбекли таулар, хәтте бултардан да бийик болып әтирапқа қарайсаң.

Бураулау минарынан қарағанында Кабан тауы оған да сулыу көринеді. Оның басында жатырған қарда көринеді. Оның төбесінде ағашта өспейді, шөпте өспейді, күн ашық болғанында оның жалаңаш төбесі шағырайып ап-анық болып көринеді.

Дурысында да бул тау кабанға уқсаған еді. Оның бийік төбесі кабанның турпатын еске түсіреді. Бұндағы бөтен дизбек тауларға кабан тау патша сыяқлы бийік жоқарыдан қарап тұрғандай көринеді. Вышка-ның төбесінен қарағанында ғана бул кабан тау оғада жақындай болып көринеді. Ал, оған қарап жол жүре басласаң, ол жүз километрден де узақ. Әлбетте, вертолет пенен тикке хәм туұры ушсаң, оның узақлығы билинбейді.

Қабан таудан қарасаң олардың тұрған поселкасы көзине оғада кишкентай сыяқлы көринеді.

Тимербулат тез-тез атлап жоқарыдан төменге түсіп кетті.

Жылғаның бойында жети вагон тұрыпты. Олар усы вагонларда жасап атырыпты. Гүландам ертең азан менен-ақ вертолетте келип жетер, басқа бир ис араласқан жоқ шығар.

Умытпасымнан бұрын вагонның ишин жыйнастырып шығуым керек. Жоқ, ең алды менен тауға барып жақсылап жууынып алыуым керек. Сонда кир-қонымның барлығы да кетеді. Аға, аппақ, таза көйлегімде бар ғой. Хаялым хәтте галстук берген еді. Тимербулат күлімсіреп: «Көйлек кийіп, галстук тағып жүрсем қызлар маған қарасады ғой» дейді. «Мейли саған қарай берсин, тек сен өзің қызларға қарама»—деді хаялы.

«Мениң хаялым—ақыллы хаял»—деп ойлап қойды Тимербулат. Ертең емес, тап бүгін келгениң жақсы-ғой,—деп ойлады ол. Хәтте, мине усы киятырғанында хаялы қарсы алдынан шығып тұрса.

Тимербулат тағы да адымын шаққанырақ басып жүріп киятыр. Дурысында да Гүландам келген болса? Не иследи екен?! Неликтенде хаялы оған аппақ көйлегін кийіп келер. Әлбетте, кеше жолға солай аппақ көйлек пенен шықпаған шығар. Мәгар болса Гүландам усы Тимербулаттың көзине аппақ көйлегін кийіп киятырғандай болып елеслеген шығар. Тимербулат оны көріу менен жылмайып күлер, ал хаялы болса онай-

сызланар, жүзи қызарып кетер. Мине, ол хаялының қасына келді:

— Аман-сау келдіңбе. хал-ауқалларын қалай? Жигитлер танысыңыз, мениң келиншегім усы Гүландам!—дейді.

Гүландам өзинің кишкене хәм былқылдаған қолының бармақларын разведчиклерге созды. Ал, Тимербулат болса бир қапталда әлле кимдей болып ғана тұрыпты. Айтқанындай-ақ оның хаялы сулыу екен! Өзінде сын-сымбаты келіскен, салмақлы ғана хаял екен!...

Жоқ! Ағайынлер, ол Гүландамды қос қоллап қарсы алды. Неге уялады, ол өзинің хаялы ғой. Хәтте сүйіп-сүйіп алсада хеш нәрсе болмайды. Хеш бир уят емес Сағындырған ғой!... Анау уақытта ерлі-зайыплы адамлардың сүйіскенин кинода көрсетіп атыр ғой, хешбир уялып, тартынып атырған жоқ.

Гүландам харымаған да, қапаланбағанда, ап-ансат ғана келип жетіпті.

Тимербулат хаялын сонда туұры асханаға алып кириуди ойлады.

— Иште суу барма? Шаңғыт. Адам қарағысыз болғанман,—дейді оның хаялы.

— Билесен бе Гүландам, бизің жақсы көліміз бар. Көлде емес-ау, хаяуыз. Буровойға суу жыйнау ушын бир кишкене жылғаның әгирапын бөгедік, нағыз хаяуыз болды да тұрды. Өзимізге жетеді. Соған барып жууынамыз. Жүріңіз кетейік!

Гүландам онайсызланып индемей қалды. Тимурбулат хаялының минезін биледи, уялшақтық етип тұр.

— Қорықпа, ол жерде хешкимде көрмейді, хаяуыз бул жерден алыста. Анау айланбаның аржағы.

— Мен арнаулы түрдегі шомылу кийімлерімди алмаған едім.—хаялы қолайсызлау көрді.

— Тамаша екенсен, хаяуызда саған арнаулы шомылу кийімлерінің неге керегі бар...

— Тимербулаттың тула бойы еріп кеткендей болды.—Жарайды, сен өзің суу ишерсен, ал мен өзім ғана жууынып аларман.

— Олар ерлі-зайып екеуі көлдің бойына кетті. Тимербулат өзинің кейіннен жолдасларының қарап көзден өткеріп тұрғанын абайлады. Хәтте қандай сөзлерди айтқанларын, Хәйридің нелерди айтып шық-лықлап сөйлеп атырғанында еситіп киятырыпты. «Ти-

мер жақсы хаялды тауып алған. «Неге, оның өзі де жалындай лаулап турған жигит ғой», деп сөйленеді. Хәйри. «Ерди ер еткенде қатын, хұр еткенде қатын». — деди Николай Иванович. Текте Ямалиев ғана индмей туыпты.

Еле ерте, солайда қуяш қатты ысытып жиберді. Тимербулат әй-пәйине қарамай, хаялының көйлегін шешиндириуге хәрекет етті. Ал, хаялы болса көнбей уялған болады. Ол тап жас қыз уақтындағыдай сыңқылдайды.

— Қорықпа бул жерлерде айыу менен бөрсен ағашлардан басқа хеш нәрседә жоқ.

— Айыу барма? Гүландам қорқып кетти... Енди ол еркеленип сөйлей баслады.

Тимербулат көлге секирип сүнгиди, сууды қақ айырып жүзип жүриуге хәрекет етті. Ол арғы жағаға шықты.

— Гүландам, қәне берман мен жақтағы жағаға жүзип шық. Суу сондай жыллы...

Гүландам болса, жағадағы жардың шетинде отырып ғана жуынып атыр. Хаялдың қара бурымлы шашлары есип-есип өрилгеннен артығы суға түсип туыпты. Недерсен енди, суп-сулыу шашлары... Тимербулаттың ишине от түскендей өкинеди. Ол Гүландамның соншама жыл әлпешлеп өсирген узын бурымлы шашын кесип таслауды ойлайды. «Шашым қалыңлап өсип атыр»,—дейди хаялы.

Ол Гүландамды сабап алғысы келди, хаялының өзінше бийбастақлық еткен түрде шашын өсиріп қойыуына ашыуы келди. Аға, хаялын сабап, кеулин қалдырыу өмиринше болмаған әдеті.

Жигит өзінше оңайсызланып кетти. Мынау ойлары тап бир жас жигиттің қылғасын еске түсіріп атырыпты. Әлле қайсы бир нәрселерди ойлап-ойлап, уақты өткен исти көзіннің алдына келтирди. Қолтықласып жүриу, сүйисіу, еле дурыслап хаялы менен аманлық-есепликте сорасыуды елестирмейди. Тимербулат хәтте тарысыпта отырмайды. Гейшара уақытта да Гүландамға өкпелепте қояды. «Сениң исенимлеринди Тимер өзінше Тимерлик еместей адамсап»—дейди. Қызық өңгеме, кеше ол Гүландамды жақсы көрин унатқаны тууралы айтып қойыуы керек пе еди?

Хаялына ашыулана баслады. Қайсы бир уақытта

усылай киятырғанында өкпелеп сөйлеспеди. Әй, усы минезлерин хаялы жақтырмайды! Бийкардан-бийкар, гәп-сөз жоқ жерде өзіннің кесесин өзі төгедиде қояды. Бираздан кейин бул хәрекетлери пүтинлей Тимербулаттың есинен шығып кетеди. Кеше түни менен вахтада туып ислеп, күни менен машинада хәрекет пенен силкинип жумыс ислеп шаршап қайтқан еди, ал мында иркилиу керек екен.

«Сениң еле қайғың жоқ»,—деп ол гина қойып айтты, ал жолдасы хеш нәрсе деместен жоқары шығып кетти.

— Тфу!... Тимербулат өзіннің анау-мынауы ойлап киятырғанына тағыда күйинди.

Буровойдың жоқарысында туып жумыс ислейтуғын азамат тоғайдың арасынан салынған жолдан атлап өтті. Ал, бул жақлар қандай сулыу. Сандуғашлар (бүлбиллер) кимлер ушын усыншама жақсы сайрайды екен? Бүлбиллер күнде усындай етип жақсы сайрайды, тек ғана тыңлаушылар жоқ.

Мастерден бир-еки күн урықсат сорауға тууры келер. Бир-еки күннің өзінде азлық етер. Бәлким, Гүландам қайтып кеткенинше жумысқа бармай туыуға тууры келер. Хаялы неше күн бул жерде болсада жумысқа бармай туыуға тууры келер. Мейли, жалықпаса хаялы жатаберсин. Соң иретин тауып вахтада көбирек уақыт жумыс ислермен, жолдасларым иретлестиріп қояр.

Тимербулат өзінше күлимсиреп жиберди. Гүландам келгенликтен исеними артып, оның менен той-мерекедей етип қыдырыуды ойлаған шығар?!... Оннан берли неше жыл өтті екен? Аға-а... Сегиз жыл өткен екен ғой. Бул енди жас қыз ғой. Тимербулат дурысын айтқанда үйлениу тууралы сөз айтыуға қорқатуғын еди. Қыздың қолынан услап өзине қарай тартқаны оның есинде бар. Ал, қыз болса «мен хеш уақытта да турмысқа шықпайман»,—деп бирден айттыда қойды. Ал, Тимербулаттың жүдә ашыуы келди. Бәлким, ол жүдә қыйланып ғана айтқан шығар. Солайда қыздың сөзи оның жанына тийди. Дүньядан тақ өтерсен, ал татарша айтқанда қыз «Қайыл емес шығар», дейди. Оннан соң жүре береди.

Ал, кейин той берип үйленди. Бул ойлар соң басына кирип шыққан жоқ.

Бир күни ауылдан телеграмма келди. Оған келесі екішембиде үйге жетіп келіуді тапсырған. Тойға шақырыпты. Қыз апасының қызы турмысқа шығады екен. Гүландам вокзалға келер алдында ушырасты. Енді жатақ жайда болады. Гүландам көптен күтіп тұрған кисидей қуанып та кетті.

— Неге келдің?—деді.

Усы сорау енді қазірде де Тимербулатты, «жеңіп отыр». Қарны аш болған, түсі қашқан жигит маяктай болып тұрыпты. Қыз қандайда бір жаман истиң барлығын сезседе, билмегенге салды.

— Тилиңді тислеп алған адамдай неге тым-тырыс тұрыпсаң?—деді оннан көзін алмай тұрып қарады.

—Тимербулат болса «Булай болғаннан соң мен сени отырғызайын!»—деп ойлады.

— Гуландам...

Қыз гүманланды. Сөздің ойын сөз емеслігін түсінді. Бир жаман нәрсенің бар екенін көресен.

—Яқ, тилим айтыуға бармайды.

Гүландам төмен қарады. Тимербулат оның кеулін алыпта айтты, бірақта өзінің ойынан қайтпады. Бир басланғаннан соң аяғына дейін жеткеріу керек.

— Аға, енді айтатуғын болсаң, айтпа?...

—Айтсам, сен мени тап қазір-ақ қуып жибере жақсаң... Хат арқалы ғана жазып айтарман.

— Қазір айт?...қыздың дауысы қалтырап шықты.

—Сен өзің айыптысаң, Гуландам...

— Ол қандай айып екен?—Қыз көзлерін алартып Тимербулатқа қарады. Бир ғана сөз айт!—Қыздың көзінің жасы атлығып шығыуға таяр қусаған.

— Өзің турмысқа шығыуға көнбегеннен кейін, мен арым келип ашыуландым. Анау бир уақытта ауылға барып арақты ишип қайтқанымда, кейін ойламастан бир қызға үйлениуге уәделесіп қайтқанман. Қазір енді соған өзім өкінемен. Усы уәде бойынша қыз маған телеграмма берген... Шақырып атыр... Мен, әлбетте, оның менен бәрі бир турмыс құрмайман... Керек емес..

Гүландам енді жылап жиберді... Қазір усы аухалда ууайымын ишінде сақтауды жаратпайды. Ол бирден ашыуланып кетеді.

— Ол исенген болыуы керек деп билесең бе?

ғи хәммеге ашық. Күндіз бунда нәрестелерін шайқап жубатқан аналар менен кемпирлер скамейкаларда сөйлесіп отырады. Кеште бул жерде ашық-машықлар гезіп жүріп сырласады.

Хәули хәм ондағы адамлар өз машқаласы менен болады. Бағдың да өз күні өзі менен. Ғарры ағашлар жайға қарай еңкейеді, ал еле өмірінде хешнәрсе көріп жарымған жас нәушелері решетканың арасынан нәзік шақаларын шығарып көшеге қарай қол созады. Әлбетте, бул ойсызлықтан хәм сақсызлықтан шығар, өйткені бәхәрде олардың ушы шырпылады ғой, және көшеден өткенлер оның ушларын сындырып кетпеуге ким кепіл бола алады, деген менен. бәлким жаслық дегеннің өзінде ғарры болған уақтында басынан өткенлері. хаққында есине түсіріуіне, өз тағдирінде буны сынап көріу, аузы писіуі ушын берилтеуғын шығар.

Бәхәр шығыуы менен тек ғана нәуше-нартлары емес, ал ғарры тереклерде өзінің тула бойына түсиниксиз, тынымсыз тәшүишли қандайда бир күшлердин қуылып атырғанын сезинеді, тұрған орнынан шығып кеткиси келеді. Бірақ бул күштен хешқандай хезликте жоқ, буның өзі де оған хәм жүк хәм жақсы ғанийбет. Түптегі тамырлар геуек аша баслайды, шақалар сыйдамланып жаланастанады, қабығы түседі ал пұтақлары болса кишкене хәм мортылдақ манызлар толы нарт ушлары шығады.

Биринши түскен жыллылыққа әдетте нәуше тереклер алданып қалады. Олар шыдамсызлық пенен өзлерінің бүртиклерінің көкшил ушларын шығарып бәхәрдин жағымлы желлерінен көбірек рәхәт табыуға талапланады. Ал ғарры тереклер асықпайды. Олар қыстың қәхәріне шыдам беріп, жапырақларын түсіріп алады.

Бағдағы ең сүйкімлі ағаш, ғарры шынар еді. Ол еле бул жерде қаланың өзі түе, аты-хауазасы жоқ уақытларда өсіп тамыр басқан. Бул жердегі қалың тоғайда, усы шынар еле жас нәлше болған дәуірлерде Сибирьдин соңғы ханының басқыншылығынан қашқан жарлы адамлар жасырынған. Буннан кейін тоғайдың ағашлары кесилип, бул жерде қала қаддин көтере баслаған. Көп ағашлар кесилип тасланған. Қарағай менен қайыңлар шауып қулатылған, еменлер сес шығармай сулаған. Ал хайран қалғандай усы шынар аман қалып-

ты. Шамасы, буган бай хәкиминиң қурылысшылары қалталарын илдирип қойғанлықтан аман қалса керек.

Қаланың турмысы тынымсыз болды. Шынардың тулғасына талай өртлер танба басты. Бір уақыттары топалаң шығарған дийханлар оның шақасына хәкимни асып қойған. Оннан соң буган дийханларда асып қойылған. Усы шынардың қасында бас кийімлерінде қызыл жулдызлары бар адамларда атып өлтірілген. Оқлар оның денесін жырыпта өтип кеткен, ишине кирип те кеткен. Оған топтың оғы да тийген. Ал ондағы үнрейген үлкен тесік—сол снаряд шашырандысының тәнбасы. Шынарға тынышлық хәулиниң төбесине қызыл жалау көтерілген қандайда бір күни, буннан елиў жылдай бурын келди. Енди жасай бергиси келеди, бірақ жыл өткен сайын күши қайтып, ал хәрбір жылдың жаңа айлапысы тула бойын омырып бара береді.

Быйылғы қыс оғада қатаң хәм узақ болды. Қайтып бәхәр шықпастай болып көринди. Ағашларда бәхәрдің шығыуына исенбей сууық урған шақаларын аспанға қадап сорыйып турды. Бірақ тосаттан бәхәр келип жетти. Ыссы болды, қардың тезден еригени, соншелли хәтте қар астында туншыққан шөплер тум-тусқа шашып жибергендей бойын жазып керилди: бәри де биринши болып бас көтеріўге талапланды.

Бәриде өз жолы менен бара береді. Әдеттегінше қызғаншақ бузина бәриненде өтип кетиўге асығып өсти. Оннан соң ийисли ақ тереклердің ушлары шошайып асығып өсе баслады. Егерде қапталдан зуулап өткен автомашиналардың гүрилдилери, көшелеги, әдетте, адамлардың күндизги шаўқымлары болмағанда онда хәтте әжайып бир сеслерди: ағашлардағы бүртиклердің жарылғандағы сытырлыларын да еситиўге болар еди.

Бағ ярым жалаңаш көкшил дөнди, еле жапырақларда күн нурына онша қанықпай атыр еди. Бир түп нәзик шақалы акация хәммесинен бурын пердесін жыртықандай дәслепки уйпаланған бүртигін жарды. Тек ғана ғарры шынар қуўрап, қарауытып хешнәрсеге қарамай бийтәреп болып содырайып тура берди. Оның бул турысы бағқа ууайым хәм қайғының белгилерин, өтмиштин мусаллаты туўралы аянышлы ызылдыларды салып турғандай болып көринди.

Бағда бәри болып онлаған скамейка болса да оның еки-үшеуін усы шынардың астына қойыпты. Адамлар

анаў-мынаўлардың хәммесин усы скамейкада отырып сөйлеседи. Бул жерде басқа қалалардағы турмыс хәқында, базардағы нырқ туўралы, жаңа космос корабли хәқында, ерлер жөнинде, әжайып нәрселерди дөретип атырған докторлар туўралы, хәммеси жөниндеги сөзлерди еситиўге болатуғын еди. Бірақ хәзир бул скамейкалар босап қалды. Өйткени Шынардың саясы қашты. Сөйтседе оның астына еки кемпир келип отырды. Олар қолларындағы торларын тоқып отырып, бәхәрги қуяшламаға бойларын жылтты, ара-тура өз-ара сөйлескен болды, бірақ сөзлерине қарағанда сууық демин алып үхлеуи көбирек болды.

Бунның хәммеси шынар астындағы скамейкалардың биреуін қасындағы ақ теректин астына, екіншисин пүткиллей басқа жаққа бағдың төрине алып кетиўден басланды. Шынардың жалғыз өзи қалды. Қасындағы басқа ағашларға қуслар уя салды шақаларына қонып сайрады, бірақ ғарры шынардың жалаңаш шақаларына дем алыў ушын хәтте бир қус та келип қонбады. Хеш болмаса шақасында бир қустын да уясы болмаса, онда ол қандай дарақ?

Бир күни кеште алдыларына пешқап байлап алған үш адам бағқа кирип келди. Олар шынардың қасына келип турды. Биреуи шынардың жуған сүтинин шаппатлап турып күлип:

—Он алты кубке даўы жоқ,—деди.

—Қалай кесемиз? Қайда қулатамыз?—деп тынышсызланды екіншиси.

—Хәр бөлегин өз алдына кесемиз,—деди жайпаракат үшіншиси.

Олар ойланып турды. Шылым шекти. Оннан соң шынарды дөгереклеп айланып шықты.

—Келесі хәптеле кириссек қалай болады?—деди биреуи.

—Соңға қалдырыўға болмайды,—деди оған екіншиси, күшли даўыл турса қулайды. Жайлы да бүлдиреди. Ишиндеги үскенелерди де пыт-шыт етеди.

—Онда ертең шабайық,—деди үшіншиси.

—Олар шынарды шаппатлап турып, оның тәғдирин анық шешип кетип қалды.

Бағдағы ағашлар бирден, қулақларына биреу сыбырлап кеткен, сылдырлылары тоқтап тым-тырыс болып қалды. Қусларда жым-жырт болды. Ғарры шынарды

салтанатлы хәм қайғылы тынышлық қоршап алды. Тек ғана бағдағы жалғыз осина, ағашы ғана бойын бийлеп тұрыўға шамасы келмей олай-былай аянышлы теңселип турды. Хәлсиз, ғаўдыраған көзсиз шынардың ушындағы гөне жапырақтары ғана өмир менен хошласқандай болып зорға шайқалады.

Биреўлерге усындайда болып көриниўи итимал ғой. Шыннанда гүлдирмама болайын деп тур еди, ал тәбияттағы жаңлының барлығы да гүлдирмаманың болыўын хәм жалбарынып хәм қәуиплениў менен күтип турғандай еди.

Күн аўыўдан-ақ аспандағы бултлар қойыўласып, ләмгершилик сезиле бастады. Олар қараўытып, жасыл жийекти басты, қойыўласты. Төменди жақтыртқан күн алдан ескертип турғандай болып, қойыўласып баратырған бултлардың ернеклерин гүмистей жарқыратты. Адамлар бултларға бармақларын шошайтты, әйнек хәм форточкаларын жапты, жипке жайған кирлерин жыйпап алып үйлерине кирип кетти. Пышықлар менен ийтерде қуўысқа жасырынды. Қуслар жоқ болып кетти. Ал дарақлар не қылсын? Қаддин тиклеп, не болсада күтип тұрыўдан басқа не қылсын.

Гүлдирмама көп күттирди. Дәслепп ол хәлсиз найзағайларды жылт-жылт еттирди, олар бултлардың арғы түпкиринде жылт етти, ал оннан соң дәслепп хешкимге зиян етпеймен, қорықпаяқ қойың, дегендей болып, қулақ үйреткиси келгендей сәл қаттырақ гүркиреди. Деген менен ол ашық түрде күш жыйнап атыр еди.

Бултлар кем-кемнен қаланың үстине дөнди, шыдамсызланып уйытқыды, санлақ жерлерин урып тыққандай етти. Ал айналасындағы әлемди толық қаппап алғаннан кейин, бос қалған жерден гүркиреген самал хуўледі. Ол хуўлепп демин шашып, жайларға урынып гүўлепп, әйнеклерге соқты, ағашларды жерге еңкейтти. Оның күшли болғаны соншелли, хәтте жақында ғана астына скамейка қойылған мортылдақ ақ терек те пәтине шыдай алмады. Сүтини шайқалып, кишкене шақалары жапырақларынан айырылып жерге жулынып түсти.

Ғарры шынарға басқз ағашларға қарағанда женилрек болды: самаллар оның жалаңаш шақаларының арасынан онша иркинишсиз зуўлап өтип кете берди.

Қуйын өзиниң изине күтиў тынышлығын таслап

өтип кетти. Мине, тысырлап даўыс бергендей болып, дәслепп сийрегирек, ирилигиниң хәрбири бармақ басындай ҳаўадан тамған тамшыларда келип жетти. Ал бирздан кейин көзинди қамастырған жылдырым менен қосылып нөсер жаўып қуйды. Бул аспандағы бултлар дөгеректеги теңиздиң барлық суўларын симирип алып, нәрсесин қалдырмай жерге, үйлерге ағашларға шелеклепп қуйып турғандай болып сезиледи.

Бирақ бул да жапырақсыз ғарры шынарға басқаларға қарағанда женилрек болды.

Солай болсада, өттең, шынардың жапырағы болғанда, оған еледе жеңилрек болар еди. Оған нөсер қуйғанда да, самал жалағанда да, шақмақ шағып күйдиргенде де мейли еди. Жапырақсыз хәм гүлдирмамасыз өскен өмирдиң кимге кереги бар? Оның қараўытқан зәўлим денеси меңирсүдей соррайып шығып:—қәне ур мени, ур мени!—деп найзағайға қарай қақшайып турды.

Ол өзиниң неше бәхәр көрип бүртик жарғанын, гүллегенин, қанша даўыллы қуйынларды басынан өткергенинде билмейди. Ийиннен неше әсирди өткерсең де буның не кереги бар? Бирақ бүгин жасаў керек ғой. Өмир дегенниң өзи суўыққа тонып қыйналыў, ысыдан халқылаў, гүлдирмамадан қорқыў хәм күнге қуўаныў менен татлы емес пе ақыры. Хақыйқаттанда бойында жапырақлардың жағымлы аўырлығын сезиўи, гүллеринде пал хәррелериниң хәлли аяқларының тысырлыларын көриўи хешқашан да болмай кете берерме екен?

Гүлдирмама тынымсыз гүркиреди. Шақмақлар биринен соң бири шақты. Ағашлар делбедей басларын шайқап теңселип сатырлады. Ал ғарры шынар қуўраған турпаты менен нөсердиң суўық тамшыларын сора берди. Жердеги оның тамырлары да қыймылдаса бастады. Өжет, шала жансар тамырлар күш пенен жерге синди, ал амап қалған тамырларға жан бериўши маңызлы ығаллар қандай болып табысып, қара жердиң қыртысынан ағаштың сүтинине сиңе берди. Оннан қараўытқан денесине кирди.

Гүлдирмама шаўқымын салып болды да өтип кетти. Бағдағы ағашлардың шырайы ашылып, суўлары әстен сорғалап, ғайзалған, жырылып кеткен жерлерин жуўды. Жапырақлар сылдырап, ондағы жаўынның қалған

тамшылары жерге сыртылдап тамып турды. Жерде қу-
йынлы дауылдар жулып түсірген қуурақ шыбықтар
менен гөне жапырақтар жайрап жатты, бірақ жанлы
жапыраққа зыян бере алмады. Хүрдей болып жууынып
алған, тазаланған, бәріне де шыдам берген шынар ең-
ді булттан шығып киятырған күннің нурларына геу-
десін тутып тұр еді.

Соңғы думанның қалдықтарын қуып жиберген
жердің үстінде әжайып көгілдір аспан жадырады.
Күн шағырайды. Әлемде таза хәм жағымлы хауа дәр-
ядағы салдай қалқып ағылады. Дауылдың ызылдысы да
жоқ, көзге көрінбей тынып қалды. Гейде ол қапталың-
да, усы жерде, индемей тұрғандай болып сезіледі.
Узағырақтағы завод трубасынан шыққан түтіндерде
қайда қарай аұарын билмей көтеріледі, олар гейде гә
олай, гә булай шыраның дүтіндей елпіндеп жоқары
шығып тарап баратыр.

Ал бағда болса алдына алжапқыш байлаған баяғы
адамлар балта, жарғыларын алып келгенде ғарры шы-
нар бүртік жарып тұр еді.

—Қарай қойың, жасарыпты гой мына ғарры дәузе!,
—деді биреуін хайран қалып.

—Бәрибир шауып таслау керек,—деп гүнк етті
екіншісі.—Хәзир болмаған менен келесі жылы ша-
быуға туура келеді.

—Шаппаяқ қояйық,—деді үшіншісі ишине ушлы
жапырақтардың топламын бүклеп тығып алған майда
бүртіктерді бармағы менен түртіп турып. Оның самал
жалап сызат ашқан жүзі жадырады. Ол Шынардың
ушына көзін тикті, онда, шақаға қонып алған қандай
да бір үрпек жүнлі құс сезимінің барынша созылып-
керилип, өзлерінің өмірінің гимнін бар құштарын са-
лып сайрап тұр еді.

ФӘНИЛ ӘСЕНОВ

(1929)

Фәнил Абдулзада улы Әсенов 1929-жылы туылған.
1948-жылы орта мектепти бітіргеннен кейін районлық га-
зеталардың бірінде жууапшы секретарь болып істейді.

1959-жылы Баяз районлық комсомол комитетінің се-
кретары, 1955—1959-жылдары Уфадағы жоғары партия
мектебінің тыңлаушысы. Соң «Қызыл таң» газетасында әде-
бий хызметкер, бөлім баслығы, Башқұртстан журналистері
союзының жууапшы секретары, хәзир тынышлықты сақтау
комитеті Башқұртстан бөлімінің жууапшы секретары бо-
лып істейді.

Ф. Әсеновтың «Шоферлар» деген бірінші гүрріңі 1955-
жылы дағазаланды. 1960-жылы «Қарағай шешек атқанда»
китабы, «Чапаев командасы» (1962), «Уәде» (1965), «Тоғай
хызметкері» (1966), «Тырналар ізіне қайтты» (1968), «Гүл-
лер бөртік жарғанда» (1970), «Жаралы мұхаббат» (1971)
хәм т. б. прозалық кітаптардың авторы.

АЛДЫҢҒЫ АРБА

қаланға барып, парторг Мәр-
зия менен өзінің сөйлеске-
нің жөн,—деп кеңес берді маған
председатель Галаян ағай. Брига-
даның партия шөлкемі жөнінде
сөз болғаннан кейін, парторгтың
өзі менен сөйлеспесек болмайды
ғой...

Мені Галаян ағайдың шофери
алып жүрді. Биз жетіп келген уа-
қытта маллар өрістен қайтып атыр-
ған пайыт екен. Мәрзия көшенің
басындағы шеткі жайда туратуғын
болып шықты. Бизді шарбақта ба-
сында үлкен шыт орамалы, алдына
байлаған үлкен әлжапқышы бар
хәйәл қарсы алды.

—Парторгты ізлеп келип едим, ол кесиде азғантан жұмысым бар еді?—дедим мен.

—Хәзир,—деди хаял,—хәзирше үйге кире берилер.

Сыртта тура турыўға да болатуғын еди. Күн ашық еди. Бирақ, Мәрзияның қалай жасап атырғанын билгим келди. Сөйтип, бизлер үйге кирдик. Бөлменің иши минтаздай, ақ никельли көрпе-төсек, ортада нағысмы кленка жабылған дөңгелек стол. Стол үстінде ақ самовар, әшекейли фарфор кеселер көз тартады. Шкафтың иши, серванттың үсти, әйнектің алды толған китап. Үй ийесиниң китап қумар, көп оқытуғын адам екенлиги бирден байқалады.

Жанағы шарбақта бизди қарсы алған хаял үйге кирди де, шелегиндеги сүтин бир ыдысқа сүзип қуйып қайтып шығып кетти. Мен әйнектен оның аяғының жеңиллигине, шаққанлығына қарап қатып қалыппан. Ол бузаўын байлап, сыйырын жайғастырып, үйге қайтып кирди.

—Кеширерсизлер, сизлер мени бир аз күтип қалдыңлар-аў,—деди ол үйге кирип киятырып. Қолың тез жуўып болды да, мениң қасыма келип отырды. Ақ ене баслаған буўрыл шашларын әжимли бармақлары менен жаўлығының астына жылдам жыйнастырып, маған ойлы пишинде қарап қояды.

—Мен сизниң қызыңызға... парторгқа келген едим,—деген сөздің аўзымнан қалай шыққанын да билмен қалдым.

—Сиз маған парторг Мәрзия керек деген едиз ғой.

—Сол Мәрзия сиз бе?

Мен қысынып қалдым, бирақ сөзди жалғастыра беріўге тырыстым.

—Сизниң жұмысыңыз бенен танысайын,—деп келип едим.

—Солай деңиз,—деди Мәрзия апай. Жұмыс бир қалыпте баратыр? Сөйтти де ол индеместен отырып қалды. Мен де не деримди билмей бир аз отырдым да:

—Коммунистлер жұмысты қалай ислеп атыр? Бәлким бул ҳаққында айтып берерсиз,—дедим.

Коммунистлер жұмысты жаман ислемейди. Былайынша айтқанда ҳәрким өз орнында мийнет етип атыр...

Гүрричимиз тағы да узаққа созылмады. Мен оны әңгимеге айландырып көрдим:

—Сиясий тәрбия жұмыслары қалай?

—Хәзирше ҳеш ким жәмийетлик тәртипти бузған жоқ...

—Солайма?

—Аўа, солай...

Тағы да тым-тырыслық. Блокнотыма жалғыз адамның да атып жаза алмағаныма қыйналаман. Гәляун ағаның мени бул жерге жиберип, сонша ўақтымды босқа өткергенине ызаланаман.

Бизлер бир-биримизге көзимиздің астынан қарасып бир аз отырдық. Бираздан кейин бул отырыстан ҳеш нәрсе өнбейтуғынлығына көзим жетип, парторг пенен сыпайы түрде хошласып сыртқа шықтым.

Ертеңине Гәляун ағаны таўып алып:

—Жолдас председатель, Мәрзия апай дым туйық адам екен. Маған жартыўлы ҳеш нәрсе айтпайды,—дедим.

—Солайма?—деди Гәляун аға күлимсиреп. Оннан соң ол терең ойға шүмди.

—Айтқаның дурыс, Мәрзия туйық адам. Оның жүрегине жол таба билиў керек.

Мен өзимнің өкинишимди жасыра алмадым.

—Шынында да сол Мәрзияны жақсы парторг деп есаплайсыз ба?

Председатель мениң бул сөзиме итибар бере қойған жоқ.

—Сиз бийик таўдың басындағы тастың төмен қалай құлайтуғынын көрдиңизбе? Ол өзиниң бул сораўына өзи жуўап қайтарды.

—Аўа... солай. Ал, мен оны көрдим. Ең алды менен кишкене тас сайға қарай домалайды. Ол жол-жөнекей тағы бир тасқа тийип, оны да өзи менен бирге алып домалаўды даўам етеди. Екинши тас үшінши тасты, үшінши тас, төртинши тасты өзлери менен бирге алып кетип отырады. Биринши тас өзинен үлкен тасқа соқлығын пыт-шыты шығыўы да мүмкин. Бирақ сол тас баслаған қозғалыстың салдарынан пүткил таў қозғалысқа келеди. Солай етип, жер бетинде жаңа таўлар пайда болады? Минне, бизниң Мәрзия жанағы үлкен қозғалысқа түртки салған кишкене тасқа мезгес. «Жүзинне қара

ма, жүрегине қара»—деп бийкарга айтылмаған. Ол сырттан қарағанда күтә қарапайым болып көрінгені менен бизің Мәрзияның тау қопарар күш-ғайраты бар адам!

—Мәрзия көп ұақыттан бери парторгпа?

—Ауа, көп ұақыттан бери. Ол партия қатарына ұлы Ұтандарлық урыс жыллары өткен. Сиз айтқандай сөзге сараң болғаны менен, егерде ол қызып сөйлесе оның терең мәңили сөзлеринен тәлим алыуымызға дау жоқ. Ол салмақлы сөйлейтуғыны сыяқлы жұмыста да сондай салмақлы. Қолға алған жұмысын тыянақлы түрде тамамламай тыныш таппайды.

Гәляуи ағай темекисин тутатып алды да, терең ойға шүмди.

Урыс жылларындағы бір ұақыя еле есимде. Қырық бесінші жылдың бәхәрінде бизің колхоз тухымсыз қалды. Деген менен, мәмлекет бизге де бираз тухым берди. Ал сол тухымды тасып алыу қыямет болды. Ол ұақта қазиргідей машина жоқ, көліклер де жетіспейди.

Тухымды отыз километр жердегі станциядан тасып алыуымыз керек. Әри ойланып, бери ойланып, хешқандай әмел таба алмады. Ақыры, колхозшылар менен мәсләхәтлесип алыуды мақұл көрдим.

—Апалар хәм қарындаслар,—дедим мен,—ал туқымды қалай тасып аламыз? Бәхәргі егисти қалай өткереміз? Мен сизлерди усы мәселени ойласыуға жыйнап отырман. «Келисип ишкен тон келте болмайды» деген бар. Сизлер менен мәсләхәтлескенди мақұл көрдим...

Сол ұақта көпшиликтің ишинеп Мәрзия шығып сөйледі.

—Құрдаслар!—деди ол,—урыс тамам болыуға азырақ қалып турған сыяқлы. Жигитлердің алды енди бираздан кейін келип те қалар. Ал енди бизлер оларды қайткенде уялмастай болып қарсы аламыз? Усы жағын ойласайық. Теңіз тамшыдан құралады дейди. Бәримиз бириксек, биз минбестей тау барма? Қәне, қолларымыздағы жалғыз сыйырымызды арбаға жегип тухымды тасысақ, еки-үш күннің ишинде бәрін тасып аламыз.

Жалғыз сыйырымызды арбаға жегип, туқымды тасып алайық дегенге қаяллар тоңқылдаңқыран үнсіз отырып қалды. Хәттеки, «О, қудай—ай, бұл мийнетке қа-

шапқа шекем шыдар екенбиз»—деп көзине жас алғандарда табылды. Себеби сол ұақытлары қар бир үйдин тек сүйенер тирегі сол жалғыз сыйыры еди. Деген менен, колхозшылар жыйналысы «Барлық мүмкиншілікті толық пайдалана отырып, қазир жол бар ұақытта барлық тухымды тасып алыуымыз керек» деген қарар қабыл етті.

Бұл қарарға қарсы шықпағаны менен, бирінші күні хеш ким сыйырып арбаға жегіуе берген жоқ. Сонда бирінші болып Мәрзия өзинің сыйырын апарып берди. Сол сол екен, Батырғалий аға менен Зайтуна ана, оннан соң барлық колхозшылар сыйырларын бере баслады. Солай етип, жол кепкенше барлық тухымды өз ұақтында колхозға тасып алдық. Көрдиніз бе, халықтың тилин таба билиу керек, егер тилин тапсаң, халық орындамайтуғын хызмет жоқ.

—Егер Мәрзияның ұсындай ұллы басламаларын жаза берсең роман болып шығыуы сөзсіз. Ол ауылда бирінші болып жауынгерлерге сәлемме таярлап, бирінші болып заемға жазылды, колхозда картоп тухымы болмай қалғанда ол өзинің картопын колхозға әкеліп берди. Мәрзия от-шөп жыйнап, отын тасып, жылқы бағып еркеклердің исин атқарып жүрди.

Ақяландағы клубты көрдинізбе? Ондай клубты бұл атираптан таба алмайсаң. Сол клуб та Мәрзияның басламасы менен бинят болған. Ол былай болды: бир күні, бәхәргі егис тамаланыуы менен Мәрзия маған келип:

—Гәляуи аға, бизің колхоздың жаслары неге мүтәж, билесіз бе? Ямаса, олар басқа жаслардан кембе? Усы ұақытқа дейін олардың өз клубы жоқ. Бұл қалай? Жаслар бес шақырым жердегі қоныстардың клубына барады. Олар қашапқа шекем ұсындай ауқалда жүре береді?—деди.

—Түсиникли ғой. Бираз барлығы болып он үш ағаш устасы ғана бар. Олар басқа жұмыстарды да үлгере алмай жүр. Сонда клуб салатуғын уста қайда? Өзин де ойланып көр, Мәрзия?

Мәрзия дәслепки пикиринен қайтар емес.

—Бизге бир-еки ағаш устасын ажыратсаңыз болғаны. Жаслар да солардан үйренип алып, қалғанын өзлери-ақ үлгеріп ислап келе береді.

—Жақсы, Мәрзия, ағаш устасы табылды дейік, ал енді ағаш, тахтай, гербиш сыяқлы құрылыс материалдарын қайдан аламыз?

—Галаяу аға, қартайайын деген екенсіз. Жас ұақтыңызда бұндай емес едіңіз, халықтың мүтәжлығына итибар бериіңіз керек еді...

Мәрзияның дауысы кем-кем бәлент шығып, мени тықсырып баратыр. Бизің дауысымызды еситип кабинетке партком секретары хәм бас агроном кирип келди. Олар да Мәрзияның сөзин мақуллап, маған жабысты. Ақыры, олар мени женди. Сыйыр қора салып атырған ағаш усталарының ишинен ең шебер деген төртеуін алып, клуб құрылысына, Ақяланға жи-бериўге мәжбүр болдым.

Сол Мәрзияның басшылығы менен жүргизилген Ақяландағы клуб құрылысын колхозшылар үш айдың ишинде питкерди. Енди олар клубтын алдына бағ егнүди ойласып жүр.

Биз екеўмиз онашада қалдық. Галаяу аға сөзин даўам етти.

—Мәрзия сондай адам. Ол ҳарып-шаршаў дегенди билмейди. Буннан жигирма жыл бурын ол қандай бол-са, еле сол қалпынде. Арбаның алдыңғы дөңгелеги сыяқлы алға қарай дөңгелеп баратырған бир бенде. Алдыңғы арба қайда жүрсе, соңғы арба да соннан жүреди ғой. Мәрзия да маған сондай тынымсыз, ҳарып-шаршаўды билмейтуғын, бирдейине алға умтылатуғын, өзиниң изине көпшиликти ерте биле-туғын қақыйқат инсан болып көринеди.

ИБРАЙЫМ ГИЗЗЕТУЛЛИН

(1918)

Ибрайым Гиззетулла улы Гиззетуллин 1918-жылы Баш-құртстанның Ишимбай районында тууылады. Ол Янрус мек-тебинде оқытыўшы болып ислейди. Ол Удлы Ғатандарлық урыс қатнасыўшысы, фронттағы ерликлери ушын Даңқ ор-дени хәм медальлар менен наградланған.

И. Гиззетуллинның «Гүлзийнеп» атлы дәслепки гүррини 1955-жылы «Башқұртстан әдебияты» журналында басылған. 1960-жылы «Тағы да салта» китабы шықты. Буннан соңғы жыллары ол «Жасаў сыры» (1964), «Жолға шығар алдында» (1967), «Екинши бәхәр» (1969), «Ашықлар бағы» (1972) китандары дағазаланды.

М. Гиззатуллин Г. Сәлем атындағы республикалық ком-сомол сыйлығының лауреаты.

ЕНЕ

излер күнделикли қым-қыйқан тиришилиқ туўралы әңгиме-дүкән құрып, Гүлшекер апаның хәўлисин-де турмыз. Сөзден сөз балалап, мен оған көңилиме көптен уялаған саўалымды бердим.

—Гүлшекер апа, сиз усы аўыл-дағы ең ашыўшақ, бир беткей және тилиңиз ашшы адамсыз, болмаса ҳаяллардың бирисиз. Сонда да ке-линиңиз бенен журт сүйсингендей татыў турасыз. Ал, енесин мақта-ған келинди бул күнде шыра менен излеп табыў қыйын! Сизің келини-ңиз гейде гезлесе қалса: «Мениң енем алтын адам. Тап туўған апам-дай. Өмир жасы узақ болғай» деп аўзының суўы құрып мақтайды.

Сол бир жер солқылдатқан урыс жыллары жаба менен гүрек услап, ең мүшкил жумысларды ийинлеген Гүлшекер апа ер адамлардикиндей ип-ири саўсақлары менен ярымы ағарған шашын дүзеп қойды. Мениң сөзим оғыры тәсир еткен қусайды: жүзи жылып, мәс болып қууанып қалды. Баданадай көк көзинде нур жарқ етті. Ерини қымды. Езиўинде күлки ойнады.

—Мен не айтайын... Қай ўақта да келиним усылай мақтайды.

—Буны қалай түсиниўге болады? Сиз мениң алдыма бир жумбақты көлденең тарттыңыз-аў. Шешимин табыўға өзиниң жәрдемлесин.

—Өз жубайын мақтаған еркек онбаған, ал перзентин ардақлап, келинин қарғаған ана оннан да жаман. Мениң улым азамат қой, келиним оннан да өтеди.

—Буныңыз ески ертеқ қой, апа.

—Яқ, гөне қағыйданың жаңарған түри. —Гүлшекер апа енди не дер екенсең дегендей маған тесилип қарады. Оны және сөйлетпекши ой менен.

—Аўа, оннан сон...—дедим.

—Соннан соң мениң өзим де бир гезлерде келин болған адамман. Аўа, бир ўақытларда жаслықтың пырағының қулағында ойнағанбыз бизлерде. Оннан талай ирет ушып түскеним де бар. Кулай-кулай жүрек шайды болдым. Кейинги келинлерим мениң кебимди киймесин деп жаңағы онбаған затты сындырып отқа жағып жибердим.—Ол бир түрли болып езиў тартты, маған сыншыл көз бенен қарады. —Бирбеткейлик шынында басыңа сор болады. Усындай минезим ушын келин болып түскен соң қатты-қайырым сөз еситип қалған гезлерим де болды. Дәслепки пайытта соншама кең үйде еселерим менен сыйысып тиришилк етиў сирә мүмкин еместей сезилип жүрди маған. Олар мениң қулағымды жеп болатуғын еди. Сол ўақытта егер де улым болып, келин түсиргендей болсам, оны алақаным салып әлпешлермен дем өзиме-өзим шәрт еткенмен. Минне, ҳазир сол шәртимди орылап жүрмен. —Гүлшекер апа өз исине мәс болған жанның кейини танытып, еңсесин көтерип қойды. Оның ири сүйекли мығым денесин маған усы пайытта сонындай ҳәсем көринди.—Мениң тилегим қабыл болды. Қудайым қытымырлық етпей үш ул несип етти. Әкеси урысқа атланғанда пышықтың балаларындай

бир-бирине тығылысып, уйыпаласып уйықлап жатырған нәрестелерим ҳә демей арысландай азамат болып ержетисти. Қарғыс урғыр урыстың кесапатынан әкесиз жетим қалғаны менен, көп қыйыншылық көрмеді. Оғуасынан шарқ урып ушып шыққан қус палапанлары сыяқлы, мениң балаларым да қанатлары жетилген соң алысқа сапар тартты. Үлкен улым тың жерге барып биротала мәкан басып қалды, кишкентайы әскерге кетти ҳәм сол жерде хызмет етип атыр. Ортаншы улым колхозда ислеиди.

Бир күни жарысып суў тасып жүрген еки қызды көрип қалдым. Бир-биринен озғысы келип жан ушырып жуўырып жүр. Суўды қуятуғын ыдысты тайын етип үлгере алмайсан. Мен оларды үн-түнсиз сыртынан бақылап тура бердим. Сол екеўиниң биреўи жақсылық ушын жанын отқа салып жүрсе, екіншиси қызғаныш отына күйип шала өкпе болып жүр. Оның жүзи сул-сур болып, түтигип кеткен. Еки көзи шапырашланып ашыўдан буўлыққан. Әне, сөйтип, оннан соң сепараторға барғаннан кейин еситтим, жаңағы қыз қыдырғанды таўыр көретуғын қызықумарлаў екен. Ел-журттың айтыўына қарағанда, ҳазирдиң өзинде жаман аты шыға баслаған. Сонда өзиме-өзим, яқ бул қыз бизиң үйдин теңи емес, оны тезден-тезге салыў керек деймен. Балам келгеннен соң терең гүрсинип алдым да, сепараторда қулағым шалған гәлти есиме түсирип:

—Қыз өсирип отырған адамға үлкен шыдам бер, қудайым! Ырас болса, ана Халисаның қызы милиция менен қыдыратуғын көринеди, онысы аздай басқалар менен де қолтықласып кетеди екен,—дедим күйинип. —Әне, усыдан кейин қызық болды. Ертенине жаңағы қыз зымғайып болды.

Гүлшекер апа үлкен бир исти тындырған адамдай күлип алды.

—Ал, енди жақсылық ушын шыбын жанын күйдирип жүрген қыз адамның ишиндеги алтыны! Қәдди-кәўмети: қандай дейсең оның?! Адамға көрсететуғын иззетин айтпайсаң ба!... Гезлескенде талшыбықтай ийилип турады-аў, өзи. Мойылдай узын кирпичлерин бир қаққанда жүзиңе таң азанғы мийримли күнниң шапағы қуылғандай жаның ҳәә етип сала береді. Бизин бала кимге қурық саларын биледи. Әх-хе-хе! Төң жигит оған

«Емес, ал хаял басым мағанда ол қыз орасан уады. Ашық болып қалдым десем, өгірік емес олла!»

Шебердің қолы, сулыұдың көркі ортақ демей ме? Тоқтап тұр, менің айттайын дегенім Газизымда бар көз басқаларда да бар. Әдепсіз әллемік азәзүллік етпесе, жас жанлардың таза сезими, тынық булақтай гиршиксиз мухаббаты хешқашан кирлемейди. Тек ғана олардың бір-бирине болған сезимін дәл уақытында тутандыра биліу керек. Әх-хе-хе!

—Гүлшекер апаның ернине уя тепкен күлкі изи ол сөйлеп тұрған уақытта хеш сөнбеди.

—Жақсы иске асыққан абзал. Тоқтап тұр, менің айттайын дегенім бул емес. Сөйтіп болашақ қудағайым менен сөйлесіп қайтқаннан соң, дәрхал той ғамына кирспек керек деген шешімге келдим. Қайтып киятырғанда көңилимді бір сауал түпти ете берди.

Ол екеуімізде балаларымызды қиямет-көрімді көріп жүріп өсирдик. Көп қалың талап етип, ауызып арандай аша қоймас деп ойлайман. Усыдан кейін ғана көңилим орнына түсіп, үмитим мазлаған оттай лаулай баслады. Бірақ, менің үмитим пуш болды. Үйіне кирип тилегімді айтқанымда сол қудағайым Сәбира сөйлеп қоя берди ме де! Олда жаңағы сенің сөзиңді айтты. «Сен ашыушақсаң, тилиңнің ууы бар, хешкимді аямайсан»,—деди. Ал керек болса! Усы сөзді есиейін деппе едим! Иләж қанша, басыңа түсе көнбеске болмайды екен. Басқалар қаншама басыма бәле-мәтерді үйіп-төксе де, оншелли қатал емес едим. Өзимді өзим билемен ғой. Ал, қудағайым усылай деп күйдирди мені. Онысы менен турмай менің минимді жипке дизип изи шубалтып айта баслады: «Қызымды сендей адамға беріуге қорқаман. Қызым үйіне келип болып түскен менен онбайды. Оне анау Мағнамал қудағайым баласына киш-киш берип, үлкен қызым Фасиханы көк ала қойдай етип сабатты. Екеуі татыу туратуғын еди, енди көрдің бе, қатарынан қалып, мүгедек болып, хәсирет шегіп отыр. Сен де сол қудағайдан асып түскен көк жалсаң!»—деп шаплықты маған. Мен үндеген жоқпач. Ойланып отырман. «Мені ақылсыз Мағнамал менен тенгестиргін келди ме? Әй, сен тоқтап тұр, өзімнің ким екенімді көрсетермен саған» деп ишимнен гижинемен.

—Не, қызыңды бергін келмей ме?—дедим шамалы үнсизликтен соң.

—Сени журттың барлығы шайтан Шекер дейди... Соның ушында... өзін де түсінерсең. Соннан кейін анау Бийке қуда түсіп тұрған қызымды саған беріп жиберіп жин урыппа!—деди де ол теріс қарады.

Қатты ашыуландым, жүрегім шымырлап кетті, тисленіп тым-тырыс отырып бақтым. Жақсы нийет пенеп келип, шаң-шуң қылып кетіуге болмайды ғой.

«Өзиңе өзің иренжиге, қудаған. Бизлер баслаған ис аяқсыз қалған емес. Әңгиге булай басланғаннан кейін басқа ис тутыуға мәжбүрмен» деймен гүбирлеп. Мен ашыуланып отырғанымды сездіріп алмайын, деп жумсақ дауыс пенен күліп сөйледім.

—Болашақ келинім сенің Фасиханың кебин киініп, жасырынып қашып кетпесін деп арнап келип едим. Енди иләжым қанша, бірақ қыздың тойы бір үйде ғана берилиуі керек ғой! Қудай онына басласа сәрсенбиде бір қууаныш болып қалар,—дедимде шығып кеттім. Бул сөзді балама исенгенликтен айттым. Менің қаршығамның өз сүйгенін Бийкениң баласына беріп жибермейтуғынын билемен ғой.

Қәне тоқтап тұр. Болмаса оның айрылып қалыуы да мүмкин еди. Досқа, күлкі, душпанға таба болып қалмас үшін асықпақ керек деп ойладым. Айтылған сөз—атылған оқ. Балам жумыстан келген соң жұппап жүрген сөзлерімді төгіп таслап, бәрін айтып бердим. Менің мақсетім—оның жүрегине қызғаныш шоғын таслау еди. «Сәбира кишкене қызын Бийкениң баласына беретугын қусайды» деп едим, Газизымның екі көзін шарасынан шыға жазлап бақшыып кетті.

—Фанияны ма?—деп таң қалып сорады.

—Ауа,—дедим мен. —Бийке деген бахытлы хаял екен. Ондай қызды келин етип түсіріу хәркимнің де арманы. Фанния периштедей ғой!

Балам тамақ ишиуді ұмытты. Ғабыр-ғұбыр кийімдерін аумастырды да:

—Апа, мен клуб бетке барып келемен,—деп үйден оқтай атылып шықты.

«Ал енди келинді қарсы алыуға тайын бол, Гүлшекер» деймен өзіме-өзім.

Таңның ярымы өтіп баратыр. Я бала, я келин жоқ.

Бир күн, бир түн өтті. Бирақ, үмитім үзілмеді. «Жерге сиңип кетпесе, менің балам қалай болмасын оны алып келеді» деп өзімді өзім жубатып отырман. Күт-түт шыдамым кетті. Үшінші күні уйқыдап да қалдым. Төсекте дөңбекшіп жатыр едим, есик сықырлағандай болды. Орнымнан тура сала, құс дастықты алып сыртқа жуырдым.

—Аяғың жеңіл болсын, —деп келинимнің алдына құс дастықты тасладым. Соннан соң тап қапының ауызына келгенде ойнап:

—Өз еркің менен келдің бе?—деп сорадым.

—Шеше өзің билесен ғой,—деп мени қушақлап алды ол.

—Олай болса қәдемің хәмийше қайырлы болсын! Сенің менен бұл үйге Қыдыр дарысын!

Келинимді үйге киргизіп, қолындағы халқаны шығарып алдымда, шелектегі суға тасладым.

—Халқа енді қайтып өз еркі менен шелектен шыға алмайды, сол сыяқлы сенінде бұл үйден шығар жолының бәрі жабылсын.—дедим де оны столдың жанына апардым. —Сенің хәр бір сөзің палдай татлы болсын, өзің майдай жумсақ бол!

Мен май менен палды араластырып, келинимнің ауызына салдым. Булай іслемегенде күнә ғой. Себебі, усы қызға үйлен деп баламды үгітлеген өзім емес пе?

Түні менен ойланып шықтым. «Малды табыуға болады, ал абырайымды бір түсіріп алғаннан соң, оны қайтадан жыйнап алыу қиын» деп ойладым да, ертеңіне малымды базарға апарып саттым. Келинимді бастан-аяқ гүлдей етіп кийіндірдім. «Ерің өлсе де, оның атақ -абырайы өлмесін» деген нақыл бар. Сөйтін қалған ақшаға думанлатып тойды өткердім. Сонан соң-ақ менің жақсы атым шыға бастады. Хәркімде мақтап жүрді. Хәзир де солай. Елдің өсегіне қалғандай мен ақылсыз емеспен балам.

Мен Гүлшекер апаның нур жайнаған қууанышлы жүзіне қарадым.

—Қудағайыма өзімнің ким екенлігімді көрсету үшін хештемеңи аямадым. Оның куда түсіуіне барғандағы сөзі жанымды әбден жаралаған еді. Өйп-бей бетім-ай, мені шайтан Шекер деп табалады-ау сонда! Енді міне көрсен ким екенімді! Менің үйімнен

қонақ үзіліп көрген емес. Ал келиним болса... Ол туу-ралы айтып отырудың хәжети жоқ. Перзент өзімдікі екен, ал келиним де бөтен емес. Екеуі де жанымдай жақын, екеуі де өз перзентім. Олардың татыу өмір сүргені менің үшін үлкен қууаныш. Егерде екеуі татыу жасаса, шаңарағы да полаттай бекем болады. Маған усы үйдің жыртық-тесігін питеп, гүйбеңлеп көз алдыларында тири жүрсем соның өзі жетіп атыр. Ал, олар жарасықлы қос қарлығаштай үйпелесіп өмір сүре берсін! Екеуі де мийнеткеш.

Гүлшекер апа хәрүак-хәрүак шашын дүзеп, үсті-басын жөңлеп қояды. Бұл оның бойына сиңісіп кеткен әдеті емес.

—Тандырға нанды өзім жағаман. Сыйырды да сауып үлгеремен. Байғус жұмыс ісlep шаршап жүр ғой, дем ала қойсын деймен. Келиним сепаратта сүт тартады. Жұмыс іслейтуғын адамның қолы майға былғапын жүргені мақул. Әх-хе-хе!... Бизің бригадаға тийіспіз ләблеби егілген жер, бағдың аржағында. Келиним жұмыста жүріп, ақлықтарым уйықлап жатырғанда өзім жұмыс ісlep қайтаман. Гилмизия қопсы сыяқлы өмір сүріуіне болмайды. Ол Гилмизия емес, Өміризая. «Келиннен тууылған бала жат. Мен оны бағып-қағып ақылсызбанба? Таң азаннан қалаға кетіп қаламан да, колхоздың жұмысы тамамланғанда қайтаман»—дейді ол. Келинимнің жақсы болуы енеден, дурысы да сол.

Менің келиним өзіме тартқан. Үш ақлығым бар. Үшеуіде қолдан қашалған мүсіндей, сүйкімлі-ау сондай! Олар тынымсыз, пысық. Олар да үш қыздың бағына бола жаратылғанба деймен мен. Мен ақлықтарымды хешқашанда жек көрмеймен.

Келиним жұмыс іслейтуғын жерге шертек ісlep қойдым. Газизимнің бесігі де сол жерде. Ең генже ақлығымды емнзюіне апарғанымда, келиним соның көлеңкесінде отырып дем алады. Базда қолы сәл-пәл бос болса ебіндей мүлгіп алса да жақсы емес пе? Оннан соң шаршауды умытып кетесен.

Сөйтіп қарағым, менің келиним алтын адам. Қонсылардың келинлері не бұйырса соны демнің арасында орынламайды, ал менің келиним хеш қашанда ериніп көрген жан емес. Жаңағы шүйкебаслар тек болғаны жүз еліуден өнім жыйнаса, менің келиним төрт жүз

«слиў центнерден өнім жетистириўге ериседи. Неге дейсең ғой! Өйткени, оның өзи де, қолы да алтын! Ана күни жаңағы Халисаның қызына гезлесип қалдым.

—Сизің келиниңиз пағыз дүньяпараз екен ғой, Гүлшекер апа,—дейди ол бети бүлк етпей.

—Неге, не болып қалды?—дедим хүйрейленип.

—Өз пайын питирген соң, аўырыў Салихаға жәрдемлесті. Ақшаны қапшықлап тапқысы келип жүрген шығар,—дейди ол. Ондай бендеге не дейсең! Мен оған қарап турдым да: «Менің келинимнен садаға кетсин. Минен сизлер барып тұрған жексурынсызлар»,—дедим.

Гүлшекер апа енди не айтажағын умытып қалғандай шамалы ойланып қалды. Аздан кейін тағы әңгимесін жалғады.

—Қудайдан безген келинлер де бар еле. Кемпірлер көшеде гезлесип қалса, биі екиншісін: «Жаным-ағ, мени умытып кеттин ғой. Неге үйге барып тұрмайсан?»—дейди. Сонда екиншісі: «Барар едим, барар едим, бірақ келинің үйіне киргизбейди»—деп муңын шағады. Менің келиним ондай емес! Үйге ким келсе де уршықтай таўланып хызмет ислейди. Бирде-биреўди алаламастан, иззет көрсетип қарсы алады. Жыл сайын балаларын шубыртып, қудағайым келип турады. Орыс қудағайым да бар. Ол да келип аўнап-қуўнап кетеді. Гәптің қысқасы, менің келиниме рийза болып кетпейтуғын жан жоқ.

Келиним анда-санда:

—Апа, сизди оғыры қатал, көкбет дейтуғын еді. Ал, сиз меҳрийбан адам екенсіз ғой. Мына жарық дүньяда сеннен меҳрибан жақсы адам жоқ,—деп мойныма асылады.

Усы мәхәлде есик ашылып, Гүлшекер апаның келині көрінді. Ол енесінің бағанадан берлі айтқан гәпін мақұллап қуўатлағандай жарасықлы жылмыйып:

—Апа деймен, апа! Үйге жүр, шай суып қалды,—деп дауыслады.

МАЗМУНЫ

Т. Қайыпбергенов „Башкурт гүрнәлери“ ҳаққында бирнеше сөз	3
Сәйфи Қудаш. Жалаңқақ (Ауд. У. Пиржанов)	7
Дауыт Юлтый. Кишкене Құтыш (Ауд. Ә. Қожықбаев)	19
Ғариф Гумер. Хош қал, Сабыр достым (Ауд. Б. Қәлиметов)	45
Әлий Карнай. Пошша торғай (Ауд. Ә. Атажанов)	50
Керей Мерген Зийба апай (Ауд. У. Пиржанов)	56
Зийнеп Бийшева. Мұхаббат ҳам ғәзәпләниў ҳаққында гүрриң (Ауд. Г. Есемуратова)	65
Ғәйнан Әмирий. Уллы бағи (Ауд. Т. Садықов Т. Ғәниев)	89
Әнұар Бикчентаев. Бир күни түнде (Ауд. А. Султанов)	113
Әгиш Гирфанов. Ансыз әке. (Ауд. Х. Жумашев)	120
. Жансыз. (Ауд. О. Әбдирахманов)	124
. Менменге заўал (Ауд. О. Әбдирахманов)	127
. Инспектор достым (Ауд. О. Әбдирахманов)	129
Ибрагим Абдуллин. Сыр (Ауд. М. Қайпов)	133
Сағит Әгиш. Әнгиме самаўрында емес (Ауд. А. Султанов)	143
Вазих Исхаков. Султан аға (Ауд. У. Пиржанов)	153
Нәжиб Асанбаев. Бураўлаушылар. (Ауд. Ш. Сейтов)	163
Марат Кәримов. Еки легенда. (Ауд. Х. Галикеев)	182
Рашид Султангереев. Күтиў. (Ауд. Т. Нәжимов)	188
Рим Ахметов. Ғарры шынар. (Ауд. И. Қурбанбаев)	202
Фанил Әсенов. Алдыңғы арба. (Ауд. Т. Кабулов)	209
Ибраһим Гизатуллин. Ене (Ауд. А. Атажанов)	215

На каракалпакском языке

БАШКИРСКИЕ РАССКАЗЫ

Составил и написал библиографии

Адилбай Кожымбаев

Издательство «Каракалпакстан» —1977

Айнаұлы редактор У. Пиржанов
Редактор М. Қайыпов
Художник К. Нажимов
Тех. редактор Ә. Тұрдымуратов
Корректор Д. Асқарова

Теріўге берілген ўақты 24/III 77-ж. Басыўға рўхсат етилген
ўақты 17/V—77 ж. Кағаз форматы 84×108.1/32 Көлемі 7,0 баспа
табак, 11,76 шөртли баспа табак, 12,04 есан баспа табак.
Тиражы 7000. Бақасы 1 м 10 т.

ИБ № 534

«Каракалпакстан» баспасы, Нөкис—1977

ҚК АССР Министрлер Советиниң Баспа, полиграфия хәм китап
савдасы ислери бойынша Баскармасының «Правда»ның 50
жыллығы атындағы Нөкис полиграфкомбинаты. Заказ № 47.

1019.0
13